

Populizem

Objavljeno v knjižni zbirki **Politika**

Simona Kustec Lipicer (ur.)

Politične vsebine in volilna kampanja

Alenka Krašovec (ur.)

Volitve v Evropski parlament 2009

Tomaž Deželan

Nasproti evropskemu federalizmu?

Simona Kustec Lipicer, Samo Kropivnik, Tomaž Deželan, Alem Maksuti

Volilni programi in stališča

Drago Zajc, Samo Kropivnik, Simona Kustec Lipicer

Od volilnih programov do koalicijskih pogodb

Janko Prunk, Metka Rangus

Sto let življenja slovenskih političnih strank: 1890–1990

Danica Fink Hafner (ed.)

The Development of Civil Society in the Countries on the Territory of the Former Yugoslavia since 1980s

Danica Fink Hafner, Matej Knep, Meta Novak

The Slovenian Greens: From Early Success to Long-Term Failure

Damjan Lajh, Meta Novak

Organizirana civilna družba v procesih odločanja na ravni Evropske Unije

Meta Novak

Izražanje političnih mnenj v anketah

Danica Fink Hafner, Matej Knep, Meta Novak

Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi

Danica Fink Hafner, Boštjan Slatenšek

Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001

Elena Nacevska

Women in Politics in Western Balkan Countries

Tomaž Deželan

Izzivi politične participacije mladih

Marko Lovec (ed.)

Populism and attitudes towards the EU in Central Europe

Danica Fink Hafner

Britanska demokracija: suverenost parlamenta

Danica Fink Hafner

Populizem

Elektronska izdaja

Knjižna zbirka: POLITIKA

Urednica knjižne zbirke: Alenka Krašovec

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2019, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Recenzenta: ddr. Rudi Rizman in dr. Žiga Vodovnik

Jezikovni pregled: Barbara Korun

Naslovnica: Janko Testen

Prelom: Leon Beton

Dostopno prek: <https://knjigarna.fdv.si>

Ljubljana, 2020

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici
v Ljubljani

COBISS.SI-ID=35089155

ISBN 978-961-235-933-1 (pdf)

Kazalo

Kratice	viii
Seznam preglednic	1
O avtorici	ix
1 Predgovor	1
2 Uvod	3
Aktualnost raziskovanja populizmov	3
Problemi primerjalnega raziskovanja populizmov	4
Prispevek k primerjalnemu raziskovanju populizmov	5
Teza in raziskovalni pristop	5
Struktura knjige	8
3 Opredelitev populizma	9
Pluralizem opredelitev populizma	9
Minimalna opredelitev populizma	11
Karizmatični voditelj in institucionalizacija populističnih pojavov ..	13
Težnja k neinstitucionalizirani politiki	15
Tipologije populizmov	17
Ideološka mavrica populizmov na levo–desnem ideološkem kontinuumu	17
4 Tipologija populizmov glede na zvrsti družb, političnih paradigem in valove globalizacije	25
Uvod	25
Spreminjajoče se oblike družb skozi prizmo modernizacije	25
Politične paradigme	28
Globalizacijski valovi	30
Zvrsti populizmov: protopopulizem, predmoderni populizem, obmoderni, moderni in postmoderni populizem	32
5 Konteksti populizmov v Sloveniji od prehoda v demokracijo dalje	39
Spreminjanje slovenske družbe, gospodarstva in političnega konteksta	39
Spreminjanje političnih paradigem	42

Globalizacijski valovi.....	44
Karizma in populističen »duh časa«	45
Družbenopolitična okna priložnosti za populizem v Sloveniji.....	47
Potek empirične analize primerov.....	48
6 Predmoderni populizem: mesijanistični populizem	
Ivana Krambergerja	49
Karizma in prekinjen poskus institucionalizacije v obliki politične stranke	49
Ideologija karizmatičnega voditelja	53
Ideologija Krambergerjeve stranke	56
Politično komuniciranje	57
Volilni uspeh.....	60
Današnji pogled.....	60
7 Moderni nacionalni populizem in premik k postmodernemu nacionalističnemu populizmu:	
Jelinčičeva Slovenska nacionalna stranka	63
Karizma in institucionalizacija stranke	63
Ideologija – začetni in trajni elementi ekstremno desne moderne ideologije	68
Ideologija – premik k postmoderni ekstremni desnici	72
Politično komuniciranje.....	78
Hibridizacija medijske podpore.....	80
Volilni uspeh stranke	81
Današnji pogled.....	82
8 Postmoderni postnacionalni populizem:	
Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj	83
Karizma in institucionalizacija gibanja.....	83
Ideologija.....	87
Politična komunikacija	91
Volilni potencial Gibanja za pravičnost in razvoj.....	93
Današnji pogled.....	94

9 Primerjalni pogled na paradigmatike primere populizmov v Sloveniji	97
Uvod.....	97
Karizmatični voditelji.....	97
Politične paradigme in ideologije.....	99
Politično komuniciranje.....	101
Politični apel – proti čemu, za kaj, na kakšen način.....	102
Institucionalizacija.....	104
10 Zaključne misli	107
Ključna spoznanja primerjalne študije primerov v Sloveniji.....	107
Nova tipologija populizmov.....	108
Viri	111
Stvarno in imensko kazalo	137

Seznam preglednic

Preglednica 1: Dimenzije in kazalniki merjenja stopnje institucionalizacije politične organizacije, ki se razvija iz družbenega gibanja po Muselu in Vercesi (2019: 230–233).....	15
Preglednica 2: Primeri populizmov glede na ideološko usmeritev.....	20
Preglednica 3: Zvrsti populizmov – zgodovinski pregled glede na zvrsti družb, političnih paradigem in globalizacijske valove.....	33
Preglednica 4: Populizmi glede na modernizacijski vidik in ideološko usmeritev.....	36
Preglednica 5: Značilnosti karizmatičnih voditeljev.....	98
Preglednica 6: Zvrsti političnih paradigem glede na začetke analiziranih primerov populizma.....	99
Preglednica 7: Ideološka usmeritev.....	100
Preglednica 8: Politično komuniciranje karizmatičnih voditeljev.....	102
Preglednica 9: Politični apel preučevanih populizmov.....	103
Preglednica 10: Oblika organizacije.....	104
Preglednica 11: Kazalniki institucionalizacije po kriterijih avtorjev Musella in Vercesi (2019).....	105

Kratice

BDP	bruto domači proizvod
CJM MK	Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij
EU	Evropska unija
GPR	Gibanje za pravičnost in razvoj
IMD	Institute for Management Development
LDS	Liberalno-demokratska stranka
LGBT	lesbian, gay, bisexual, and transgender
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SDS	Slovenska demokratska stranka
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SNS	Slovenska nacionalna stranka
TIGR	Trst, Istra, Gorica in Reka
UMAR	Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj
ZDA	Združene države Amerike

O avtorici

Danica FINK HAFNER je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani za področje političnih strank, interesnih skupin in analize politik in vodja raziskovalnega programa Politološke raziskave. Med njenimi raziskovalnimi interesi so prehodi v demokracijo in oblike vladavine. V seriji publikacij o oblikah vladavine je doslej izšla knjiga v soavtorstvu z Boštjanom Slatenškom, *Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001* in knjiga *Britanska demokracija: suverenost parlamenta*. Med njenimi številnimi znanstvenimi objavami so tudi članki v mednarodno priznanih znanstvenih revijah, kot so *Public Administration*, *Journal of European Public Policy*, *Legislative Studies*, *Europe-Asia Studies*, *Electoral Studies*, *West European Politics*, *East European Politics and Society* in *European Educational Research Journal*.

1 PREDGOVOR

Knjiga je nastala na temelju dognanj članka »A Typology of Populisms and Changing Forms of Society: Conceptualisation and Slovenian Examples«, ki je bil leta 2016 objavljen v *Europe-Asia Studies*, 68(8), str. 1315–1339, in poglobljenega raziskovanja v letih po njegovi objavi.

Raziskovalno delo je potekalo v okviru raziskovalnega programa P5-0136 Politološke raziskave, ki ga financira ARRS.

Danica Fink Hafner
Ljubljana, december 2019

2 UVOD

Aktualnost raziskovanja populizmov

Pojem populizma se je v modernih političnih okoliščinah oblikoval v Združenih državah Amerike v 19. stoletju. Odtlej je potoval prek različnih regionalnih družbeno-političnih kontekstov in časovnih obdobj ter pridobival različne pomene (Berlin et al., 1968; Ionescu in Gellner, ur., 1969; Raadt et al., 2004; Alamdari, 2005; Fella in Ruzza, 2013). Raziskovalci, ki so analizirali, kako se je pojem populizma širil iz ZDA v druge dele modernega zahodnega sveta, Latinsko Ameriko in Afriko, so opazili, da se je v carski Rusiji populizem izrazil v različnih opredelitvah pojma narodnjaštvo (v ruskem izvirniku *narodničestvo*) (Houwen, 2011). Šele v novejšem času najdemo v literaturi vedno več analiz populizmov v posocialističnem delu sveta (Prizel, 2000; Skolkay, 2000; Bozóki, 2005; Lange, 2005; Drahoukoupil, 2005; Učeň et al., 2005; Deegan-Krause in Haughton, 2009; Pappas, 2014; March, 2019; Stanley, 2019), v azijsko-pacifiški regiji (Moffitt, 2015 in 2019), v Indiji (Jaffrelot in Tillin, 2019), vzhodni Aziji (Hellmann, 2019) in v Afriki (Resnick, 2019). Poleg tega se nekateri avtorji še posebej ukvarjajo z ideloškimi vidiki populizma. Med takšnimi sta npr. analiza razmerja med populizmom in liberalno demokracijo (Mudde in Kaltwasser, 2013: 1–26) ter primerjalna analiza ideologije, diskurzivnega sloga in oblik politične mobilizacije (Gidron in Bonikowski, 2013).

Čeprav je literature o populizmih čedalje več in je ta čedalje bolj specializirana, pa je širši, čezregionalni konceptualni pogled, ki bi v isti časovni točki vključeval specifične družbenozgodovinske kontekste populizmov, slabo razvit. Poleg tega še vedno manjka sistematični

pogled na široko paleto ideoloških variacij populizmov glede na različne zvrsti družb in prevladujoče politične paradigme v njih. Za razvoj širšega konceptualnega okvirja pa so vendarle pomembne novejšje ugotovitve, da populizem ne pozna geografskih meja, da ni omejen niti na le določena zgodovinska obdobja niti na le določene ideološke usmeritve (Kaltwasser, 2013; Ghergina et al., 2013; de la Torre, ur., 2015).

Problemi primerjalnega raziskovanja populizmov

Znanstvena literatura o populizmu je v veliki meri razdeljena po regijah. Raziskovalci poudarjajo velike razlike med konteksti, v katerih nastajajo različne zvrsti populizmov. Še posebej se poudarja, da so zahodni populizmi postmoderni in da jih ni mogoče primerjati niti s populizmi v evropskih postsocialističnih državah. Mudde (2004: 548), eden vodilnih avtorjev na področju preučevanja ekstremne desnice in njenega populizma, je še leta 2004 trdil, da bi vključevanje vzhodnoevropskih pojavov v analizo bolj prispevalo k nejasnosti kot razjasnjevanju preučevanega. Raziskovalci so si tudi dolgo nasprotovali v ocenah, ali sta tretji svet (natančneje, Latinska Amerika) in drugi svet (postsocialistična Vzhodna Evropa) sploh primerljiva (Greskovits 1998: 5–6, 177–178, 187).

V zadnjem času se sicer do neke mere uveljavlja ozaveščena potreba po primerjalnem (medčasovnem in medprostorskem) raziskovanju populizmov (Fink Hafner, 2016). Toda pri tem je raziskovanje v veliki meri ostalo v okvirih raziskav ideologije, diskurzivnih slogov, oblik politične mobilizacije ter razmerij med populizmi in liberalno demokracijo (gl. npr. Mudde in Kaltwasser, ur., 2013).

V tem delu izhajamo iz teze, da sistematična primerjalna analiza za nadaljnji razvoj raziskovanja tega raznolikega pojava ni le znanstveno primerna, temveč celo nujna. Pri tem ni pomembno le mednarodno primerjalno raziskovanje, temveč tudi primerjalno raziskovanje zgodovinsko različnih pojavov v isti državi skozi čas. Poleg tega trdimo, da mora biti primerjalno (medčasovno in medprostorsko) raziskovanje občutljivo za spreminjajoče se oblike družbe, s tem povezane paradigme politike in za povezave obeh omenjenih komponent s procesi globalizacije.

Za tako zastavljeno primerjalno raziskovanje je smiselna uporaba minimalne opredelitve populizma (Deegan-Krause in Haughton, 2009). Ta po eni strani omogoča prepoznavanje osnovnih skupnih

elementov populizmov. Po drugi strani pa sistematična analiza dodatnih posebnosti populizmov lahko vodi do dodatnega prepoznavanja podobnosti in razlik med populizmi in razpoznavanja na tem zasnovanih tipologij populizmov.

Prispevek k primerjalnemu raziskovanju populizmov

Tipologija populizmov, ki jo predstavljamo v tej knjigi, zajema tako posebnosti različnih globalnih regij v določenem časovnem obdobju kot tudi dinamični pogled na transformacijo določene regije ali družbe (oziroma države, ki teritorialnopolitično zamejuje družbo) skozi čas. Pri tem je v praksi možno, da predstavljene zvrsti populizmov v realnosti ne le soobstajajo, temveč stopajo tudi v neposredne odnose v istem času in v istem prostoru.

Poleg tega v tipologizaciji populizmov upoštevamo, da družbe v procesih (post)modernizacije niso hermetično zaprte, temveč nanje vplivajo tudi zunanji dejavniki. V naši raziskavi te zajemamo tako, da upoštevamo globalizacijske valove.

Tipologija, ki jo predstavljamo, ne razveljavlja drugih tipologij populizmov, temveč jih dopolnjuje. Njena prednost je, da omogoča primerjavo populizmov v različnih zgodovinskih obdobjih, geografskih regijah, globalizacijskih valovih in s tem tudi primerjavo njihovih ideoloških značilnosti.

Teza in raziskovalni pristop

Osnovna teza naše raziskave je, da populizem ni eden, temveč je populizmov več. Populizmi se med seboj razlikujejo npr. po svojih konkretnih značilnostih in vsebinskih zahtevah, po navezavah na različne družbene kontekste, povezujejo pa se tudi z različnimi širšimi političnimi ideologijami. Za nadaljnji razvoj raziskovanja populizma je zato treba oblikovati teoretski in konceptualni okvir za čezmejno in medčasovno primerjalno analizo populizmov.

Novo tipologijo populizma smo razvili na podlagi treh spremenljivk: 1. spreminjajoče se oblike družb; 2. s tem povezanega spreminjanja političnih paradig in 3. globalizacijskih valov.

Pri teoretizaciji družbene transformacije izhajamo iz politološke in sociološke literature, ki razlikuje med predmodernimi, modernimi

in postmodernimi družbami (npr. Weber, Eisenstadt, Crook, Pakulski, Waters, Turner, Inglehart, Offe, Beck). Uvrščanje socialističnih družb v te kategorije pa je problematično. Socialistične družbe so v literaturi obravnavane kot predmoderne, ker so navkljub industrializaciji politično modernizacijo samo oponašale (*mimicked*) (Crook et al., 1992: 19–20, 91–92). In vendar bi bilo socialistične družbe nujno razlikovati od predmodernih plemenskih in fevdalnih družb (Crook et al., 1992:10–13). To vprašanje posebej obravnavamo v poglavju o oblikah družbe in političnih paradigmah v procesih modernizacije.

Seveda pa analitično razlikovanje med različnimi oblikami družb ne izključuje njihovega dejanskega sobivanja in interakcije. Eisenstadt (1978: 60) je opazil, da so zgodovinsko različni politični sistemi težili k vzajemnemu notranjemu prepletanju, pogosto tudi k vzajemnemu zlitju, kar je vodilo v sistemsko transformacijo. Na podlagi takšnega razumevanja družbenih sprememb lahko smiselno uporabimo nove modernizacijske študije. Nove modernizacijske študije na zgodovino ne gledajo na ta način, da bi se v drugih delih sveta le ponavljal podoben linearni razvoj družb, kakršen je najprej potekal v Evropi (So, 1990: 62, 261–263). Nasprotno – razumejo, da so razvojne poti mnogosmerne in sodoločene tako z notranjimi kot tudi z zunanjimi dejavniki in konflikti (So, 1990: 62).

Politične paradigme so se v dosedANJI zgodovini spreminjale v skladu s spreminjanjem družb. V literaturi najdemo razlikovanje med predmoderno, moderno in postmoderno politično paradigmo (Berlin et al 1968; Crook, Pakulski in Waters, 1992; Inglehart, 1997; Offe, 1985). V poglavju o tipologiji populizmov podrobneje predstavljamo razlike med temi političnimi paradigmi.

Skladno s tezo, da na populizme vplivajo tako notranji kot tudi zunanji dejavniki, v raziskavi upoštevamo tudi globalizacijske procese. Za potrebe naše raziskave globalizacijo razumemo kot proces vedno bolj vseobsežnega, globljega in hitrejšega vzajemnega povezovanja med državami in družbami (Shaw, 2000; Anderson, ur., 2002; Ougaard in Higgot, ur. 2002; Held in McGrew, ur., 2003).

Z našim pristopom želimo dopolniti primerjalno raziskovanje populizmov v Amerikah, v Evropi in na azijsko-pacifiškem območju, ki je dejavnike razlik med populizmi doslej iskalo v družbenoekonomskih razmerah, v katerih ti populizmi nastajajo (Moffitt, 2015). Tipologija, ki jo predlagamo, omogoča bolj poglobljeno razumevanje populizmov v globalnem kontekstu, pa tudi različnih populizmov v isti državi oziroma družbi v procesu njenega spreminjanja.

Pri tem nas ne zanima ugotavljanje, kako karizmatičen je posamezni voditelj ali v kolikšni meri je populistična določena stranka. Zanimajo nas generični tipi populizmov glede na njihovo konstrukcijo v predmoderne, moderne, obmoderne in postmoderne pojave.

V empiričnem delu raziskave se osredotočamo na posocialistični kontekst. Ključni razlog za ta izbor je dejstvo, da v kontekstu post-socializma v razmeroma kratkem časovnem obdobju naletimo na mnogotere tranzicije. Te vzpostavljajo pogoje za mešanje različnih družbenih oblik, različnih političnih paradigem, pa tudi različnih tipov populizmov. Predlagano tipologijo populizmov preverjamo ob analizi primerov treh tipov populizmov v Sloveniji, kot so se izoblikovali v obdobju od prehoda v demokracijo do danes.

Slovenija predstavlja »kritični primer«, saj se je v obdobju zadnjih štirideset let razvila iz družbe s predmodernimi/obmodernimi družbenimi in političnimi značilnostmi v družbo z modernimi in postmodernimi družbenimi in političnimi značilnostmi (Hafner Fink et al., 2011b). Slovenija zadnjih štiridesetih let je primer naravnega laboratorija spreminjajočih se oblik družbe in političnih paradigem. Kot posocialistična družba ima predmoderne oziroma obmoderne izkušnje, ki so podobne kot v drugih posocialističnih državah. Toda v nekaterih pogledih je Slovenija drugačna od drugih posocialističnih držav. V Sloveniji so se postmoderna nova družbena gibanja razvila konec sedemdesetih let in v osemdesetih letih 20. stoletja. Postmoderna zelena stranka (Zeleni Slovenije) je dosegla izjemen volilni upeh na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990. Poleg tega so se v Sloveniji v obdobju od konca osemdesetih let 20. stoletja razvili različni populizmi (predmoderni, moderni in postmoderni). Različni populizmi so nastajali v dinamičnem kontekstu (1) družbenih sprememb, ki so zajele prevladujoče vrednote, družbeno strukturo in gospodarstvo, (2) prehoda iz socialističnega političnega sistema v liberalnodemokratični politični sistem (ta je vključeval tudi politično izbiro ustavnega in volilnega sistema, primerne za prenavljanje strankarskega sistema z nastajanjem vedno novih strank) in (3) dinamičnega in intenzivnega vključevanja Slovenije v globalizacijske procese, še posebej v procese evropskega (EU) povezovanja.

Raziskava temelji na pregledu literature in na avtorski konceptualizaciji populizma; na primerjavi treh študij primera, utemeljenih na pregledu dokumentov in objav preučevanih organizacij oziroma strank; intervjujev, objavljenih v množičnih medijih, in intervjuja s še edinim živečim voditeljem preučevanih strank.

Struktura knjige

V nadaljevanju najprej teoretsko opredelimo populizem in utemeljimo tipologijo populizmov glede na različne oblike družbe, politične paradigme in njihova razmerja do različnih valov globalizacije. Pri tem karizmo konceptualiziramo v povezavi z institucionalizacijo politične organizacije in jo povežemo s kazalniki za merjenje stopnje institucionalizacije po Muselu in Vercesiju (2019). Ob upoštevanju nepopolnosti populističnih ideologij v ožjem smislu pojasnimo konceptualizacijo njihovega umeščanja v levo–desni kontinuum in ideološko mavrico populizmov. V empiričnem delu knjige, ki izhaja iz poglavja, v katerem svojo raziskavo teoretsko-konceptualno utemeljimo, predstavimo študije primerov predmodernega, modernega in postmodernega populizma v Sloveniji. Po primerjalnem poglavju raziskavo sklenemo z zaključnimi mislimi.

3 OPREDELITEV POPULIZMA

Pluralizem opredelitev populizma

V literaturi najdemo veliko poskusov opredeljevanja populizma (npr. Ferkiss, 1961; Allcock, 1971; Mouzelis, 1985; Greskovits, 1995; Taggart, 1995; Knight, 1998; Knopff, 1998; Tismaneanu, 2000; Weyland, 2001; Mudde 2004; Raadt et al., 2004; Stanley, 2008; Barr, 2009; Tarchi, 2016). Izkazalo se je, da je oblikovanje ene, kompleksne definicije, zelo utrujajoče in težko. Raxborough (citiran v Weyland, 2001) je celo menil, da bi bilo prizadevanje za definiranje tako raznolikega pojava najbolje kar opustiti. Tako naj bi se izognili konceptualni zmedi.

Raziskovalci populizmov v Latinski Ameriki so razvili kumulativno pojmovanje populizma, ki vsebuje nekaj značilnosti z različnih družbenih področij (Weyland, 2001). Večina avtorjev pa je v populizmih vendarle prepoznala nekaj istovrstnih elementov. To so: osrednja vloga karizmatičnega voditelja, plebiscitarni slog vodenja in heterogena družbena baza, ki se oblikuje v posebnih gospodarskih in modernizacijskih okoliščinah.

Interes za raziskovanje populizmov raste ciklično. V osemdesetih letih 20. stoletja je bil nov val populistične politike v Latinski Ameriki prepoznan kot drugačen od prej znanih populizmov. Predvsem je zbudil večji interes za preučevanje prehodov iz avtoritarnih sistemov. To je vodilo k osredotočanju na politiko kot avtonomni predmet raziskovanja. Raziskovalci so se na spremenjene okoliščine konceptualno odzvali na različne načine. Nekateri avtorji so še naprej vztrajali pri kumulativnem opredeljevanju populizma. Nekaj jih je zavrnilo populizem kot uporaben koncept, nekaj pa se jih je zavzelo

za redefinicijo populizma kot radikalnega koncepta (Roberts, 1995). Spet drugi v populizmu bolj ali manj vidijo povezovanje zbira emocij in strahov z obljubami reševanja družbe pred neizbežnim propadom ali pa konceptualizacijo populizma reducirajo na zgolj politični vidik (Eatwell, 2000; Rydgren, 2004).

Doslej so raziskave le izjemoma zajemale variacije med populizmi iz vseh treh regij – Latinske Amerike, Zahodne Evrope in Vzhodne Evrope. Do leta 2013 je bilo med redkimi primeri objav, ki vključujejo analizo populizmov iz različnih svetovnih regij, delo, ki sta ga uredila Mudde in Kaltwasser (2013). Do neke mere takšen pristop nadgrajuje publikacija, ki obravnava vrsto različnih primerov populizmov v Latinski Ameriki in azijsko-pacifiškem območju, njen osnovni smoter pa je le analiza podobnosti in razlik med populizmi (de la Torre, ur, 2015). Nasprotno se je Greskovits (1995) ukvarjal z dejavniki, ki bi lahko razložili nastanek različnih populizmov. Poudaril je, da družbenostrukturne razlike lahko razložijo, zakaj se latinskoameriški populizmi razlikujejo od vzhodnoevropskih. V knjigi izhajamo iz ocene, da je Greskowitzev pristop najbolj obetaven, še posebej, če ga nadgradimo z razkrivanjem odnosa med vzorci socialne strukture in vzorci populizmov v različnih časih in prostorih. Modernizacija lahko služi kot jedro takšnega pristopa.

V literaturi najdemo kar nekaj namigov, da je treba populizme raziskovati v povezavi z modernizacijo. Tismaneanu (2000: 17) tako trdi, da so tako postkomunistični kot tudi postfašistični populizmi hkrati predmoderni in postmoderni. Slednje je združljivo tudi s tem, da nove oblike populizmov v Zahodni Evropi vedno pogosteje označujejo kot postmoderne. Ko Moffitt (2015) razlikuje med populizmi v Latinski Ameriki in populizmi v azijsko-pacifiškem območju, se do neke mere naslanja na Inglehartovo opredelitev postmaterialistične politike. Kljub temu pa razlikuje samo med populizmi družbenoekonomsko revnih in populizmi bogatejših držav. Konceptualno jasnega razlikovanja med populizmi glede na procese modernizacije pa v njegovih delih še vedno ni zaslediti.

Nekaj avtorjev je uvedlo razlikovanje med populizmi glede na to, kam se umeščajo viri njihovega sprožanja – ali so notranji ali zunanji (Drahokoupil, 2005). Med zunanjimi dejavniki je kot zelo pomembna prepoznana globalizacija. Pri tem igrajo pomembno vlogo emocije in strahovi, tudi pred zunanjimi dejavniki, ki se jih dojema kot grožnje od zunaj (Eatwell, 2000; Rydgren, 2004).

Naj sklenemo, da v literaturi še vedno manjka sistematični vpogled v povezanost vzorcev populizmov, družbenih sprememb in premikov v političnih paradigmah. Prav tako pri raziskovalcih praviloma še vedno ni zaslediti sistematične analize vpliva globalizacijskih valov na populistične pojave. V nadaljevanju predlagamo konceptualizacijo in tipologizacijo populizmov, ki zapolnjujeta ti vrzeli v literaturi.

Minimalna opredelitev populizma

Definicija populizma. Ko iz literature izluščimo skupni imenovalc opredelitev populizma, lahko na ta način populizem minimalistično opredelimo. Populizem je politični pojav, ki združuje uporabo populistične ideologije, osrednjo vlogo karizmatičnega voditelja in težnjo k neinstitutucionalizirani politiki.

Populistična ideologija. Populistična ideologija je sestavljena iz naslednjih osnovnih elementov: jasnega razlikovanja med »ljudstvom« in »elito«, antagonizma med obema in poudarjanja ljudske suverenosti, pri čemer ima avtentičnost in legitimnost ljudstva prednost pred nemoralno in delegitimizirano elito na oblasti.

Ljudstvo. Čeprav je pojem ljudstva v opredelitvah populizmov pogosto uporabljen, se raziskovalci le redko ukvarjajo z njegovim opredeljevanjem. Ko se lotijo te naloge, pa na njihovo razumevanje ljudstva močno vplivajo normativni pogledi na demokracijo, predstavništvo, ustavno vladavino, pravice posameznika, politično solidarnost ter naravo in obseg skupnega dobrega (Espejo, 2019). Pri tem je pomembno dejstvo, da je pojem ljudstva nekaj, kar se tako v znanstveni literaturi kot tudi v politični praksi lahko zelo prilagaja vsakokratnemu konceptu.

Canovan (1984) tako npr. govori o treh pomenih tega pojma. Prvi pomen pojma ljudstva je izenačen z nacijo. Drugo pojmovanje se nanaša na šibkejše, reveže. V ožjem smislu se drugo pojmovanje nanaša na manj privilegirano večino skupnosti, ki predstavlja nasprotje določeni vrsti elite ali zgornjemu razredu te skupnosti. S tem v zvezi se uporablja tudi izraz »ljudski človek« oziroma »človek iz ljudstva«. Tretje pojmovanje zajema vse ljudi v smislu raznolikosti človeških bitij, slehernikov. Podobno Sartori (1987: 22) ugotavlja, da so pri mnogih interpretacijah v pojem ljudstva zajeti dobesedeno vsi, včasih pa pretežni del družbe, imenovan »mnogi«, »spodnji razred«, »nedeljiva entiteta«, »organska celota«, »večji del«, ki predstavlja

absolutno večino, ali pa »večji del« v smislu omejene večine (npr. relativne večine).

Nejasnosti pri opredeljevanju pojma ljudstva prispevajo k pomembnim političnim učinkom njegove uporabe. Glede na to, da smo vsi ljudje, človeška bitja, pravi Canovan (1984: 320), ni presenetljivo, da se publike tako zlahka odzivajo na slogan »ljudstvo«. »Ljudstvo« je postalo v moderni politični retoriki nekaj nepogrešljivega. Čeprav je »ljudstvo« del *lingue france*, ki jo lahko govorijo pripadniki različnih ideoloških usmeritev (Canovan, 1984: 317), pa ga brez dvoma najbolj izrablja desnica. In vendar, če je prvo pojmovanje (ljudstvo kot nacija) bližje desnici, je drugo pojmovanje (šibkejši, reveži, deprivilegirani) bližje levici (Canovan, 1984: 315). Po eni strani torej tako desnica kot tudi levica govorita o neki vrsti skupnosti, razlikujeta pa se v opredeljevanju meja te skupnosti. Po drugi strani populistični lahko v svoji retoriki brez skrupul preskakujejo od enega pojmovanja ljudstva k drugemu. Slednje (*»govorjenje nesmislov oziroma neumnosti z največjim političnim učinkom«*) je patologija moderne demokratične politike (Canovan, 1984: 322).

Politično sta zelo pomembna tudi implicitno podrejanje aktivnosti ljudstva in poudarjanje aktivnosti politikov (karizmatičnih voditeljev). Populistični voditelji se namreč predstavljajo kot edini, ki zares zastopajo ljudstvo, kot edini, ki so legitimna sila v družbi (Galston, 2018). Ravno zato, ker se izražanje zahtev ljudi in manipuliranje z ljudmi prepletata, so populistični apeli lahko tako privlačni (Canovan, 1984: 322–323).

Populistično razumevanje ljudstva kot homogene enote je v nasprotju z dejstvi. V realnem življenju namreč nimajo vsi ljudje enakega mnenja, ampak se uveljavlja pluralnost. Večinoma bi tudi težko govorili o enotni ljudski volji, ki politikom podeljujejo en, enoten in jasen mandat (Müller, 2016). Populizmi delujejo proti pluralizmu.

Antagonizem ljudstvo versus elita. Odnos ljudstvo – elita je v populizmu izrazito vrednotno obremenjen. Ljudstvo se namreč praviloma razume kot veliko večino prebivalstva, ki živi v družbeni napetosti z manjšino »določenih parazitov« (Canovan, 1984: 325). Konkretizaciji pojmov ljudstva in elite pa sta kulturno pogojena. Populizmi se različno kulturno oblikujejo tudi kot prepoznavne celote populističnih elementov. In vendar v različnih kulturnih miljejih prepoznamo podobne vzorce populizmov. Med ključnimi vzorci populističnih tematiziranj je npr. upor deprivilegiranih proti eliti in konflikt med

nacijo brez notranjih cepitev (enotno ljudstvo) in zunanjim sovražnikom (Canovan, 1984: 323). Podobno je Hall populistična gibanja opredelil kot gibanja, »ki stremijo k oblasti v korist ljudstva kot celote, ki rezultirajo iz reakcije tistih, ... ki so odtujeni od obstoječe strukture oblasti in ki so pod stresom hitrih gospodarskih, socialnih, kulturnih in političnih sprememb« (Hall v Berlin et al., 1968: 179).

Populistična ideologija se v znatni meri osredotoča na moralno politiko, saj je razlikovanje med elito in ljudstvom predvsem razlikovanje med »čistim« ljudstvom in »korumpirano, nemoralno« elito. Populistični voditelji napadajo »sovražnike ljudstva« in te označijo za nemoralne. Med pogostimi moralnimi obsodbami oziroma negativnimi moralističnimi oznakami sovražnikov so korumpiranost, sebičnost, zarotništvo proti navadnim državljanom, sodelovanje s tujci (Galston, 2018: 12). Populizem potrebuje nenehen boj proti sovražnikom, proti zlu, družbo vpleta v nenehne moralistične konfliktno igre ničelne vsote (Galston, 2018: 12). Pri tem desni populizem pogosto uporablja rasistične in druge, za uveljavljeno politično korektnost nesprijemljive argumente (Altman, 2017).

Karizmatični voditelj in institucionalizacija populističnih pojavov

Pri opredeljevanju populizmov velja visoko soglasje o tem, da si jih ni mogoče predstavljati brez karizmatičnega voditelja. Zato tudi v naši analizi upoštevamo karizmo kot skupni element vseh populizmov. Pri tem pa populizme razlikujemo glede na tri sestavine: (1) glede na spreminjajoče se oblike družbe, v katerih se populizmi pojavljajo; (2) glede na spreminjajoče se politične paradigme, značilne za določene oblike družb in (3) glede na posebnosti reakcij določenega populizma na procese globalizacije. Po kratkem pojasnilu o tem, kaj razumemo pod pojmom karizme, bomo predstavili posamezne oblike družb, posamezne politične paradigme in njihove povezanosti z globalizacijskimi procesi.

A kaj je karizma? Na to vprašanje ni lahko odgovoriti, čeprav je karizma nujna lastnost političnih voditeljev. Eisenstadt (1973: 122) pravi, da je karizmatična predpozicija »ukoreninjena v poskusu priti v stik z bistvom bivanja, iti v korenine obstoja, kozmične, socialne in kulturne ureditve, kar je zaznano kot sveto in fundamentalno«. Karizme ni mogoče klasificirati niti kot tradicionalne niti kot racionalne. Karizma je raznolika glede

na njen učinek – lahko je tako kreativna kot tudi destruktivna. Ob vsej raznolikosti pa vendarle lahko rečemo, da je karizma pravzaprav antiteza rutine in institucionalizacije (Eisenstadt, 1973: 122; Panebianco, 1988: 52–53, 65–67, 143–147).

Karizmo določenega političnega voditelja lahko zaznamo na ozadju kontinuuma institucionalizacije določenega družbenega gibanja oziroma organizacije. Mehanizem institucionalizacije družbenega gibanja oziroma organizacije je namreč razvijanje rutin in pravil določenega gibanja oziroma organizacije, ki karizmatičnemu voditelju jemlje avtoritativno odločanje. Weber (1947: 363–373) in Eisenstadt (1973: 123) opisujeta proces institucionalizacije kar kot proces »rutinizacije karizme«. Karizme se med seboj razlikujejo glede na stopnjo ali obseg »rutinizacije karizme«. Zato lahko institucionalizacija in karizma v politični organizaciji sobivata. Čeprav institucionalizacija zajema prenos avtoritete od voditelja k stranki, je za politično voditeljstvo vedno potrebne vsaj nekaj karizme (Panebianco, 1988: 52–53).

Stopnjo institucionalizacije družbenega gibanja oziroma politične organizacije je mogoče meriti. V tej knjigi bomo uporabili opredeljene mere in kazalnike institucionalizacije, kot sta jih razvila Musela in Vercesi (2019). Avtorja razlikujeta med petimi dimenzijami institucionalizacije politične organizacije, ki se razvija iz družbenega gibanja. Te dimenzije so: odločevalska avtonomija, trajnost, rutinizacija, utrjevanje in ukoreninjenost politične organizacije. V Preglednici 1 navajamo še kazalnike za vsako od omenjenih dimenzij.

Populistični pojavi so v isti časovni točki različno institucionalizirani. Posamezen populistični pojav se lahko v času transformira iz manj institucionaliziranega (družbeno gibanjskega) v bolj institucionaliziranega (čedalje bolj podobnega institucionalizirani politični stranki). A vendar se navedeni idealni model institucionalizacije v realnosti ne realizira nujno. Vsi populistični pojavi namreč ne preživijo dlje časa in ne dosežejo stopnje trajne institucionalizirane politične prisotnosti v svojem okolju.

Preglednica 1: Dimenzije in kazalniki merjenja stopnje institucionalizacije politične organizacije, ki se razvija iz družbenega gibanja po Muselu in Vercesiju (2019: 230–233)

	Kazalniki	Dodatna pojasnila
Notranja odločevalska avtonomija	sprememba voditelja	sprememba v odvisnosti stranke od voditelja; zamenjava ustanovnega voditelja z novim; če je novi voditelj iz druge generacije kot ustanovni voditelj, je institucionalizacija večja
Zunanja odločevalska avtonomija	povezave z družbenimi skupinami izven stranke po vzorcu gospodar – klient	stopnja odvisnosti od zunanjih akterjev pri sprejemanju strateških odločitev, kot so program, javnopolitični cilji in organizacija
Trajnost (časovna stabilnost)	število parlamentarnih mandatov (trije mandati po 4–5 let kot merilo institucionaliziranosti); spremembe programa in osrednjih tematik	kronološka doba; ko stranka doseže starost 15 let, se verjetnost, da bo obstala, podvoji
Rutinizacija	oblikovanje centralizirane birokratske strukture; skladnost med delovanjem stranke in statutom stranke, predvidljive karijerne poti; svoboda izbire strankinega voditelja; redni kongresi v skladu s strankinim statutom; depersonalizacija	to je notranja dimenzija institucionalizacije; v osnovi gre za to, da stranka deluje tako, kot je zanjo smiselno, ne pa zaradi voditeljeve odločitve
Utrjevanje	javnomenjska podpora na nacionalni ravni; druge stranke zaznajo izsiljevalski potencial stranke (med drugim je to lahko operacionalizirano z deležem parlamentarnih sedežev)	zaznave volilcev in drugih strank o relevantnosti stranke
Ukoreninjenost	delež volilnih glasov skozi čas; ohranjanje jedra podpornikov (prag je 5-odstotna podpora); stabilnost volilne podpore	strankini volilni dosežki

Težnja k neinstitucionalizirani politiki

Populizem je pomembnejše ljudstvo kot institucije ali ideali (Cavanaugh, 1984). Po eni strani se populizem hrani z nezmožnostjo obstoječih političnih institucij, da bi zadovoljile potrebe in zahteve velikega dela družbe (Wahby, 2017). Po drugi strani pa populizem deluje tudi proti institucijam – tako nacionalnim kot tudi globalnim. Predvsem desni (a ne samo desni) populizem je skeptičen do ustavnosti in do liberalnega varstva posameznikov in manjšin ter ruši institucionalna varovala proti avtokraciji (Galston, 2018). Populisti ne zaupajo posredniškemu akterju v liberalni demokraciji (strankam, interesnim skupinam, medijem) in se raje zanašajo na plebiscitarno nagovarjanje množičnih publik (Altman, 2017).

Čeprav populisti gradijo na moralizmu, pa v praksi moralnih načel ne uveljavljajo dosledno. Empirične raziskave so pokazale, da so populistične vlade poglobile korupcijo, okrnile pravice

posameznika in resno poškodovale demokratične institucije (Mounk in Kyle, 2018). Slednje ne velja le za nacionalne (očitni novejši zgledi so npr. v ZDA, Združenem kraljestvu, na Madžarskem in Poljskem), temveč tudi za multilateralne institucije.

Populizmu je imanenten tudi odpor do pluralizma. Populisti razumejo ljudstvo (pa naj bo mišljeno kot nacija ali kot »navadni, pošteni ljudje«) predvsem kot enovito, notranje homogeno in nepluralno enoto. Z njo tako tudi komunicirajo.

Poleg tega se populizmu pripisuje (vsaj navidezno) neposredno politično komuniciranje. S tehnološkim razvojem v zadnjem času so vtis neposrednosti bistveno povečala socialna omrežja. Prav tehnološki razvoj je omogočil instantno nagovarjanje zelo obsežnih javnosti. To je bilo doslej izkoriščeno predvsem za širjenje radikalno desnega populizma v mnogih državah po svetu, vključno z evropskimi populizmi (Pajnik in Sauer, ur., 2017). Toda, ali je to res neposredno politično komuniciranje? Med populističnimi voditelji in množicami, ki jih voditelji nagovarjajo, so praviloma še vmesni igralci. Če so v devetdesetih letih 20. stoletja to še bili moderni množični mediji (tiskani mediji, televizija, radio), danes posredniško vlogo opravljajo socialna omrežja v kombinaciji s postmoderniziranimi mediji (stari mediji, ki so se prilagodili digitalizaciji in pojavu novih socialnih medijev na svetovnem spletu).

Novi mediji populistom ne omogočajo le povezovanja z »ljudstvom«. So tudi sredstvo odkrivanja, mobiliziranja in organiziranja udeležencev spletnega komuniciranja. Stari mediji podpirajo populistične pozive tako, da objave s socialnih omrežij širši javnosti sporočajo v obliki novic. S tovrstnimi »novicami« v družbi krepijo glas komunikacij, ki sicer prvotno potekajo prek spletnih omrežij. Namesto neposrednega političnega komuniciranja populistov je zato korektnije govoriti o hibridizaciji (populistične) politične komunikacije (Moffitt, 2019). Slednje pa ni le rezultat tehnološkega napredka in aktivnosti populistov, temveč tudi drugih dejavnikov. Med njimi so: prevladujoča logika medijev (predvsem konfliktno in strateško uokvirjanje ter personalizacija sporočanja); lastništvo medijev v rokah populistov; komercialna motivacija medijev; strankarsko prisvajanje posameznih tematik, kjer poročanje o določenih tematikah hkrati pomeni tudi poročanje o določenih strankah; ter kultura okolja, v kateri škandali, krize in afere ustvarjajo rodovitna tla za populistična sporočila (Aalberg et al., ur., 2017).

Tipologije populizmov

V težnji po pojasnjevanju populističnih pojavov so zahodni raziskovalci (Berlin et al., 1968; Mudde, 2002; Mudde in Kaltwasser, 2013) razvili klasifikacije populizmov, ki do neke mere upoštevajo njihovo zgodovinsko in geografsko raznolikost.

Mudde (2002) je tako prepoznal tri tipe populizmov. Za agrarni populizem naj bi tako bili značilni nasprotovanje agrarnih populistov urbanim elitam in težnje k centralizaciji in oblikovanju materialne podlage kapitalizma. Ekonomski populizem naj bi poudarjal ekonomske javnopolitične tematike. Politični populizem oziroma populizem politikov pa naj bi navadno, čeprav ne ekskluzivno, poudarjal nacionalistična prepričanja.

V zadnjem času se tipologije vedno bolj usmerjajo v ideologije populističnih strank. Povezovanje populizma zgolj z ekstremno desno ideološko orientacijo je preteklost. Slednje podrobneje predstavljamo v posebnem delu poglavja.

Ideološka mavrica populizmov na levo–desnem ideološkem kontinuumu

Nepopolnost populistične ideologije. Populistično ideološko jedro, ki smo ga predstavili, ima premalo intelektualne vsebine, da bi ga lahko imenovali (celostna) ideologija. Canovan (1984: 326–327) tako opozarja, da je populistična ideologija v realnem političnem svetu v nekaterih pogledih dokaj jasna, v drugih (npr. glede ekonomske politike, zdravstvene politike, področja zaposlovanja in pokojninskega področja) pa precej zamegljena. Tako ne moremo govoriti o specifično populističnem paketu javnih politik (prav tam).

Glede na to, da je populizem nepopolna ideologija, se ta lahko meša z drugimi ideološkimi elementi (Canovan, 1999; Stanley, 2008; Deegan-Krause in Haughton, 2009). Populisti nimajo nujno izrecno reakcionarnih vrednot, a če stavijo na podporo velikega dela družbe, težko napeljujejo k uveljavljanju progresivnih vrednot (kot so npr. ukinitve smrtne kazni) in javnih politik, ki opredeljujejo odnos družbe do marginalnih družbenih skupin, kot so npr. istospolni (Canovan, 1984: 326).

Osnovne populistične ideje o politiki učinkujejo vzajemno z drugimi uveljavljenimi idejnimi tradicijami celostnih ideologij. Njihova ozka opredelitev ima tako po eni strani omejeno analitično vrednost sama po sebi. Po drugi strani pa vendar vsebuje posebno skupino idej, ki se lahko povezujejo z etabliranimi idejnimi tradicijami celostnih ideologij (Stanley, 2016). Tako se je kot eden izmed kriterijev pri oblikovanju tipologij populizmov uveljavilo tudi njihovo umeščanje po levo–desnem ideološkem kontinuumu.

Raziskovalci praviloma težijo k povezovanju populizmov z ideološko-političnimi skrajnostmi. Pri njih prevladuje interes za ekstremno desni populizem (gl. npr. Mudde, 2002; Rydgren in van Holsteyn, 2005; Lucardie et al., 2014; Pauwels, 2014; Freedon, 2017). To se dogaja kljub temu, da se čedalje bolj uveljavlja razumevanje populizma vzdolž široke ideološke mavrice (*Democratic underground*, 2014). Do neke mere se populistični antielitizem prekriva z levo razredno zavestjo, vendar ne gre za isto stvar (Canovan, 1984: 325). Poleg navedenega naletimo tudi na povezovanje ozke populistične ideologije s feminizmom in zeleno politično usmeritvijo (Freedon, 1996 in 1998).

Ideološka razsežnost populizma je postala pomembna tudi pri iskanju vzrokov za vzpon populizmov v ideološki strukturi strankarskih sistemov. Tipična teza v zvezi s tem je, da do vzpona populizmov prihaja zaradi (med drugim) velike erozije soglasja med elitami glavnih strank levega centra in strank desnega centra, ki je v preteklosti ekstremistične stranke iztiskal iz strankarskega sistema (Howard, 2000: 21). A vendar so raziskave pokazale, da tudi širjenje populističnega apela med osrednjimi strankami v strankarskem sistemu lahko vodi k vzponu ekstremno desne politike v strankarskih sistemih (Rose, 2000; Rydgren, 2003).

Raziskovanje populizmov v posocialističnih okoljih je pripeljalo do razkrivanja različnih ideoloških teženj populizmov. Lange (2005) je tako s svojo analizo populizmov v Srednji in Vzhodni Evropi korigiral ekskluzivnost desnega pozicioniranja populizmov. Na levo–desnem ideološkem kontinuumu tako najde populizme še na levici in v ideološkem centru. Po obdobju osredotočanja zgolj na desni populizem se danes tudi v zahodnih državah vedno bolj uveljavlja razlikovanje med desnim in levim populizmom.

Levo–desni kontinuum. Razvrščanje ideologij in političnih pojavov po levo–desnem kontinuumu korenini v času razvijanja moderne politike v 19. stoletju. Po tem, ko so se v devetdesetih letih predvsem

v Evropi stranke ideološko približevale, stare stranke pa so prevzele nekatere tematike novih družbenih gibanj in strank (še posebej zelenih), se je zdelo, da je to razlikovanje postalo anahronizem. A vendar se je politična polarizacija v mnogih strankarskih sistemih ponovno okrepila, levo–desno ideološko razvrščanje pa se je revitaliziralo. Pojma »desnica« in »levica« se uporabljata kar naprej, navkljub pomislekom.

A kaj v politiki pomeni levo in kaj desno? V politični praksi ne moremo najti pojavov, ki bi se v celoti uvrščali v točno določeno točko na ideološko-političnem kontinuumu. V vsakem primeru gre za diadično zasnovan koncept, v katerem levica in desnica nastopata v paru. Ali, kot pravi Bobbio (1995: 83), *»brez levice ni desnice in narobe ... Oba koncepta, 'levica' in 'desnica', nista absolutna koncepta. Sta relativna koncepta«*. Čeprav se lahko vsebine obeh polov spreminjajo, nasprotje med njima ostaja (Bobbio, 1995: 84). Ključno merilo razlikovanja med desnico in levico je odnos do ideala enakosti. Ključno merilo za razlikovanje med zmernim krilom in skrajnim krilom tako na desnici kot tudi na levici pa je odnos do svobode (Bobbio, 1995: 105).

Koncept enakosti ni absoluten, temveč relativen (Bobbio, 1995: 88). *»Ko levici pripisujemo bolj pretanjen občutek za zmanjševanje razlik, s tem ne trdimo, da hoče levica odpraviti vse razlike, desnica pa vse ohraniti, marveč v najboljšem primeru le to, da je prva bolj egalitarna, druga pa bolj neegalitarna«* (Bobbio, 1995: 93). Levica je v zgodovni uveljavila novo generacijo pravic – socialne pravice. Pravica do dela, pravica do izobraževanja, pravica do zdravja so pravice, ki pomagajo *»zmanjšati neenakosti med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki nimajo, oziroma največjemu mogočemu številu ljudi omogočiti, da bi postali manj neenaki v primerjavi s posamezniki, ki imajo zaradi rojstva in družbenega statusa več sreče«* (Bobbio, 1995: 98).

Odnos do svobode je poimenovan tudi libertarnost. Gre za to, da se gibanja in stranke, ki se zavzemajo za enakost, med seboj razlikujejo glede na libertarnost. Enako pa se glede na libertarnost med seboj razlikujejo tudi gibanja in stranke, ki so neegalitarne. Kombinacije teh osnovnih usmeritev so: 1. skrajna levica, ki je egalitaristična in avtoritarna; 2. leva sredina, ki je hkrati egalitarna in libertarna; 3. desna sredina, ki je neegalitarna in libertarna ter 4. skrajna desnica s protiegalitarno in protilibertarno usmeritvijo (Bobbio, 1995: 105).

Zgodovinsko gledano, se razumevanje levice in desnice pluralizira. Pri tem ne gre za to, da bi določena pojmovanja v celoti zamenjala nova. Semantika levice in desnice namreč ohranja izjemno veliko moč vsrkavanja različnih drugih pomenskih odtenkov. Novi pomeni

levice in desnice so dodajajo starim pomenom v različnih kontekstih in zgodovinskih obdobjih (Knutsen, 1995). V zgodovini lahko razberemo valove levo–desne (re)konceptualizacije, ki se izraža tudi v poimenovanjih – npr. levica – desnica; nova levica – nova desnica. Levica vedno znova uveljavlja ideje redistribucije, desnica je vedno znova bolj neegalitarna, oboje pa se povezuje z različnimi stopnjami libertarnosti.

V Preglednici 2 navajamo nekaj primerov novejših populizmov, ki so v literaturi opredeljeni kot levi, desni ali centristični.

Preglednica 2: Primeri populizmov glede na ideološko usmeritev

Ideološki kontinuum	Levica	Center	Desnica
Primeri populizmov	venezijski chavizem (Chavismo); grška Siriza	primeri centrističnih strank na Slovaškem	Gibanje čajank (Tea party) v ZDA

Nismo imeli namena, da bi v tabelo vključili vse empirične populizme, v njej predstavljamo le tipične primere posameznih primerov populizmov, ki so navedeni v novejši literaturi.

Primeri levega populizma sta chavizem v Venezueli in grška Siriza. Skupno jima je zavzemanje za leve politike – politike zmanjševanja družbenih neenakosti. Seveda pa ima vsak primer populizma svoje posebnosti.

Chavizem (ime je dobil po osrednjem voditelju, Hugu Chávezu) je družbeno gibanje, ki se je oblikovalo v Venezueli na podlagi odpora ljudi proti strankarstvu. To je v osemdesetih letih 20. stoletja izgubilo legitimnost zaradi vladanja, ki je prispevalo h gospodarski in politični krizi (Hawkins, 2003; Hetland, 2016). Chavizem se je na gospodarsko in politično krizo v Venezueli (Hetland, 2016) odzval z uveljavljanjem države blaginje (Hawkins, 2010), socialističnega političnega sistema 21. stoletja (Hoffmann, 2019) in z nasprotovanjem neoliberalizmu kot modelu razvoja. To je takrat prispevalo k vzpostavitvi posebne oblike nacionalizma. Ta se je izražal v nasprotovanju politikam ZDA, ki so uveljavljale imperialistične politike v korist kapitalističnih profitov na škodo človekovih pravic. Po letu 2007 so socialni programi zaradi prepleta mnogoterih dejavnikov izgubili pomen (Ellner, 2011).

Z zamikom je levi populizem našel domovanje tudi v evropskem kontekstu (Katsambekis in Kioupkiolis, ur., 2019). Syriza je v okoliščinah evropskega reševanja učinkov mednarodne finančne in

ekonomske krize v Evropski uniji, natančneje na evrskem območju, postala pojem za radikalno levico in levi populizem, skupaj s španskim Podemosom in nemško *Die Linke* (Stavrakakis in Katsambekis, 2014; Kioupiolis, 2016). Sprva je nastala kot koalicija levo in radikalno levo usmerjenih skupin, kasneje pa se je organizirala v politično stranko pod vodstvom Aleksisa Ciprasa. Nagovorila je grško ljudstvo, delavski razred, nezaposlene državljane, ljudi, ki so se soočili s trpljenjem zaradi javnopolitičnih varčevalnih ukrepov, komuniste in manjšine. Pozitivno je uokvirila tudi migrante in begunce. Obljubljala je boj proti neoliberalizmu in skorumpiranim političnim strankam ter boljšo prihodnost Grčije. Kritizirala pa ni le domačega starega establišmenta, temveč tudi neoliberalno držo Evropske unije, »Evropo represije« in »fašistične sile, ki jo podpirajo« (Stavrakakis in Katsambekis, 2014: 21). Stranka, ki je leta 2012 postala pomemben akter v grški volilni areni, se je na oblastnem položaju postopoma vedno bolj podrejela zunanjim pritiskom. Aslanidis in Kaltwasser (2016) ugotavljata, da lahko v razmerah gospodarske krize, ki je levim populistom sicer omogočila vzpon na oblast, gospodarske institucije in materialne omejitve igrajo pomembno vlogo tudi pri umirjanju populističnih igralcev in njihovi socializaciji v standardna pravila liberalno demokratičnega režima. Ob zunanjih pritiskih in po notranjih trenjih in razcepkih se je tako Siriza preobrazila v stranko, ki se ne razlikuje veliko od drugih strank v grškem strankarskem sistemu (Mudde, 2017).

Za *centristični populizem* je značilno, da se nekatere stranke namesto za zavzemanje skrajnih stališč odločijo za zavzetje »vmesnega« položaja, kar lahko (ne pa nujno) pomeni tudi uvrstitev v ideloški ali geometrični center strankarskega sistema (Učeň et al., 2005). Ključna elementa tega populizma, npr. na Slovaškem, sta bila tako kritika prevladujoče delitve na dva ideološko-politična tabora, kar naj bi predstavljalo ključni vir problemov v družbi. Raziskovalci so na Slovaškem razkrili naslednje primere centrističnega populizma: SOP pred volitvami leta 1998 ter Smer in ANO pred volitvami leta 2002. Pri tem ugotavljajo, da je naslavljanje ljudstva in odvrčanje od elit lahko zelo uporabno orodje v rokah obrobnih političnih igralcev, ki se poskušajo na ta način uveljaviti (de Vreese et al., 2018).

Med desnimi populizmi se v zadnjem času pogosto navaja Gibanje čajank v ZDA. Tako kot navedeni primeri levih populizmov v Evropi je tudi to gibanje nastalo v okoliščinah velike gospodarske in

finančne krize, po letu 2010 pa usiha. Med razlogi za to je tudi dejstvo, da se je oblikovalo kot protestno gibanje brez osrednjega vodstva in izoblikovane organizacije (Courser, 2012).

Ključna družbena baza tega gibanja so bili nezadovoljni konzervativni beli pripadniki srednjega razreda, ki so sebe videli kot tiste, ki naporno delajo in s svojim delom prispevajo k ameriški družbi, svoje družbene nasprotnike pa imeli za nevredne ljudi, ki prejemajo »miloščino« (Williamson et al., 2011). Svojo zgodovinsko referenco so našli v *Boston Tea Party*, ki se je uprla dodatnim davkom britanske kolonialne metropole, ta upor pa se je razvil v ameriško revolucijo. Del podpornikov republikanske stranke se je poistovetil s tem gibanjem, saj so se strinjali z usmeritvijo Gibanja čajank, ki je bila radikalnejša od desne usmeritve republikanske stranke. Prioritete gibanja so bile (poleg konzervativnih družbenih vrednot) fiskalna odgovornost, omejena država in svobodni trg. Zavzemalo se je za nizke davke, zmanjševanje državnega dolga in zmanjševanje regulacije. Nasprotovalo je Obamovi zdravstveni reformi in omejevanju dostopa do orožja v ZDA. Izrazilo je strahove bele Amerike, da nekateri pojavi povzročajo propad ZDA, še posebej strahove pred gospodarskim propadom, pred grožnjami »ameriškem načinu življenja«, strahove pred temnopoltimi imigranti, islamskimi teroristi, istospolnimi porokami, splavom in »liberalnim črnim možem v Beli hiši« (Knowles et al., 2013). Rasni predsodki so se pri velikem delu pripadnikov gibanja dopolnjevali tudi s trditvijo, da pravo identiteto ZDA kot nacije predstavlja krščanstvo (Braunstein in Taylor, 2017). Analitiki ocenjujejo, da gibanje ni le revitaliziralo konzervativizma, temveč je potisnilo republikansko stranko proti skrajni desni (Williamson et al., 2011) in pripravilo okoliščine za vzpon populizma Donalda Trumpa. Pri tem pa so bila pomembno orodje socialna omrežja (Rohlinger in Bunnage, 2017).

V okoliščinah, v katerih se širi sprejemanje in sprejemljivost ideološkega polja populizmov in v katerih se pojavljajo vedno novi primeri populizmov, se zastavlja vprašanje, ali njihovo razvrščanje po ideološkem kontinuumu res zadostno odraža bogastvo pojavov v praksi. Lange (2005) ocenjuje, da ni pomembno le razlikovati razsežnosti populizmov, temveč tudi raven populističnega apela. Zato razlikuje med močnim in šibkim populizmom. Britanski *Guardian* je leta 2019 v sodelovanju z raziskovalci oblikoval tudi interaktivno stran, na kateri je mogoče videti tako ideološko razvrstitev političnih voditeljev iz različnih delov sveta na leve, bolj centristično usmerjene

in desne populiste¹ kot tudi sodelovati v kvizu »Kolikšen populist si?« (*How populist are you?*)².

V nadaljevanju naše raziskave se osredotočamo na osrednji inovativni prispevek – tipologijo populizmov glede na zvrsti družb, političnih paradigem in valove globalizacije. Populizme konceptualiziramo tako glede na modernizacijski vidik kot tudi glede na njihovo ideološko usmeritev.

1 Za analizo in vizualizacijo podatkov uvrščanja politikov na levo, desno ali center (ne levo/ne desno) so bili uporabljeni podatki projektov the Democratic Accountability and Linkages Project, the Political Representation, Parties, and Presidents Survey for Latin America and the Chapel Hill Survey for European Parties, in konzultacije z eksperti iz preučevanih držav. Podrobnejši podatki so dostopni na Guardian (2019).

2 Kviz je dostopen na Guardian (2018).

4 TIPOLOGIJA POPULIZMOV GLEDE NA ZVRSTI DRUŽB, POLITIČNIH PARADIGEM IN VALOVE GLOBALIZACIJE

Uvod

V skladu z uvodno napovedjo v tem poglavju predstavljamo tipologijo populizmov, ki temelji na upoštevanju razmerij med 1. spreminjajočimi se oblikami družb; 2. s temi spremembami povezanimi političnimi paradigmi in 3. globalizacijskimi valovi, ki vedno bolj vplivajo na politiko.

Spreminjajoče se oblike družb skozi prizmo modernizacije

Po drugi svetovni vojni je nekaj avtorjev – še posebej Weber (1947: 324–373) in Eisenstadt (1973: 120) – poudarjalo, da je modernizacija proces, ki zajema razmerja med več ključnimi elementi. Na eni strani so to racionalna, tradicionalna in karizmatična simbolična razsežnost človekove dejavnosti. Na drugi strani so osrednje razsežnosti družbene organizacije. Med temi so predvsem družbena diferenciacija, organizacija in institucionalna struktura.

Na podlagi literature (Ionescu in Gellner, ur., 1969; Eisenstadt, 1978; Turner, ur., 1990; Crook et al., 1992; Pfister, 2012; Walter, 2012) lahko identificiramo tri idealne tipe družb. To so predmoderne, moderne in postmoderne družbe. V okviru teh idealnih tipov razlikujemo še dva podtipa. Predmoderne družbe so predmoderne

plemenske, predmoderne fevdalne družbe in obmoderne (socialistične) družbe.

Kot pove že ime, je za *predmoderne plemenske družbe* značilna plemenska socialna struktura. Gospodarstvo je zasnovano na kolektivnem lastništvu, tehnologija pa presega preprosto obdelavo polj. Takšne družbe delujejo na podlagi sodelovanja in delitve. Družbeni položaj posameznika je pretežno določen z rojstvom. Politika se odvija znotraj strukture in hierarhije sorodstva. Nastanek jezika omogoča sporazumevanje v okviru te družbene oblike. Pravo je povezano religijo, moralo in tradicijo.

Gospodarski temelj predmoderne fevdalne družbe je kmetijska ekonomija, opremljena s preprostimi tehnologijami. Te tehnologije so ključna sredstva proizvodnje, vendar pa niso splošno dostopna. V družbi vladajo kompleksne hierarhije. Oddelitev družine od širšega sorodstva je kombinirana z oddelitvijo gospodinjstva od ekonomije. Značilen politični sistem temelji na kompleksnih hierarhičnih ureditvah, v katerih lokalnim skupnostim vlada centralizirana (praviloma monarhična) in versko legitimirana oblast. Religija je ključna integracijska sila družbe. Pravo je povezano z vero, moralo in tradicijo. Družbeni položaj posameznika je pretežno opredeljen že z rojstvom. V predmodernih družbah je le nekaj posameznikov vključenih v politiko. Zgodovinsko je fevdalizem nastajal v povezavi s ponovnim povezovanjem s preostalimi plemenskimi skupinami in s propadom starodavnih imperialnih sistemov (Crook et al., 1992: 12).

Obmoderne (socialistične) družbe so se razvile v okoliščinah industrijske ekonomije, ki jo je nadzorovala enostrankarsko vodena država. Lahko bi rekli, da so socialistični režimi oblikovali alternativno pot v modernost (Crook et al., 1992: 157). Družbena pogodba med določenimi družbenimi razredi in vladajočo stranko se lahko oblikuje in ohranja, dokler sistem zagotavlja izpolnjevanje osnovnih družbeno-ekonomskih pričakovanj in zahtev ljudi. Sistem traja, dokler je to izvedljivo, navkljub omejevanju trga in vladanju političnega podsistema nad vsemi ostalimi družbenimi podsistemi. Pri družbenem povezovanju vladajoča ideologija deluje kot nadomestek religije. Govorimo lahko samo o delni modernizaciji, ki se odvija znotraj institucionalnih ali organizacijskih okvirjev, ki so podobni modernim, a ne omogočajo nujno celostne spremembe v smeri modernosti (Eisenstadt, 1973: 102). Politika bolj ali manj le oponaša moderne politične institucije in procese, kot so ustavno priznavanje človekovih pravic, ustanovitev parlamenta kot predstavniškega telesa in

institucije volitev. Dejansko pa ne uzakonja liberalno demokratičnega političnega sistema v tekmovalni obliki.

Moderna družba je navadno opredeljena z racionalizmom, diferenciacijo družbenih podsistemov, individualizacijo in družbeno diferenciacijo, industrijsko kapitalistično ekonomijo, napredno tehnologijo, podprto s trgi in denarjem.

Kapitalistično gospodarstvo je tesno povezano z diferenciacijo družb glede na delitev dela, ki prinaša rastočo specializacijo. Družba se atomizira, izolirani ljudje so vedno bolj izpostavljeni, s tem pa postajajo odprti tudi za karizmatično prevlado in totalno mobilizacijo (Sartori, 1987: 25–27). Industrijska kapitalistična proizvodnja gre z roko v roki z napredno tehnologijo in z razvojem trgov in denarja kot menjalnega sredstva. Politični sistem je uokvirjen s teritorialno zamejeno nacionalno državo in interesi, ki se izoblikujejo v razredno diferenciranih družbenih okoljih. Moderna industrijska država omogoča unifikacijo in centralizacijo moči. Temelji na oblikovanju modernih nacij in na konstitucionalizaciji, pri tem pa se vpleta v različne družbene podsisteme. Povezovalno vlogo religije vedno bolj nadomeščajo sekularne oblike družbenega povezovanja.

Postmoderna družba nastaja na podlagi postmoderne oblike produkcije – hiperindustrializacije (Kumar, 1988: 65). Za njo je značilna diferenciacija razredov in trgov dela, še posebej s širjenjem sektorja storitev. Strukturna hiperdiferenciacija postaja splošni in široko razširjen vzorec (Croon dr., 1992: 33). Hiter razvoj novih tehnologij podpira novi val gospodarske globalizacije in prispeva k zmanjševanju nacionalnega političnega nadzora nad gospodarskimi podjetji. Globalizacija trgov, kulturna drobitev in komodifikacija mnogih družbenih področij, vključno z znanjem, oblikuje mnoge dodatne obraze postmodernizacije (Bell, 1973; Inglehart, 1997). Položaji družbenih skupin niso trdni. Družbeni razcepi se bolj izražajo v individualnem življenjskem slogu in kulturnih vrednotah kot pa v pripadnosti posameznika določenemu družbenemu razredu (Offe, 1985). V politiki se razvija novi individualizem. V okoliščinah naraščajoče interakcije med predstavniško demokracijo in globalizacijo se del posameznikov politično udejeva na različnih političnih ravneh, vključno z globalno ravno. Različni mediji igrajo politično vlogo pri vedno večjem družbenem povezovanju v okoliščinah vedno bolj diferencirane in kompleksne družbe, ta vloga pa je vedno bolj sodoločena z močjo birokracije in denarja (Crook et al., 1992: 32).

Politične paradigme

Razvojna modernizacijska teorija je bila deležna kritik zaradi tega, ker na modernizacijo gleda kot na že vnaprej določeno smer razvoja, kar pa modernizacija ni (npr. Germani, 1981; Luke, 1990: 211–240). Zgodovinski vpogled pokaže, da je predmoderna politična paradigma mogoča v dvojnih okoliščinah. Prvič, najdemo jo na prehodu iz tradicionalne družbe in politike v moderno. Pri tem upoštevamo Eisenstadtovo definicijo tradicionalizma in modernizma. Drugič, obstajajo tudi države, ki so izkusile modernizacijske procese, v katerih so bili predpogoji in dejansko delovanje gospodarskega in političnega trga omejeni z nedemokratskimi režimi – te zato imenujemo obmoderne (Eisenstadt, 1973: 102c, 103; Apter, 1987: 27; Crook et al., 1992: 23).

Spreminjajoče se oblike družbe lahko sistematično razlikujemo glede na njihove značilnosti – diferenciacijo, racionalizacijo in komoditizacijo (Crook et al., 1992: 10–11). Določene oblike družbe so povezane z določeno politično paradigmo.

Predmoderna politična paradigma je tako zasnovana na povezovanju prava z religijo, moralnostjo in tradicijo. Pri tem je v predmodernih družbah v politiko vključen le majhen delež ljudi. Vstop v politiko je mogoč prek družbenega statusa, ki pa je pretežno določen z rojstvom.

Drugače kot v tradicionalni in predmoderni družbi moderna družba prinaša racionalizem, razlikovanje med družbenimi pod sistemi, ločevanje politike od drugih sistemov, in vzpostavitev politika kot profesionalca (Crook et al., 1992: 22–23). Moderna politična paradigma se nanaša na moderne, industrializirane družbenoekonomske okoliščine. Moderna politika je organizirana in deluje v okviru liberalno demokratičnega modela znotraj nacionalne države. Ta okvir omogoča populizem, ki se razvija okrog tipičnih modernih tematik in uporablja mnogotere politične posredovalne strukture. Moderne politične paradigme ni brez političnega trga z modernimi političnimi strankami, interesnimi skupinami in volitvami v okviru nacionalne države, nacionalno (praviloma etnično) opredeljenega državljanstva, modernih ideološko-političnih tematik, ki se nanašajo na oblikovanje nacije in na nasprotja, kot so center-obrobje, urbano-ruralno in kapital-delo (Apter, 1987: 25).

Postmodernizacija je povezana z družbenoekonomskimi in političnimi spremembami, ki vznikajo iz postindustrializma in

transformacije kapitalizma, pa tudi iz globalizacijskih procesov od sedemdesetih let 20. stoletja dalje (Turner, ur., 1990). Prav interakcija med (1) postmoderno mediatizirano politiko in (2) predstavniško demokracijo z nacionalnim političnim trgom, ki je vedno bolj povezan z globalizirano politiko, je prinesla spremembo politične paradigme. Diferenciacije in fragmentacije znotraj postmoderne družbe so predvsem pripeljale do nove individualizacije politike (Dalton, 1996). Politično obnašanje izobraženih posameznikov ni več omejeno s političnimi in ozemeljskimi mejami nacionalnih držav. Ti posamezniki razvijajo mnogotere identitete in so občutljivi za globalno uokvirjene socialne tematike (vključno z globalnimi družbenimi neenakostmi), poslužujejo se novih oblik politične udeležbe. Vezi in lojalnosti do političnih strank so oslabele (Dalton, 1996; Rydgren, 2004; Beck, 2006). Takšni posamezniki se povezujejo v akterje, ki so v literaturi konceptualizirani kot globalna civilna družba, in procese, ki prispevajo k čeznacionalni demokraciji.

Postmodernizacija družb in politike je povezana z nasprotujočimi si družbeno-političnimi pojavi. Raziskave so pokazale, da se v zahodnih družbah v sedemdesetih letih in na začetku osemdesetih let dvajsetega stoletja niso pojavile le nove družbene vrednote, kot so skrb za okolje, pravice novih družbenih manjšin, kot so geji in lezbijke, spoštovanje avtonomije posameznika, občutljivost za globalni mir in razvojne tematike, temveč tudi rastoče zahteve po novi (postmoderni) politični paradigmi (Offe, 1985). Pri tem je pomembno, da kritika obstoječih političnih sistemov in prevladujoče politike ni proizvedla le protijavnopoličnih in protipoličnih stališč, temveč tudi nekatere politične inovacije.

Zgodnja faza postmodernizacije v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja je prinesla različna nova družbena gibanja. Med njimi so bila okoljska, mirovna, protijedrska gibanja, nova duhovna gibanja, protipsihiatrična, gejevska in lezbična gibanja. Poleg tega je nastala tudi nova zvrst politične stranke – zeleni. Politična inovacija zelenih je bila ta, da so predstavljali politično inkarnacijo družbenega gibanja, in sicer kot gibanjska stranka (*Bewegungspartei*). Vsaj v zgodnjem obdobju so zeleni zrasli iz inkluzivnega članstva, široke dejavnosti članov in podpornih gibanj, v zeleni strankarski politiki pa so našle prostor tudi ideje nadzora nad strankarsko elito. Vendar to ni bil edini postmoderni politični odziv. Radikalno desni protest tistih, ki so izgubljali v postmodernizaciji, se je izražal v radikalno desnem populizmu (Rydgren, 2003 in 2004).

Globalizacijski valovi

Povezovanje populizma in globalizacijskih valov v preteklosti ni bilo pogosto. Steward (1969: 181–182) pa je vendarle opazil »zunanji vidik« populističnega odziva in poudaril vpliv razporeditve moči med centrom in obrobjem ne le znotraj določene družbe, temveč tudi v globalnem kontekstu. V istem času so tudi nekateri drugi avtorji (npr. Berlin et al., 1968) ocenili, da globalizacija pomembno sodoloča nekatere populizme. Globalizacija pa ni enoten pojav. Bolj pravilno je, da govorimo o globalizacijah, ki se med seboj razlikujejo v temeljnih značilnostih, kot so npr. intenzivnost in hitrost globalnih povezovalnih procesov.

Različni avtorji razvrščajo valove globalizacij in različne vidike globalizacij na različne načine. Za potrebe naše raziskave se opiramo na grobo razdelitev na nekaj globalizacijskih valov, in sicer na podlagi literature o modernizaciji in gospodarski zgodovini (gl. npr. Steward, 1969; Pfister, 2012). Zgodovinski začetki tako razumljenih globalizacijskih procesov segajo v 12. stoletje.

Predmoderne plemenske družbe so izkusile le omejeno obliko globalizacije – protoglobalizacijo. V obdobju med 12. in 15. stoletjem so se oblikovali nekateri vidiki globalizacije z razvojem medkontinentalne trgovine in trgovine s sužnji. V tem času so gospodarsko bolj razvite regije izkoriščale gospodarsko manj razvite. Protoglobalizacija se je razvila v globalizacijo med 16. in 18. stoletjem. Omejene globalizacijske povezave so se razvile predvsem s širjenjem zahodnega imperializma.

Od 19. do začetka 20. stoletja je bila globalizacija tesno povezana s kulturnim in političnim programom. Gre za program, ki se je oblikoval v krščansko-evropskem kontekstu na podlagi razsvetljenstva, revolucij v Franciji in ZDA, velikih sprememb v Veliki Britaniji oz. Združenem kraljestvu, in je nato prodiral v druge dele sveta (Eisenstadt, 1987: 5–8). Ne glede na to, da je bilo suženjstvo kasneje prepovedano, sta kolonizacija in oligopolizacija globalnega gospodarstva še naprej preoblikovali svet.

Na začetku 20. stoletja so zahodne države (imenovane tudi prvi svet) izkusile deglobalizacijo. Tej je sledila nadzorovana globalizacija, ki je trajala od konca druge svetovne vojne do sedemdesetih let 20. stoletja. V tem obdobju se je izoblikovalo še razlikovanje med drugim (socialističnim) svetom in tretjim svetom – nerazvitim delom sveta. Po drugi svetovni vojni se je začel tudi projekt regionalnega evropskega povezovanja.

Po sedemdesetih letih 20. stoletja so se globalizacijski procesi intenzivirali, še posebej v devetdesetih letih 20. stoletja. Gospodarska in družbena povezanost se je hitro razširila, politično povezovanje pa predvsem v obliki multilateralnih institucij (Shaw, 2000). Po eni strani so se akterji, katerih vpliv je bil prej osredotočen na oblikovanje javnih politik v nacionalnih okvirih, v vedno večji meri usmerjali na odločanje prek nacionalnih meja (Higgott in Ougaard, ur., 2003; Hajer, 2003). Po drugi strani pa so se znotraj nacionalne politike oblikovali akterji, ki se borijo proti učinkom globalno povzročenih družbeno-ekonomskih in političnih problemov v domačem okolju (Lloyd, 2001).

Od mednarodne finančne in ekonomske krize leta 2008 naprej se v globalnem kontekstu prepletajo procesi globalizacije in deglobalizacije (Bergeijk, 2019). Buren populistični odziv v razvitem delu sveta je bil pretežno skrajno desno naravnani, uveljavlja pa se tudi bolj radikalno levo usmerjeni populizem, ki zahteva radikalnejše spremembe v temeljih prevladujočega kapitalizma in v njegovih globalnih razsežnostih ter družbenoekonomskih in migracijskih posledicah. V globalnem merilu sta tako prenos krize prek trgovskih in finančnih tokov kot tudi upravljanje te krize pod vplivom medvladnih organizacij povzročila padec milijonov ljudi v državah v razvoju v revščino (Gurtner, 2010). Tudi v razvitem delu sveta so se družbene neenakosti zelo povečale in znatne dele družbe potisnile na rob preživetja. Opozorilom raziskovalcev na nevdržnost prevladujočega modela kapitalizma še pred izbruhom krize (gl. zlasti izbor besedil, objavljenih v Stiglitz, 2015) in na njegove politične posledice (gl. npr. Stiglitz, 2012) ter porastu raznovrstnih družbenih in političnih protestov v mnogih delih sveta so se pred kratkih pridružile tudi kritike prevladujočih ekonomskih teorij. Nobelov nagrajenec Joseph Stiglitz se je v svojem novem delu zavzel za progresivni kapitalizem (Stiglitz, 2019). Leta 2018 in 2019 sta se celo *Economist*³ in *Financial Times*⁴, vodilna

3 *Economist* je odprl razpravo na temo *Open Future Initiative*. Spomladi leta 2018 je objavil več člankov o pomanjkljivostih kapitalizma in o njihovih morebitnih popravkih, 17. 11. 2018 je na naslovnici celo objavil velik naslov *The Next Capitalist Revolution* (gl. *Economist*, 2018). Prispevke na temo *Open Future Initiative* še vedno objavlja (gl. *Economist*, 2019).

4 18. septembra 2019 je *Financial Times* v rubriki *Big Read* objavil prispevek Martina Wolfa *Why Rigged Capitalism is Damaging Liberal Democracy* (gl. *Financial Times*, 2019). Avtor v njem povzema ugotovitve podjetnikov in raziskovalcev o tem, da je treba model (sedaj rentniškega) kapitalizma spremeniti. *Financial Times* je odprl tudi razpravo z naslovom *Capitalism. Time to reset* (gl. *Financial Times*, 2019a).

mednarodna ekonomska časopisa, zavzela za revidiranje ekonomske teorije in za reformo kapitalizma.

Zvrsti populizmov: protopopulizem, predmoderni populizem, obmoderni, moderni in postmoderni populizem

Ker je karizma skupni imenovalac vseh populizmov, smo našo tipologijo razvili na podlagi treh spremenljivk: (1) spreminjajoče se oblike družb; (2) s tem povezanega spreminjanja političnih paradig in (3) obravnavanja sveta prek meja nacionalne države (globalizacije). Predlagamo tipologijo, ki razlikuje med protopopulizmom, predmodernim populizmom, obmodernim nacionalnim, modernim nacionalnim in postmodernim postnacionalnim populizmom (Preglednica 3).

Protopopulizem je v literaturi o populizmu le redko omenjen. Med razlogi za to je verjetno njegova nepovezanost s procesi modernizacije oziroma z modernim družbenim kontekstom. Pojem protopopulizma najdemo v analizah uporov proti tiranom v severozahodni Evropi v 11. in zgodnjem 12. stoletju.

Predmoderni populizmi zajemajo celo vrsto populizmov, ki so bili izraz odpora predindustrijskega, protiindustrijskega kmetstva zoper bogat, do industrije strpen sloj farmerjev (Wiles 1969: 171). Prispevki v delu, ki sta ga uredila Ionescu in Gellner (Ionescu in Gellner, ur., 1969), med drugim omenjajo severnoameriški, v domače okolje usmerjeni populizem. Kot primer populizma v Združenih državah Amerike v 19. stoletju pogosto navajajo Ljudsko stranko (*People's Party*). V tem primeru se je populizem osredotočal na kritiko modernizacije. Njegova ključna zahteva je bila, naj se modernizacijo prilagodi interesom, ki dotlej v prevladujočem vzorcu modernizacije niso bili upoštevani. Ljudska stranka je tako zahtevala drugačno različico moderne Amerike (Postel, 2007). Izgradila je koalicijo revnih, belih kmetov, pridelovalcev bombaža v južnih ameriških državah (še posebej v Severni Karolini, Alabami in v Teksasu) in pridelovalcev pšenice (še posebej v Kansasu in Nebraski). Ljudska stranka se je izoblikovala v radikalno obliko agrarizma. Ta je bil izjemno kritičen do kapitalizma, še posebej do bank, urbanih središč, železnic in elit. Povezoval se je z delavskim gibanjem.

Globalno gledano, se je modernost razvijala skupaj s širjenjem imperializma v 16. stoletju (Turner, 1990: 6). Širjenje modernosti iz Zahodne Evrope v mnoge dele sveta je prineslo tudi poseganje

zunanjih sil v tradicionalne družbe (Eisenstadt, 1987: 8–9). Med populističnimi odzivi na uvoz kapitalizma iz bolj razvitih držav je najbolj pogosto navajano rusko narodnjaštvo (Houwen, 2011; Berlin et al., 1968).

Preglednica 3: Zvrsti populizmov – zgodovinski pregled glede na zvrsti družb, političnih paradigem in valove globalizacije

Zvrst družbe	Ključne značilnosti družbe	Nastanek politične paradigme	Kateri val globalizacije	Nastanek zvrsti populizma
Predmoderna plemenska družba	plemenska struktura; preprosta tehnologija obdelave zemlje	predmoderna politična paradigma, zasnovana na sorodstvu	protoglobalizacija v obdobju med 12.–15. stoletjem (oblikovanje trgov v svetovnem merilu)	protopopulizem
Predmoderna fevdalna družba	kmetijsko gospodarstvo; preproste tehnologije obdelave zemlje; ločitev družine od širšega sorodstva	predmoderna politična paradigma: lokalnim skupnostim vlada centralizirana (tipično monarhična) oblast	16.–18. stoletje; premik od protoglobalizacije h globalizaciji	predmoderni: – domačijsko usmerjeni protimoderni populizem; – konflikt s kapitalizmom kot procesom, ki prihaja od zunaj
Moderna družba	industrijsko kapitalistično gospodarstvo; napredna tehnologija; trg in denar; racionalizem; družbena diferenciacija	moderna politična paradigma: moderna predstavniška politika v okviru nacionalne države	19. stoletje; moderna globalizacija	moderni nacionalni: vkoreninjen v razcepe znotraj nacionalnega predstavniškega sistema
Obmoderna družba	industrijsko gospodarstvo, ki ga nadzoruje enostrankarska država; prevlada političnega podsistema nad drugimi družbenimi podsistemi vključno z gospodarstvom	obmoderna politična paradigma: mimikrija moderne predstavniške demokracije v okviru nacionalne države	od začetka 20. stoletja do sedemdesetih let 20. stoletja: obdobje deglobalizacije, ki mu sledi globalizacija pod nadzorom Zahoda in naraščajoče neenakosti med globalnim centrom in globalnim obrobjem	avtoritarni nacionalni: populizem v okviru nedemokratske nacionalne države
Postmoderna družba	preoblikovanje kapitalizma s hiperindustrializacijo; družbena diferenciacija; porast storitvenega sektorja; hiter razvoj novih tehnologij	postmoderna: zmanjševanje nacionalnega političnega nadzora nad gospodarskimi podjetji; porast interakcij med nacionalno predstavniško demokracijo in nacionalnim političnim trgom v okoliščinah globalizacije	od 70. let 20. stoletja dalje	postmoderni: – postmoderni postnacionalni; – proti-moderni (reakcionarni) nacionalni

Moderni nacionalni populizem temelji na razcepkih v okviru modernega nacionalnega političnega sistema. Predvsem izhaja iz sovraštva do korumpirane elite. Natančneje, gre za sovraštvo do strankarskih elit, ki se med seboj povezujejo v strankarske kartele. Med najbolj znanimi zahodnoevropskimi strankami modernega nacionalnega populizma so Švicarska ljudska stranka (*Schweizerische Volkspartei*), francoska Nacionalna fronta (*Front National*), Lista Pima Fortuyna (*Lijst Pim Fortuyn*), Flamski blok (*Vlaams Blok*) in Avstrijska svobodnjaška stranka (*Freiheitliche Partei Österreichs* in *Die Republikaner*) (Gidron in Bonikowski, 2013).

Obmoderni (avtoritarni nacionalni) populizem. Populizem v Latinski Ameriki 20. stoletja je bil reakcija na zunanje modernizacijske pritisk, ki so mnoge države v regiji ob njihovem vstopu na mednarodni trg potisnili na obrobje (Veliz, ur., 1965; Germani, 1978). Karizmatični voditelji, reformistična in mnogorazredna nacionalistična politika, ki je poudarjala oblikovanje nacij v spopadih s centralno pozicioniranimi zahodnimi državami, so promovirali tudi družbeno in gospodarsko preobrazbo (Ionescu in Gellner, ur., 1969; Eisenstadt, 1978). Medtem ko so avtoritarni voditelji omogočali tehnološko modernizacijo, so državljani lahko vstopali v politični sistem le na nadzorovan način. Čeprav so se populizmi v Latinski Ameriki med seboj razlikovali, sta najpogosteje navajana peronizem v Argentini in Vargasov populizem v Braziliji (glej npr. Veliz, ur., 1965; Germani, 1978; Houwen, 2011). Obmoderni populizem se je razvil tudi v nedemokratskem sistemu Titove socialistične Jugoslavije.

Tako kot populizem v državah Latinske Amerike je tudi populizem v okoliščinah socialističnega sistema sprejemal le nekatere izbrane vidike modernosti (Eisenstadt 1978: 187; Germani, 1978: 103–106). Modernizacija v okviru socialistične Jugoslavije je bila zato označena kot deformirana (Adam, 1989), socialistična družba pa kot obmoderna družba (Bernik, 1989).

Postmoderni populizem je nastal ob istih razcepkih, a ima vsaj dva obraza. To sta postmoderni postnacionalni obraz in protimoderni (reakcionarni) nacionalni obraz (Turner 1990: 10–12).

Postmoderni postnacionalni obraz se je oblikoval kot nova politika (*New Politics*) zelenih strank in novih družbenih gibanj, ki so kritizirala dotedanjo modernizacijo in se zavzemala za transformirano prihodnjo modernizacijo. Subjekti nove politike so izzivali obstoječe institucije, pa tudi proizvajali politične inovacije, kot npr. novo paradigmo politike in t. i. stranko-gibanje (*Bewegungspartei*) (Offe, 1985; Frankland,

1988). Nova političnost je uveljavljala tematike miru, nenasilja, protijedrske tematike, pravice družbenih manjšin, socializacijo istospolno usmerjenih ljudi, human odnos do naravnega okolja, družbeno-politično aktivnost državljanov in marginalnih družbenih skupin, participativne oblike političnosti, vključno z notranjo demokratičnostjo gibanj in strank (Fink Hafner, 1992; Taggart, 1996).

Nasprotno je novi populizem protimoderen (Taggart, 1995). Vsaj sprva je nakazoval drugačno smer kot neofašizem (Taggart, 1995; Newell, 2000). Obnem pa novi populizem predstavlja močno politično protestno silo v postmodernem, postindustrijskem kontekstu. Novi populizem v svoji etiki poudarja pomen posameznika, hkrati pa nove populistične stranke reagirajo na zahteve postmodernih levo usmerjenih političnih gibanj in strank (Taggart, 1995; Burbach, 2001). Vsebinsko gledano, je novi populizem diametralno nasprotno usmerjen kot nova politika, in sicer v vračanje k tradicionalnim vrednotam, zaostrovanje zakonodaje na področju reda in miru, še posebej v boju proti kriminalu in drogam, odvrčanje priseljencev iz tretjih držav in delavcev iz tujine (Burbach, 2001).

Vpogled v različne politične vzorce procesov (post)modernizacije ne razkriva le povečanja vloge množičnih medijev v politiki, temveč tudi inovacije v razumevanju in dinamiki ideološko-političnih razcepov (Crook, Pakulski, Waters 1992: 39–40, 138–164, 222). Po eni strani so se nekatere etablirane stranke pridružile diskurzu na novo uokvirjenih tematik in tudi prevzele podobna javnopolitična stališča – npr. tematiko imigracije na Danskem (Bale, Green-Pedersen, Krouwel, Luther in Sitter, 2010). Po drugi strani pa so se t.i. lebdeči volilci – postmoderni državljanji – ob tematikah družbene transformacije mobilizirali na nasprotnih ideoloških podlagah. Albertazz in McDonnell (2007) sta po pregledu ugotovitev raziskav o populizmih v Zahodni Evropi opazila, da je prav Zahodna Evropa zelo rodovitno okolje za populizme različnih ideoloških usmeritev. Poleg reakcionarnega, protiimigrantskega populizma so se oblikovali tudi populizmi v podporo globalizacije z bolj pravično porazdelitvijo bogastva. Med ugodne politične dejavnike za populizem sta uvrstila: strankarsko odtujenost, razširjenost protistrankarskih sentimentov med državljanji, spremenjeno logiko in prakso množičnih medijev ter politizacijo družbeno-kulturnih dimenzij, še posebej politizacijo imigracije. Gospodarske spremembe, povezane z globalizacijo, so dodatni sprožilci populizmov.

Kot smo pokazali v tem poglavju, so za določene tipe družb značilni tipični ideološko-politični razcepi. V Preglednici 4 na sistematičen način predstavljamo idealne tipe populizmov glede na modernizacijski vidik in ideološko usmeritev.

Preglednica 4: Populizmi glede na modernizacijski vidik in ideološko usmeritev

Ideološka usmeritev populizmov	Levica	Levi center, desni center	Desnica
Zvrst populizmov glede na modernizacijski vidik			
Predmoderni	neizoblikovanost modernih ideoloških cepitev; populizmi kot oblika protesta – npr. proti prihajajočemu kapitalizmu		
Moderni	pri glavnih ideološko političnih cepitvah zavzemanje za delo oziroma delavske pravice, socialno državo	pragmatično uveljavljanje gospodarskih, varnostnih in socialnih politik v iskanju ravnovesja med zadostnim družbenim mirom in sledenjem zahtevam mednarodnih organizacij pod vplivom vodilnih svetovnih kapitalističnih sil	pri glavnih ideološko političnih cepitvah zavzemanje za kapital, trg, vitko državo; pri ekstremni desnici nacionalna usmeritev proti zunanjim akterjem (npr. državam); sovražnost do različnih družbenih manjšin (LGBT; skrajno konzervativna stališča glede žensk, družine . . .); skrajna desnica za zamenjavo vladajoče elite in prevzem nacionalne oblasti
Obmoderni	vladavina ene stranke s komunistično oziroma socialistično ideologijo; levi diskurz vladavine delavstva oziroma delovnega ljudstva; državne socialne in gospodarske politike brez trga; desna usmeritev pri ohranjanju oblasti edine dovoljene stranke in pristranost pri uveljavljanju dominantne etnične skupine (poudarjanje varnosti, kaznovalne politike; omejevanje kolektivnih pravic – kot so npr. pravice etničnih in verskih skupin; fizična prisila)		
Postmoderni	postnacionalne zahteve – proti vplivu mednarodnih korporacij; za zmanjšanje ogromnih družbenih neenakosti – za bolj pošteno (pre)razdelitev bogastva v nacionalnem in globalnem merilu; za inkluzivno politiko do imigrantov; za pravice družbenih manjšin (ženske; otroci; LGBT)	pragmatično uveljavljanje gospodarskih, varnostnih in socialnih politik v iskanju ravnovesja med zadostnim družbenim mirom in sledenjem zahtevam mednarodnih organizacij pod vplivom vodilnih svetovnih kapitalističnih sil ter zahtevam mednarodnih korporacij	proti globalnim imigracijam; uokvirjanje konfliktov kot verskih konfliktov (še posebej krščanstvo proti islamu); poudarjanje nacionalne države (gesla Najprej, naša država!); poudarjanje demografske politike kot varovala pred kulturnim uničenjem zaradi prihoda (islamskih) imigrantov; intenziviranje mednarodnega povezovanja ekstremno desnih strank in gibanj; prizadevanja za vpliv v nadnacionalni politični ustanovi (npr. v Evropskem parlamentu)

V Preglednicah 3 in 4 smo predstavili idealne tipe populizmov ob upoštevanju idealnih tipov družbenoekonomskih kontekstov, političnih paradigem in globalizacijskih valov. Tipologije so lahko v pomoč pri znanstvenem raziskovanju populizmov. Pri tem pa seveda v resničnem življenju lahko opazujemo procese, in ne toliko idealne tipe družbenih pojavov. V spreminjajočih se družbah, kot smo že poudarili, lahko različne oblike modernosti sobivajo (Crook, Pakulski, Waters, 1992: 2) in tudi vzajemno vplivajo ene na druge. Podobno velja za različne tipe populizmov – kar predstavljamo v poglavjih o populizmih v Sloveniji.

5 KONTEKSTI POPULIZMOV V SLOVENIJI OD PREHODA V DEMOKRACIJO DALJE

Spreminjanje slovenske družbe, gospodarstva in političnega konteksta

Družbena, ekonomska in politična modernizacija se je na ozemlju današnje Slovenije začela v 19. stoletju. V tem obdobju je bilo to ozemlje sestavni del avstro-ogrskega imperija. Avstrijska oblast je omogočila industrializacijo in začetke modernega izobraževalnega sistema, vzporedno je potekal proces deagrarizacije (Fischer, 1999; Grdina, 1999; Prunk, 1999). V politični sferi je razvoj množičnih medijev potekal z roko v roki z razvojem modernih političnih gibanj in tudi modernega strankarstva (Fink Hafner, 2002: 80–94). Te procese so prekinili dve svetovni vojni in diktatura.

Politični sistem, ki je nastal po drugi svetovni vojni, je sicer opo-
našal demokratične institucije z zveznimi in podnacionalnimi parla-
menti, z volitvami na vseh ravneh političnega sistema, toda vladajoča
komunistična stranka je vse volitve nadzorovala. Čeprav se je jugo-
slovska komunistična stranka leta 1948 oddaljila od komunističnih
strank pod vplivom Moskve in se je v zgodnjih petdesetih letih 20.
stoletja preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, je vztrajala pri
socialistični zvrsti politične ureditve. Vladajoča elita je nadzorovala
tudi gospodarstvo. Podpirala je industrializacijo in elektrifikacijo, ki
sta omogočili hitro rast kvalitete življenja ljudi. Ta modernizacija je
zaradi političnega nadzora pridobila tudi ime »nedokončana moder-
nost« (Stanojević, 1989).

Modernizacija pa ni potekala linearno. S cikličnimi gospodarskimi krizami, ki so jih sodoločale tudi mednarodne gospodarske krize, so se ponavljale tudi politične krize socialističnega sistema. Od konca sedemdesetih let 20. stoletja dalje zunanji procesi modernizacije in postmodernizacije niso prizadeli le gospodarsko nekompetitivnega jugoslovanskega sistema. A vendar so se v teh okoliščinah pokazale pomembne notranje družbene, ekonomske in politične razlike v Jugoslavije (Hafner Fink, 1994). Politične razlike so se nedvoumno izrazile med drugim tudi v zelo velikih razlikah med nacionalnimi zvezami komunistov glede alternativ spreminjanja jugoslovanskega gospodarskega in političnega sistema (gl. npr. Šiber, 1989). Sprememba sistema se je lahko uveljavila le v neodvisni slovenski državi.

Socialistična republika Slovenija je izstopala od drugih delov Jugoslavije v več pogledih. V jugoslovanskem izvozu je bil delež Slovenije največji (okrog ene tretjine vsega jugoslovanskega izvoza). Zahodne državne meje so bile zelo odprte, še posebej z Italijo.

V Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (in s tem tudi v Sloveniji) je bil politični sistem nadrejen vsem drugim družbenim podsistemom, čeprav je z institucijami oponašal liberalno demokratične politične sisteme. Pri tem gre predvsem za volitve z vnaprej določenimi kandidati, ki so bili tudi izvoljeni. Vladavina ene politične stranke je v praksi omejevala tudi delitev oblasti in formalno zagotovljene državljanske pravice. Zaradi posebnih značilnosti so socialistični sistem v Jugoslaviji in Sloveniji raziskovalci označili kot obmodernega (Bernik, 1989) oziroma predmodernega (Ule, 1989), modernizacijo pa kot parcialno modernizacijo (Adam, 1989). Socialistični sistem je omogočal samo predmoderno, podložniško politično kulturo, ki naj bi predvsem legitimizirala enostrankarski sistem. Proces zamenjave generacij v političnih vrhovih je zamujal, to pa je prispevalo h kontinuiteti starih logičnih obrazcev obnašanja elit ter upravljanja družbe (Pavlović, 1987).

Nasprotno pa se je v Sloveniji od konca sedemdesetih let 20. stoletja dalje v okoliščinah gospodarske in politične krize razvijala družbena podstat moderne politične udeležbe. Od spodaj so nastajale interesne skupine in družbena gibanja (Fink Hafner, 1992), z zamikom so vzniknile tudi opozicijske politične zveze (Fink Hafner, 1997). Okoliščine razkroja starega ekonomskega in političnega sistema so k razmisleku o alternativah spodbudile tako civilnodružbena gibanja kot tudi gospodarske in intelektualne elite. Spreminjali so se tudi prevladujoča stališča in vrednote prebivalstva v Sloveniji. Po

podatkih longitudinalnega projekta Slovensko javno mnenje so se v osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja prepletle naslednje, tudi nasprotujoče si težnje: zavzemanje za nov sistem, ki bo gospodarsko uspešnejši in ki bo zagotovil politično demokracijo, večanje tolerantnosti do družbenih razlik, večanje odprtosti do mednarodnega (predvsem razvitega zahodnega) okolja, ohranjanje visokih pričakovanj glede vloge države, porast in nato v devetdesetih letih ohranjanje etnocentričnih in ksenofobnih stališč (Bernik, Malnar in Toš, 1997). Družbeno povezovanje v kolektiv v tistih okoliščinah pa ni temeljilo na religiji, temveč na poudarjanju (slovenske) etnije.

Minimalna vpletenost Slovenije v vojno na območju nekdanje Jugoslavije (t.i. desetdnevna vojna) v Sloveniji ni povzročila gospodarske in demografske škode, ki bi bila primerljiva s škodo v drugih državah, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije. Kapitalistični sistem, predvsem proces privatizacije, pa je prinesel radikalne spremembe, ki so se izrazile v povečanih družbenih razlikah. Če je v socializmu veljalo, da obstaja samo en družbeni razred (delavski razred), je empirično raziskovanje v Sloveniji pokazalo, da je sredi osemdesetih let 20. stoletja slovenska družba imela stabilno in zaprto družbeno stratifikacijo, kjer je vladajoča elita na vrhu (politiki in menedžerji) imela največjo moč, skoraj polovica spodnjega dela na hierarhiji so bili večinoma slabo plačani kmeti in delavci, srednji sloj (višji delavski sloji, samozaposleni obrtniki in trgovci, pisarniški delavci in strokovnjaki) pa je bil bolje plačan, a je imel le malo politične moči (Hafner Fink, 1999: 173–174, 178). Spremembe v družbeni strukturi so se začele že v socializmu, ko je prišlo v Sloveniji do legalizacije zasebne lastnine in tržnega gospodarstva, dohodkovne razlike pa so se zelo povečale (Hafner Fink, 1999: 179–180).

Intenziviranje vstopanja Slovenije v globalizacijske procese, še posebej v okviru evropskega povezovanja, je potekalo ob zmanjševanju lastnega samoopredeljevanja (nacionalne identitete), podobno kot še v drugih dveh na novo nastalih posocialističnih državah – na Slovaškem in v Latviji (Bahna, Piscováin Tížik, 2009). Pri tem Slovenija izstopa po razmeroma nizki religioznosti in je v tem pogledu podobna državam, kot so Latvija, Slovaška in Norveška (Jodzinski in Manabe, 2009: 323). Nasprotovanje politični dejavnosti Katoliške cerkve in kritike njenega tajkunskega gospodarskega delovanja ter nemoralnega obnašanja v vsakdanjem življenju (predvsem toleriranje in prikrivanje duhovniške pedofilije) (Smrke, 2012; Fink Hafner, 2019) pa se ni pokazalo kot ovira nativističnemu odporu do islama

ob mednarodni finančni in ekonomski krizi po letu 2008 in ob povečanju migracijskih tokov v Evropo v zadnjih letih.

Spreminjanje političnih paradigem

Glede na opisane ekonomske in socialne spremembe ni presenetljivo, da sta tako politična modernizacija kot tudi oblikovanje opozicijskih gibanj in strank v osemdesetih letih 20. stoletja v okviru tedanje Jugoslavije najprej stekli v Sloveniji. Od konca sedemdesetih let do sredine osemdesetih let so v Sloveniji nastala mnogotera nova družbena gibanja – npr. mirovno, okoljska gibanja, LGB in duhovna pa tudi antipsihiatrična gibanja. Od leta 1988 naprej so začele nastajati opozicijske politične zveze. Liberalizacija obmoderne enostrankarske slovenske politike je tako nekaj časa soobstajala z nastajajočim modernim segmentom političnega strankarstva in s segmentom postmodernih družbenih gibanj. Slovenska politična elita je sprva le tolerirala nove modernizacijske procese, kasneje pa se je odzvala z zmanjševanjem zakonskih omejitev za razvoj kapitalističnega gospodarstva in uzakonitvijo opozicijskih gibanj in strank (Fink Hafner, 2002: 226–246).

Modernizacija politike pa ni prinesla navdušenja državljanov. Stranke so namreč zelo kmalu poskrbele za svoje državno financiranje in se odtujile od njih (Krašovec in Haughton, 2011). Protistrankarski sentiment, ki so se oblikovali v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja (Fink Hafner, 1994), so se sčasoma še okrepili, zmanjševanje zaupanja v stranke (Toš, ur., 2014) pa je soustvarjalo prostor za populizem. Stranke so populistično instrumentalizirale odnos do različnih marginalnih družbenih skupin – od izbrisanih⁵ preko

5 Poimenovanje »izbrisani« opisuje skupino ljudi, ki je živela na ozemlju Slovenije v času, ko se je Slovenija osamosvojila, in ki ni do uradnega roka zaprosila za slovensko državljanstvo. Medtem, ko je več kot 170.000 posameznikov pridobilo državljanstvo brez odpovedi svojemu prejšnjemu državljanstvu, se je status tistih, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo do uradnega roka, spremenil čez noč. Izbrisani so bili iz registra stalnih prebivalcev Slovenije v kontroverznem postopku, čeprav so pred tem živeli v Sloveniji že veliko let. S tem so izgubili tudi ekonomske in socialne pravice stalnih prebivalcev. 26. februarja 1992 so oblasti izbrisale 25 671 ljudi (podrobneje o izračunu te številke gl. Mirovni inštitut (2009). Ta izbris ostaja kontroverzna tematika navkljub sprejetju več slovenskih zakonov za popravo statusa izbrisanih, vključno z zakoni, sprejetimi pod pritiskom EU, še posebej pa Evropskega sodišča za človekove pravice. Informacije in dokumenti o izbrisanih so dostopne na Mirovni inštitut (2009). Podrobneje o sodbah evropskega sodišča gl. Mirovni inštitut (2006). V

Romov do muslimanske skupnosti, ki si je prizadevala za izgradnjo prve mošeje v Sloveniji; do gejev in lezbijk in istospolnih partnerstev (Rizman, 1999). Še posebej stranke desnega centra so poudarjale skrajno obliko vertikalne volilne podpore prek obširne uporabe referendumov (po definiciji v Barr, 2009: 43), vključno z referendumi o pravicah družbenih manjšin (npr. nasprotovanje enakim pravicam homoseksualnih in heteroseksualnih parov v okviru družinskega zakonika in nasprotovanje umetnemu oplojevanju samskih žensk).

Moderni vzorec politike pa ni edina modernizacijska sprememba političnih procesov v Sloveniji. Od osemdesetih let 20. stoletja dalje v raziskavah beležimo pluralizacijo vzorcev politične udeležbe. S pojavom novega političnega individualizma in s protestnim potencialom so se oblikovale nove politične paradigme, še posebej med mladimi in bolj izobraženimi državljani (Fink Hafner, 1992; Fink Hafner in Kropivnik, 2006; Hafner Fink, et al., 2011a). Elementi postmoderne politične paradigme so se najprej pokazali v zelo opaznem mirovnem gibanju, gibanju zelenih in LGBT (Fink Hafner, 1992) in v sprva volilno uspešnem pojavu zelenih strank (Fink Hafner, Novak in Knep, 2017).

A vendar, ko se je v notranjih ideoloških razlikah in v medosebnih nasprotjih zelena postmoderna politika izpela (Fink Hafner, Novak in Knep, 2017), je prevladala politika odtujenega modernega strankarstva. Podobno kot v zahodnih državah tudi v Sloveniji opažamo procese prezidencializacije in personifikacije politike, ki potekajo v okoliščinah zmanjševanja že prej nizkega zaupanja državljanov v politične stranke (Fink Hafner in Krašovec, 2019). Upadanje legitimnosti politike se je še posebej izrazito pokazalo na lokalnih volitvah leta 2006, na katerih so izrazito pridobili nestrankarski kandidati. Na nacionalni ravni se je izkazalo, da politična elita ni bila kos upravljanju družbe in države v globaliziranih okoliščinah, da ni premogla kompetenc za uspešno delovanje v polnopravnem članstvu v Evropski uniji, ob mednarodnih finančnih in ekonomskih krizah ter ob močnem povečanju migracij iz Afrike in Azije. Tako kot drugod (Bosch in Durán, 2019) je tudi v Sloveniji v teh okoliščinah stopila v ospredje problematika korupcije v politiki.

Večanje nezaupanja v stranke je odprlo nišo za ciklične proteste in destabilizacije strankarskega sistema tudi na nacionalni ravni (Fink

času zaključevanja knjige je v veljavi zakon iz leta 2013, po katerem lahko izbrisani uveljavljajo odškodnine – podrobnosti so objavljene na spletni strani Ministrstva za notranje zadeve, gl. Ministrstvo za notranje zadeve (2013).

Hafner, v tisku). Strankarski sistem se je po letu 2008 destabiliziral, na novo se je pojavila tudi postmoderna radikalna levica, po krajšem obdobju brez parlamentarnega statusa pa se je na parlamentarno prizorišče vrnila še postmoderno prilagojena ekstremno desna stranka – Slovenska nacionalna stranka.

Tako, kot v mnogih drugih državah, se je tudi v Sloveniji izrazila kriza liberalno demokratičnega političnega modela ter prerazdeljevanja moči in vpliva.

Globalizacijski valovi

V primerjavi z Zahodom je Slovenija doživela prvi val globalizacije z zamikom. Kot del Avstro-Ogrske je bila vpeta v globalizacijske procese predvsem prek evropeizacijskih procesov, kot del prve Jugoslavije (1918–1941) pa je v tem globalizacijskem obdobju izgubila. Kot del socialistične Jugoslavije (po letu 1945) je bila vpeta v globalizacijske procese tako, da se je z mednarodno gospodarsko krizo in povečano finančno odvisnostjo od mednarodnega (zahodnega) financiranja pomikala proti statusu dežele tretjega sveta. Tako globalizacijski pritiski kot tudi notranji gospodarski problemi so prispevali k povečevanju razlik v modernizacijskih procesih različnih delov Jugoslavije. Ko republike niso uspele doseči soglasja glede gospodarske in politične transformacije, sta Slovenija in Hrvaška razglasili neodvisnost. Izhod iz Jugoslavije, ki ga je pospremila desetdnevna vojna, je omogočila Sloveniji, da se v uvajanju kapitalističnega gospodarstva in s političnim ter ekonomskim in povezovanjem v Evropsko unijo in NATO pridruži srednjeevropskim posocialističnim državam.

Slovenija se je pridružila Evropski uniji v obdobju, ko so se intenzivni procesi globalizacije in regionalizacije začeli ustavljati. Lahko rečemo, da so se ob globalizacijskih procesih začeli vedno bolj izražati tudi deglobalizacijski procesi (vključno s procesom odhajanja Združenega kraljestva iz Evropske unije).

Kot članica EU se je leta 2008 po BDP na prebivalca in po izražanju postmodernih vrednot umestila bližje razvitim zahodnim državam kot druge posocialistične države (izmed teh je bila najbližja Sloveniji Češka), blizu Grčiji, Italiji in Španiji (Hafner Fink in Uhan, 2016: 245). Soočanje Slovenije z mednarodno finančno in ekonomsko krizo (krizo globalnega neoliberalnega kapitalizma) je bilo težavno. V okoliščinah mednarodne finančne in ekonomske krize in nacionalne prezadolženosti v tem obdobju Slovenija namreč ni reševala le svojih

finančno-gospodarskih problemov tako, da se je podredila neoliberalni politiki nadnacionalnih ustanov, od katerih je postala odvisna zaradi napak upravljanja družbe po letu 2004 (Stanojević idr., 2016), temveč je sodelovala tudi pri reševanju širše krize evrskega območja. Hitra in velika rast nezaposlenosti, še posebej mladih (UMAR, 2013; Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2015), zmanjšanje plač in upad srednjega razreda (OECD, 2019: 47) ter veliko povečanje možnosti zdrsa posameznika v revščino (OECD, 2019: 53) so šli z roko v roki z izboljševanjem mednarodne ocene kompetitivnosti (IMD, 2018; UMAR, 2019: 58). Migrantsko krizo slovenska vlada deloma zamejuje z ukrepi, ki otežujejo prihod migrantov v Slovenijo kot tudi pridobivanje azila, deloma pa se migranti raje odločajo za druge končne destinacije, torej se kriza seli v druge države članice EU.

Leto 2019 je prineslo boljše gospodarske okoliščine, bogatejši državni proračun in delno ukinjanje kriznih varčevalnih ukrepov v Sloveniji. Javni govor o mednarodni migracijski krizi je sicer pojenjal, Slovenija pa se na delno ponovno zapiranje držav članic EU v nacionalne okvirje na področju varnosti in migracij odziva s podobnimi ukrepi⁶.

Karizma in populističen »duh časa«

V slovenski zgodovini najdemo le nekaj političnih osebnosti z izrazito karizmo, ki so oblikovali nacionalno populistično gibanje ali stranko. Ob razmeroma skromni populistični tradiciji pa vendarle kaže omeniti, da je bil Josip Broz Tito prepoznan kot jugoslovanski karizmatični politični voditelj, katerega mati je bila Slovenka, oče pa Hrvat.

Domači temelji Titovega populizma so bili v koaliciji med fizičnimi delavci in politično elito. Županov (1983) jo razlaga kot vzorec, po katerem se je elita obnašala kot patron, ki z zagotavljanjem minimalnega dohodka in obširnih socialnih pravic skrbi za svoje kliente – delavce, delavci pa v zameno dajejo eliti potrebno družbeno legitimnost. Kot odgovor na zunanje modernizacijske pritiske je Tito skupaj z nekaj drugimi voditelji držav tretjega sveta ustanovil gibanje neuvrščenih. Gibanje si je prizadevalo za boljše globalno in politično pozicioniranje ob dveh, v obdobju hladne vojne ustanovljenih blokih.

⁶ Gl. npr. pregled podatkov in ukrepov s citiranimi viri v Pristavec Đogič in Križaj (2016).

Ob razpadu Jugoslavije je v Sloveniji pridobil veliko javne podpore Milan Kučan, liberalni politični voditelj reformirane Zveze komunistov Slovenije. Toda niti Kučanova karizma niti podpora državljanov ni dosegla obsega Miloševićevega populizma v Srbiji in Tuđmanovega populizma na Hrvaškem v istem obdobju. K temu je prispevala tudi Kučanova zadržanost.

S politično pluralizacijo, ki so jo okrepile protostranke, je populizem postal duh časa strankarskega sistema (*Party System Zeitgeist*) (Mudde, 2004). Postal in ostal je sestavina političnega trga (Lang, 2005). Poleg populističnih elementov v ravnanju političnih strank, ki se borijo za oblast, so vladajoče stranke uveljavile prakso pridobivanja volilnih glasov z dopadljivimi javnimi politikami, sprejetimi v predvolilnem času. Med takšnimi so bili npr. dvigi pokojnin, uvedba brezplačnih malic v srednjih šolah. In vendar si je v desetletju po prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji dolgoročno pridobil ugled karizmatičnega voditelja Janez Drnovšek in v tem pogledu prevzel primat Milanu Kučanu.

V novejšem času se je tako v razvitem delu sveta kot tudi v Sloveniji uveljavila težnja k personifikaciji politike. Posamezni politiki gradijo individualne politične imidže tako s populističnimi prijemi kot tudi s promocijo svojih osebnosti. V Sloveniji se je promociji osebnosti najbolj približal Borut Pahor. Osebni populistični stil je izgrajeval tudi, ko je opravljal strankarske politične funkcije, npr. kot predsednik stranke socialnih demokratov. Tudi kot predsednik vlade se je v političnem slogu neposrednega komuniciranja z volilci distanciral tako od politične elite kot tudi od strank na oblasti. Dajal je »svojo častno besedo«, da bo poskrbel za določene javne politike, vključno z reševanjem slovensko-hrvaškega spora glede meje. Ko je postal predsednik republike, je ta slog še izpopolnil v okviru predsedniške funkcije. Razvil ga je do te mere, da se množijo kritike, da se obnaša kot predstavnik sebe in ne predstavnik ljudstva. Pri tem s seksističnimi in drugače politično nekorektnimi objavami na socialnih omrežjih (Twitter, Instagram, Facebook), na katere opozarjajo množični mediji, ciklično povzroča zgražanje v javnosti.

Čeprav še posebej po krizi leta 2008 vznikajo mnogotere nove stranke, pogosto identificirane predvsem s svojimi voditelji (npr. Stranka Gregorja Viranta; Stranka Mira Cerarja, kasneje preimenošana v Stranko modernega centra; Stranka Alenke Bratušek; Lista Marjana Šarca) njihove karizme še zdaleč ne dosegajo razsežnosti karizme Milana Kučana in Janeza Drnovška. Dlje časa pa vendarle

vztrajajo karizme nekaterih starejših predsednikov strank (npr. Janeza Janše in Zmaga Jelinčiča), ki pa prepričujejo manj državljanov.

Družbenopolitična okna priložnosti za populizem v Sloveniji

Če primerjamo populizem v Sloveniji s populizmi v drugih državah, ugotovimo, da se je do sedaj oblikoval le do omejene mere. Večina korenini v prepletu prehoda v demokracijo in v kapitalistično gospodarstvo ter dinamičnega spreminjanja družbe. Ti procesi so proizvedli tako protitradicionalistične kot tudi modernizirajoče in protimoderne, retradicionalistične težnje (Rizman, 1999).

Prvo okno priložnosti za populizem v obdobju tranzicije iz starega v novi politični in ekonomski sistem se je odprlo za mesijanistični populizem Ivana Krambergerja, ki je nagovarjal luzerje tranzicije iz socialistične obmodernosti v modernost, medtem ko je s prstom kazal na komuniste, vzvišene birokrate in na novo nastajajoče strankarske elite. V nestanovitnih okoliščinah konsolidacije novega ekonomskega in političnega sistema ter nove neodvisne države so se povečala ksenofobna občutja, ta pa je Kramberger deloma že vključeval v svoj mobilizacijski pristop. Še posebej so se ksenofobna občutja razmahnila v času vojne na področju nekdanje Jugoslavije (1991–1995), ko je v Slovenijo prišlo tudi mnogo vojnih beguncev. Tako so nastala rodovitna tla za moderni, desno usmerjeni populizem (Rizman, 1999). Te okoliščine je uspešno instrumentaliziral Zmago Jelinčič s Slovensko nacionalno stranko – kot so pokazali tudi rezultati volitev leta 1992. Hkrati pa v tem časovnem oknu proces globalizacije in pospešitev evropskega povezovanja nista neposredno bistveno vplivala na populistične pojave v Sloveniji.

Drugo okno priložnosti se je odprlo po letu 2000, ko so učinki do tedaj potekajoče modernizacije proizvedli dve vrsti reakcij. Prva se je izrazila v radikalnem upadu podpore dolgoletni levosredinski stranki šefa vlade, Liberalni demokraciji Slovenije, in v prenovi strankarskega sistema z novimi modernimi strankami. Druga reakcija je bila paradigmatična inovacija. Zanj je v prvem desetletju novega tisočletja poskrbel Janez Drnovšek z Gibanjem za pravičnost in razvoj. Gibanje je primer postmoderne, postnacionalne politike v zadnjem velikem valu globalizacije in hkrati primer levega populizma v teh okoliščinah. Nastanku gibanja so botrovali štirje ključni dejavniki: prvič, čedalje bolj kritično izražene družbene neenakosti, ki jih v svetu

povzroča aktualna faza kapitalizma; drugič, slovenski nacionalni kontekst, v katerem so strukturne spremembe prinesle tudi segment novih vrednotnih usmeritev in potencial postmoderne državljanstva (Hafner Fink et al., 2011b; Hafner Fink et al., 2013); tretjič, gibanja ne bi bilo brez karizmatičnega Janeza Drnovška (1950–2008) – Drnovšek se je namreč preoblikoval v novega, duhovno-političnega karizmatičnega voditelja, ki kritizira ključne vidike aktualnih procesov globalizacije; četrto, zaupanje v politične institucije je upadlo, še posebej v politične stranke in v parlament (Toš, ur., 2014), gibanje pa je vzbudilo zaupanje v politično inovacijo.

Tretje okno priložnosti se je odprlo ob podaljšanem reševanju mednarodne finančne in gospodarske krize leta 2008, ob zlomu strankarskega sistema prvega desetletja po tranziciji in prepletu deglobalizacijskih procesov (izstopanja ZDA iz medvladnih organizacij, nacionalni protekcionizem trgovinske vojne) in globalizacijskih procesov (slednji predvsem pod okriljem Rusije in Kitajske). Vsaj kratkoročno so ga izkoristile mnogotere novo nastale moderne stranke. Medtem, ko so nekatere igrale na populistično sredinsko usmeritev (npr. Stranka Mira Cerarja, Lista Marjana Šarca), je nastala in se vse do danes ohranila nova leva postmoderna stranka (koalicija strank in gibanj Združena levica, ki se je kasneje preoblikovala v stranko Levica), na desnem ekstremu pa se je ponovno uveljavila majhna ekstremno desna stranka (Jelinčičeva Slovenska nacionalna stranka), tokrat prilagojena na spremenjene okoliščine s postmodernimi desnimi tematikami in obnašanji.

Potek empirične analize primerov

V nadaljevanju predstavljamo tri tipe populizmov, ki so značilni za tri obdobja spreminjanja slovenske družbe. Primere predmoderne, moderne in postmoderne populizma predstavljamo v časovnem zaporedju, kot so nastali.

Struktura naslednjih treh poglavij o posameznih populizmih sledi osnovni definiciji populizma in definiciji kazalnikov institucionalizacije političnih organizacij, ki smo ju predstavili uvodoma.

6 PREDMODERNI POPULIZEM: MESIJANISTIČNI POPULIZEM IVANA KRAMBERGERJA

Karizma in prekinjen poskus institucionalizacije v obliki politične stranke

Ivan Kramberger (1936–1992) ni imel veliko formalne izobrazbe. V knjigi *Kaj mora človek narediti, da postane srečen* (Kramberger, 1989a: 6) navaja, da ni dokončal niti osnovne šole, v knjigi *Zakaj Ivan Kramberger ni predsednik Slovenije* (Kramberger, 1990: 19) pa, da je končal le štiri razrede osnovne šole. Pisati se je naučil v času služenja v armadi SFRJ (Kramberger, 1989: 112). V svoji knjigi govori tudi o tem, da je kot otrok delal pri drugih družinah, po tem obdobju pa da si je pridobil poklic dimnikarskega pomočnika (Kramberger, 1990: 23–24). Ko je delal v mehanični delavnici, je pridobil še nekaj tehničnega znanja.

Ne glede na omejene priložnosti za formalno izobraževanje je postal inovator in v javnosti prepoznaven dobrodelni aktivist še preden je vstopil v politiko. Dr. Anton Trstenjak je v predgovoru h Krambergerjevi knjižici *Zakaj Ivan Kramberger ni predsednik Slovenije* (Kramberger, 1990) zapisal: »*Ivan Kramberger je genialen človek, to je dokazal že v Nemčiji s svojimi uspehi pri aparatu za dializo. Genij je namreč človek, ki brez šol in mimo šol doseže izredne uspehe, do katerih pa se ne povzpnejo niti osebe z najvišjo izobrazbo*«. Kramberger je obogatel, ko je med delom v takratni Zahodni Nemčiji z izumom izboljšal aparat za dializo ledvic. Med drugim je ta denar porabil za 42 dializnih aparatov, s katerimi je pomagal ledvičnim bolnikom v Sloveniji in v drugih republikah takratne Jugoslavije.

Zaradi deljenja svojega materialnega blagostanja z bolnimi in revnimi je sprva postal znan kot »dobrotnik iz Diesburga«. Prav v Nemčiji je začel javno nastopati tudi kot ustanovitelj društva *Verein fuer hilflose Menschen* (Kramberger, 1990: 29). Po vrnitvi v Slovenijo, ko je za dosežke pri aparatih za dializo prejemal visoko pokojnino v nemških markah, je spričo svoje humanitarne dejavnosti pridobil še ime »dobrotnik iz Negove«.

V obdobju prehoda v demokracijo se je čutil poklicanega, da se v politiki uveljavi kot ljudski politik – politik, ki predstavlja interese preprostih, revnih ljudi oziroma ljudi z družbenoekonomskega obrobja. O tem priča tudi njegovo pojasnjevanje, kdaj in kako je začutil svoje poslanstvo. Povedal je, da je med potovanji po bolnišnicah v Nemčiji, kjer je izboljševal dializne aparate, naletel na nered in različne nepravilnosti, najbolj pa ga je prizadela revščina nekaterih ljudi: *»Kar verjeti nisem mogel, da celo v tehnološko tako napredni državi, kot je Zahodna Nemčija, živijo ljudje v bedi in pomanjkanju. S to, z izjemo vojne, človeštvu največjo nadlogo, se niso spopadali samo zdomci, ki so semkaj prišli na začasno delo. Ne, nič boljše niso živeli mnogi domačini iz nižjih slojev. Bolniki, takšni neozdravljivi, starčki z nizko rento, s katero si niso mogli kdove kako pomagati, in upokojenci. Ob vsem tem, kar sem videl, je kot blisk šinilo skozi možgane: »Kaj pa, če sem jaz tisti, ki naj pomaga tem revežem lajšati njihovo trpljenje in zapostavljanje?« Tako je sem sklenil, da se bom po vseh svojih najboljših močeh in zmožnostih zavzel za slehernega, ki bo resnično potreben take ali drugačne pomoči. V tistem, za mojo nadaljnjo usodo prelomnem hipu seveda nisem mogel oceniti, kakšne naloge in obveznosti sem si s tem naložil. Misel na mojo kruto mladost in na vse krivice, ki sem jih moral prenašati v najnežnejših, najlepših letih vsakega človeka, me je hrabrila pri mojem poslanstvu!«* (Kramberger, 1988: 9).

Po 121 predvolilnih nastopih v okviru predsedniške volilne kampanje v Sloveniji in objavi novice o napadu na predsedniškega kandidata v Zvezni republiki Nemčiji aprila 1990 ga je zaskrbel lastna varnost, čeprav ji do tedaj ni posvečal posebne pozornosti. Kramberger je živel asketsko in je poudarjal svojo skromnost, a si je vendar pripravil grobnico. *»Če bi me slučajno ubili, ali pa bi, bogvaruj, umrl, predno bi dokončal predsedniški mandat, bi mi ne trebali graditi grobnice na državne stroške. Je že zgrajena, zgradil pa sem si jo sam, z lastnim denarjem in z lastnimi rokami. Nisem tak kot Tito ali Kardelj, da jim je moral narod graditi grobnice ali, kakor bi jaz reko, tisto sranje, ki nas je ogromno koštalo. Vidite, tudi v tem pogledu sem skromen človek. Vidite, kaj so delali komunisti, jaz upam, da jih ne boste volili, kajti štirideset let tega sranja je dovolj, oprostite izrazu (buren aplavz)«* (Kramberger, 1990: 93).

Večjih incidentov na svojih shodih Kramberger sicer ni opazil, pisal pa je o besednih napadih in anonimnih telefonskih klicih z grožnjami (Kramberger, 1990: 131–133). Krambergerjeva politična kariera se je res končala radikalno. Po ustanovitvi politične stranke in objavi, da načrtuje nastop na volitvah 1992 s svojo stranko, je bil umorjen. Podrobnosti umora vse do danes niso bile pojasnjene javnosti. Peter Rotar (alkoholiziran v času streljanja na Krambergerja med njegovim volilnim nastopom) je najprej priznal, da je 7. 6. 1992 z daljše razdalje streljal na Krambergerja, kasneje pa je umor zanikal (Finance, 2012). Za to dejanje je prestal devetletno zaporno kazen. Po vrnitvi iz zapora o umoru ni želel govoriti. Tako kot spreminjanje priznanja v nepriznavanje je v javnosti zbuvalo dvome tudi to, da Rotar ni nikoli razkril motiva za napad na Krambergerja. Krambergerjeva družina je dvomila o tem, da je bilo pravici zadoščeno (MMC RTV SLO, 2015). Peter Rotar je umrl 10. 1. 2019.

Kramberger je bil v javnosti pogosto sprejet s skepso. Sam je menil, da ga nekateri ne jemljejo resno. *»Imajo me celo za neumnega, ker sem jaz čisto drugačen, kot so oni sami. Ker se nosim drugače in sem nevsakdanje oblečen, moram biti še neumen zraven. Res je pri vsem tem nekdo neumen, samo Kramberger ni! Poleg navadnih lastnosti imam tudi to, da ko človeka pogledam in se posvetim njegovemu izgledu, mu lahko povem, kaj je po poklicu, je zdravnik ali je profesor oz. kaj drugega. Vsak se temu kar čudi ... Jaz lahko človeku povem celo to, kakšna usoda ga čaka in kako dolgo bo še živel. Jaz popolnoma jasno občutim, da je v meni neka nevidna sila, neka moč, ki seva iz mene«* (Kramberger, 1989: 105–106). Ukvarjal se je tudi z duhovnostjo. *»Denar vam bo prinesel bogastvo, a sreče nikoli! Smisel vašega življenja naj vam ne bodo trpljenje, žalost in nezadovoljstvo. Poskušajte uživati ta kratki, ljudem usojeni čas bivanja na zemlji, poskušajte vsaj razumeti svoje bližnje in vse človeštvo. Naj vam bodo tuje besede sovraštvo, trpinčenje in hudobija ... Podajmo si roke in bodimo vsi kot bratje in sestre! Če že ne more biti svet, naj bo vsaj Slovenija ljubezniva, mirna in spoštovanja vredna dežela«* (Kramberger in Kramberger, 1989: 7–8). Na dokaj tradicionalen način je razmišljal o duši, o veri, možganih, očesu, ljubezni, moških in ženskah (Kramberger, 1989a). Pisal je tudi pesmi (npr. Kramberger, 1989b).

Kramberger je verjel v prerokovanje. Na podlagi prerokovanja ženske v Nemčiji se je odločil tudi za vstop v institucionalno politiko: *»Še večkrat sem se oglasil pri kaki vedeževalki in moram reči, da v to verjamem. Tako mi je v Nemčiji neka ženska prerokovala, da bom v življenju veliko dosegel. Povedala mi je, da imam v sebi veliko moč, ki jo razdajam ljudem, in da bi lahko to ljudstvo tudi vodil kot nekak kralj. Rekla je, da so v meni skriti talenti,*

ki bodo privreli na dan šele v poznih letih. In prav ta napovedovalka prihodnosti me je spodbudila, da sem se začel spuščati v predvolilni boj za prvega slovenskega predsednika» (Kramberger, 1990: 34).

Navkljub skromni formalni izobrazbi je pisal in objavljaj svoje družbenokritične misli pa tudi ljudske pripovedovalske in pesniške prispevke ter ne nazadnje tudi misli o duhovnosti. V samozaložbi je objavil več knjižic: *Trnova pot* (1988); *Srce Ivana Krambergerja iz Negove* (1988); *Zakaj Štajerci sovražijo Ivana Krambergerja* (1989); v soavtorstvu s svojo soprogo *Misli Ivana in Marjete Kramberger* (1989); *Pesmi moji materi* (1989); *Kaj mora človek narediti, da postane srečen* (1989); *Mama išče izgubljenega sina* (1990); *Opica Ančka in moje ljubljene živali* (1990); in *Zakaj Ivan Kramberger ni predsednik Slovenije* (1990). S knjigami je promoviral sebe, s svojimi življenjskimi zgodbami in življenjskimi zgodbami drugih je navdihoval ljudi in jim tudi ponujal svojevrstno duhovnost v preprostem jeziku. Svoje knjige je ljudem delil pa tudi prodajal in s tem zbiral denar za politično kampanjo.

Kramberger v knjižici *Zakaj Ivan Kramberger ni predsednik Slovenije* (Kramberger, 1990) opisuje tudi nastanek stranke Narodna zveza SVOBODA. Zanimivo je, da tu precej pozornosti namenja kontaktom s predstavnikom slovenske demokratične zveze Demos, ki naj bi ga spodbujal k ustanovitvi stranke. Čeprav mu vsaj sprva ni zaupal in je menil, da gre za »neko zasedo, zavajanje, špijonažo Demosa ali kaj podobnega«, se je sčasoma vendarle odločil za ustanovitev stranke. »Pri iniciativnem odboru pa se je zataknilo pri poimenovanju nove politične organizacije. Prvo, kar je bilo, smo se dogovorili, da mora imeti naša organizacija povsem novo ime, ki še ni nikoli obstajalo pri nas. Predlagal sem, naj bi se poimenovala *Ljudska stranka*. Toda slovenska ljudska stranka je že obstajala in še obstaja v tujini. Torej, to ime odpade. Naša politična organizacija naj ne bi bila pristranska, ampak do vseh pravična. Ker pa je vsaka stranka pristranska, mora odpasti ime stranka. In ker želi naša organizacija povezovati vse narodnosti in pripadnosti, smo pristali pri poimenovanju *narodna zveza*. Ker pa naj bi imela organizacija še krstno ime, smo se odločili za ime njenega namena. To pa je *svoboda ali osvoboditev naroda*. Zato smo jo krstili za *Svoboda*. Tako se zdaj imenuje naša ljudska stranka s polnim imenom *Narodna zveza SVOBODA*. *Svoboda je vsakomur pri srcu in mislim, da je ime kar posrečeno. Naši politični organizaciji želimo srečno pot v življenje»* (Kramberger, 1990: 148–149). Po tem, ko je bila ustanovljena politična stranka (vodja stranke je postal Ivan Kramberger, predsednik odbora NZ Svoboda pa Jože Urankar) in se je stranka 9. 4. 1990 v Murski Soboti uradno registrirala, se

Kramberger zaradi udeleževanja v volilni kampanji za predsedniške volitve, ni mogel posvečati razvoju stranke. Kasneje je njegovo politično dejavnost prekinila nasilna smrt.

Ideologija karizmatičnega voditelja

Krambergerjeva kritična ost je bila usmerjena v elite – stare in nove. Po eni strani je ostro kritiziral staro politično elito. »Kramberger vam ne bo lagal, kot so to petintrideset let delali komunisti. Dosta je tega sranja!« (Kramberger, 1990: 79). Pri tem pa je vendarle poudarjal, da nekatere politike zelo spoštuje in jim želi veliko uspeha, še posebej je zelo cenil »Prekmurca«, predsednika CK ZKS, Milana Kučana (Kramberger, 1989: 117). Menil je, da je Kučan dober človek, a ker je komunist, ga ljudje ne bi smeli voliti. Po drugi strani pa je dvomil o mladih politikih: »Zelo me skrbi, kako bo z našimi mladimi politikami. Nimate pravih izkušenj, niso okusili trdote življenja. Da so lahko študirali, smo jim nudili lepe štipendije in jih na vse načine razvajali. Ti politikami so najbolj nevarni. Vidim, kako pride kak tak politik na občino, vsi bi se morali tresti pred njim, na ulici želi biti vnaprej pozdravljen, naj ja vsi vidijo, kako visoka osebnost da je. Vidite, prav takšno obnašanje je popolnoma zgrešeno, saj namesto vljudnosti in skromnosti vlada prezir. In prav to je velika nevarnost za bodočnost našega naroda. Enaka nevarnost pa preti tudi drugod po svetu« (Kramberger, 1989:121). Napadal pa je tudi direktorje, ki da so okradli podjetja.

Ljudstvo. Kramberger je naslavljajal slovenski narod, manj izobražene, šibke in revne ljudi, ki so izgubljali v tranziciji v kapitalizem. Imenoval jih je npr. mali človek, mali ljudje, kmeti, delavci, upokojenci, reveži, invalidi, bolni ... »Ljudem je treba dati jesti,« je govoril (MMC RTV SLO, 2007). Posebej se je posvetil »starim mamicam« (kot je imenoval starejše kmečke ženske) in drugim posameznikom iz obrobni družbenih skupin, razočaranim nad sistemom. Z njimi se je neposredno istovetil tudi z občo obliko svojega imena Ivek: »Vsi smo iveki.«

Poleg tega je redno poudarjal tudi slovenstvo. Svoje govore je začel z: »Dragi Slovenci!« Občasno je nastopal tudi v tradicionalni etnični obleki. Podpiral je nekatera skrajno desna stališča. Med temi so bila predvsem ksenofobna stališča do beguncev iz Bosne in Hercegovine, do v Sloveniji živečih Srbov, naklonjenih Miloševiću, in do nekdanjih oficirjev Jugoslovanske ljudske armade.

Na lokalnih zborovanjih je obljubljal, da bo poskrbel za reševanje lokalnih problemov pa tudi za zmanjševanje lokalne birokracije.

Lokalne nastope je prilagajal strukuri ljudi, ki so prišli na zborovanje. V Velenju tako ni pozdravil le Slovencev, temveč je ljudstvo nagovoril takole: »*Živeli Velenjčani, živeli Bosanci, živeli vsi narodi, ki živite v tem lepem mestu! Poglejte, koliko ljudi se je zbralo, ko je prišel Ivan Kramberger v Velenje, več kot takrat, ko je bil v Velenju Tito. Takrat so tako morali mnogi iti na zborovanje na silo. Vidim, da me imate Velenjčani radi*« (Kramberger, 1990: 82–83). Podoben pristop je uporabi tudi npr. na Jesenicah, a je izrecno razlikoval med Bosanci in Srbi: »*Dragi Gorenjci, dragi Jeseničani, dragi Bosanci in vsi tisti, ki tukaj živite. Bosanci, ni se vam treba bati, vi boste ostali tukaj brez vizumov, če boste pridni. Bosance spoštujem in vidite, začel sem prav pri Bosancih. Srbi, če boste tudi vi pridni, boste dobili vizume, če ne, pa boste morali iti v maršu v Beograd (smeh)*« (Kramberger, 1990: 85).

Čeprav se je Kramberger zavzemal za neodvisno Slovenijo, ni izključeval njenega evropskega povezovanja. Pravzaprav je skoval vez med obema: »*Ko bomo to (večjo blaginjo, kot jo ima Slovenija zdaj – op. avt.) dosegli, bomo lahko rekli: 'Vredno je bilo načrtati novo pot političnega življenja v Sloveniji, vredno se je bilo boriti za svobodno, demokratično, neodvisno Slovenijo, ki bo postala enakopravna članica evropskega parlamenta'*« (Kramberger, 1990: 125).

Artikuliral je zahteve, ki so naslavljale predvsem poslušalce, ki so v tranziciji izgubili. Še posebej je izpostavljajal tematike nezaposlenosti, države blaginje in zmanjševanja družbenih neenakosti. Obljubljal je nova delovna mesta nezaposlenim, ki so izgubili delo zaradi zapiranja tovarn, prestarim za zaposlitev in invalidom je obljubil dostojne penzije. »*Vzeli bomo tistim, ki imajo preveč, in dali tistim, ki imajo premalo. Zakaj bi Pepca Kardelj imela 25 milijard penzije, pa še neko stražo, pa ne vem kake pizdarije vse. Tudi delovni človek si zasluži več, posebno zato, ker je vse to pridelal (buren aplavz). Ko bom jaz predsednik, bo Slovenija postala dežela blaginje. To vam pove Kramberger*« (Kramberger, 1990: 73). Zavzel se je za zasebno zdravstvo, da bi se zdravniki borili za svoje paciente ter se resnično zavzeli zanje (Kramberger, 1990: 93). Na lokalnih zborovanjih pred predsedniškimi volitvami se je zavzel za zmanjšanje vojske za vsaj za 80%, za ljudsko vojsko v korist politik za blaginjo delovnega človeka (Kramberger, 1990: 83) ali celo za referendum o ukinitvi vojske (Kramberger, 1990: 87). Kramberger pa je opozarjal tudi na problematičen odnos ljudi do okolja. Tej temi je posvetil eno od pesmi *Naše okolje*, objavljeni v knjižici *Pesmi moji materi* (Kramberger, 1989b):

*Ko bog ustvaril je vesolje,
je čisto bilo vse okolje.
Ko pa človeka je ustvaril,
napako veliko je napravil!*

*Navkljub dobrim napotkom – žal
se jih človek nikoli ni držal.
Prav nič ne zmeni se za kazni,
čeprav so gozdovi že skoraj prazni.*

*Tudi pitna voda nam kljubuje,
zdrav zrak se resno že zmanjšuje.
Bolezni vedno več se širi,
med ljudmi vse hujši so prepiri!*

*Zaman je opozorilo vsako,
nihče noče popraviti napako.
Umazanije je vedno več,
odgovorni pa pravi – prava reč!*

*Kaj naj jaz napravim?
Promet – tovarne naj ustavim?
Kaj bi človek le počel,
če avta ne bi več imel?*

Med konkretnimi okoljskimi ukrepi je navedel zmanjšanje porabe elektrike, jedrski elektrarni pa je nasprotoval: »*Rajši smo v temi kot mrtvi, ali še hujše, pohabljeni od atomskega zračenja. Ena sam elektrarna v Krškem zbriša slovenski narod za vedno iz te prelepe zemlje*« (Kramberger, 1990: 80).

Njegovi pogledi na družino in vlogo ženske so bili v veliki meri tradicionalni. Med drugim se je zavzel za vsaj petletni porodniški dopust za ženske, da bi lahko mirno vzgajale otroke in vzgojile zdrav slovenski narod (Kramberger, 1990: 73). A kljub temu je menil, da splav ni stvar politikov: »*Ĵaz si mislim, da ni stvar politikov, da bi odločali, kdaj si bo ženska hlačke dol slekla pa gor oblekla*«⁷.

V celoti gledano, je Kramberger zgradil ideološki eklekticizem idej enakosti, povezan s konzervativnimi vrednotami in pogledi

⁷ Gl. posnetek govora Ivana Krambergerja v Sevnici l. 1990, 1. del (Pavkovič, 2008).

tradicionalnih družbenih okolij (usmerjenost v kmetstvo, podeželje, vero, tradicionalno pojmovanje družine), z mobilizacijo delavstva, ki je izgubilo v procesu tranzicije v kapitalizem, s skrbjo za naravno okolje, z antikomunizmom in nacionalizmom.

Ideologija Krambergerjeve stranke

Program stranke Narodna zveza SVOBODA (objavljen je v Kramberger, 1990: 152–157) na prvem mestu navaja, da se bo stranka vedno borila za popolno svobodo in samostojnost slovenskega naroda in države Slovenije, in sicer z vsemi nenasilnimi sredstvi. Med ključnimi tematikami v programu so bili tudi »slovenski populacijski, nacionalni problem« (tega bi stranka reševala na »materialen način«) in slovenski zdravstveni sistem, šolstvo »in druge kulturne panoge« (stranka se je zavzela za več materialnih sredstev za šolnike).

Največ pozornosti v programu pa je namenjeno gospodarstvu. Na tem področju se je stranka zavzela za »razmah podjetništva v vseh gospodarskih smereh, panogah«, prerazdelitev še uporabnih industrijskih panog, za odprto tržno gospodarstvo, za lastnino z ekonomsko funkcijo, ki bo v prid lastniku in okolici, za odgovornost samostojnih subjektov za svoje ravnanje.

Velika pozornost je bila namenjena kmetijstvu in podeželju. Stranka se je zavzela za prednostno obravnavo kmetijstva v kmetijskih regijah, za izboljšanje deleža pri dobičku med pridelovalci in porabniki, pocenitev reprodukcijskega materiala, potrebnega za kmetijsko pridelovanje, reorganizacijo združnega sistema v evropski združni sistem in za to, da bi bili kmetovalci v zadrugi upravljalci, ki imajo korist od združnega uspeha. Po strankinem mnenju bi se zadruge morale preseliti iz mest v podeželske centre. V poljedelstvo bi se moralo uvajati podjetništvo, manjšim kmetom pa bi bilo potrebno omogočiti specializirane domače obrti, ki bodo donosne in bodo zadržale ljudi na podeželju. Na razvoj podeželja je stranka gledala celostno in je vanj vključevala industrijo in obrtništvo (razvoj manjših industrijskih obratov in delavnic, ki bodo ekološko čiste in energetske varčne) pa tudi kulturo. Med ukrepi za razvoj kmetijstva in podeželja je stranka v programu navedla spodbujanje tehnično sposobnih in nadarjenih oseb z ugodno štartno gospodarsko politiko, razvoj kmetijskega turizma, pritegovanje tujega kapitala (zlasti prihranke zdomcev), spodbudni davčni sistem (enotna, pravična in stimulatívna obdavčitev, ki bo spodbudila posameznike in razvoj

vsega gospodarstva) pa tudi racionalno porabo in strog nadzor nad sredstvi, ki bodo dana za razvoj. Pri infrastrukturi so posebno mesto zavzeli projekti, kot so ustrezna telefonska in cestna povezava, še posebej v Prekmurju.

Med programskimi točkami je bilo tudi zagotavljanje sodstva, ki bo pri svojem razsojanju popolnoma neodvisno od vsake politike in države. Osnovna vodila takega sodstva bi po strankinem mnenju morala biti »pravičnost, humanizem, morala ipd.«. Med problematikami, s katerimi naj bi se ukvarjalo sodstvo, bi moralo biti tudi razčiščevanje krivde, odkrivanje in kaznovanje vojnih in povojnih zločincev, pravica vsakega državljana, da obnovi sodni proces, če misli, da mu je bila z rzsodbo storjena krivica, »v sklop pravičnega sodstva mora spadati tudi narodna sprava slovenskega žvlja)«.

Zanimivo je, da so v programu posebej navedeni tudi svobodni sindikati, ki naj bodo – tako kot sodstvo – popolnoma neodvisni od političnih organizacij in države. Med podrobnejšimi zahtevami so še: plače se naj izplačujejo po področjih iste panoge podjetij in ne glede na uspehe posameznih podjetij; podjetja in obrtniki, ki ne morejo izplačevati plač, naj gredo v stečaj; boj za »državo, ki naj bi bila dobra, kot je mati (biti mora humana, pravična, demokratična, socialna in v svoji pravičnosti stroga; lumpenproletariat mora dobiti svoje pravo mesto)«.

Stranka je v program zapisala še zavzemanje za popolno politično in versko svobodo vsakega državljana Slovenije in za enakopravnost vsakega človeka ali naroda in proti »vsakršnemu izkoriščanju kogarkoli po komerkoli«. Napovedan je strankin boj za to z vsemi miroljubnimi sredstvi.

Politično komuniciranje

Prebivalci Slovenije so Krambergerja spoznali kot karizmatično osebnost prek mnogoterih neposrednih stikov z njim. Okoli Krambergerja so se na ulici zbirale velike skupine ljudi. Kramberger je namreč potoval s svojim avtom po Sloveniji. Prepoznan je bil po posebni obleki in klobuku v črni barvi. Uradnih volilnih dogodkov pa se je udeleževal v izstopajoči beli formalni obleki in z belim širokokrajnim klobukom na glavi. Čeprav so nekateri to dojeli kot glumaško opravo, je njegovo politično pojavljanje delovalo prepričljivo (Miheljak, 1990: 100). S svojimi slikovitimi uličnimi nastopi, ki so bili pravzaprav happeningi množice same (Miheljak, 1990: 103), je privlačil tako radovednost kot tudi simpatije.

Javne nastope je skrbno načrtoval in pretežno sam tudi organiziral. V volilni kampanji pa mu je vendarle bil v pomoč »*družinski propragandno-volilni štab*«, kot je imenoval ženo, sinova Borisa in Bogdana ter Ireno Jakun (kuharico v Krambergerjevem gostišču, ki je po Krambergerjevih navedbah postala članica Krambergerjeve družine) (Kramberger, 1990: 139–140). Za nastope je imel tudi izdelan osnovni scenarij: »*Pričetek nastopa je bil nekaka stalnica. Moj stalni ozvočevalec je pričel s skladbo Na Slovenskem smo mi gospodar. Sledila je Prešernova, recimo sedaj naša himna, Zdravljica, ki je potrdila našo pripadnost slovenskemu narodu. Na Slovenskem smo mi gospodar pa je prav tako pesem, ki je segla mnogim v srce, zlasti zdaj, zakaj, ko bi nam rada komandirala vojska in pa miloševićevsko nastrojeni Srbi. /.../ Moj prihod je bil vedno pospremljen z velikim aplavzom, ki mi je v začetku dal moči in poguma za uspešen nastop. V trenutki sem imel pregled nad množico, ki me bo poslušala*« (Kramberger, 1990, 44–45).

Krambergerjeva volilna kampanja je odstopala od prevladujoče sivine opozicijskega osredotočanja na antikomunizem. Po eni strani je Kramberger ljudi zabaval z neobičajnim neposrednim nagovarjanjem na cesti in z opico Ančko na svoji rami. V knjigi *Zakaj Ivan Kramberger* ni predsednik Slovenije je zapisal: »*Mnogi se obregnejo ob mojo opico Ančko. Z njo sem prodajal knjige in tako bil uspešnejši. Povem vam pa, kateri nima živali rad, nima rad ljudstva. Kdor zaničuje živali, ni človek. Z opico sem privlačil otroke in tudi kupce*« (Kramberger, 1990: 62). Po drugi strani je zbrane ljudi s pomočjo ozvočenja nagovoril tudi glede različnih političnih tem⁸. Komentiral je vsakodnevne politične teme. Pri tem je kritiziral oboje – stari režim in novo, postkomunistično politično elito. Zelo neposredno, tudi poimensko, je kritiziral vse politične stranke in njihove voditelje. Med kandidati za predsednika je izstopal tudi po izjavah, da je pripravljen biti predsednik Slovenije zastonj, dokler bo država v krizi.

Kramberger se je ljudem ponujal za rešitelja pred grožnjami revščine in pred novo politično elito. Sam naj bi se namreč kot znani dobrotnik boril za ljudi, novi politiki pa predvsem zase in svoje osebne interese. Njegov stik z zbranimi ljudmi je bil zelo neposreden in oseben. V svojih uličnih nastopih in v nastopih v medijih je praviloma ustvarjal imidž človeka iz množice, ki govori iz množice v imenu množice. Objemal je posamezne ljudi. Ljudi je ganil tudi

8 Glej npr. posnetke njegovih uličnih govorov v oddaji RTV SLO (Žarišče, Ivan Kramberger) 8. 6. 1992 (MMC RTV SLO, 2007).

z žalostno zgodbo o svojem otroštvu in o svoji materi. Nasprotnike, ki so se oglašali na njegovih zborovanjih, je hitro utišal z različnimi oznakami, npr. da so komunisti, butasti, smotani⁹.

Poudarjal je svojo delavnost. Povedal je tudi, da ima parapsihološko moč, spoštuje pa vero in boga (Val 202, 1990¹⁰; Dnevnik, 2007a). Priznal je, da malo igra (njegov oče je bil po Krambergerjevem mnenju še boljši) in da ga imajo nekateri ljudje za boga (Val 202, 1990). Ljudje so zelo dobro sprejemali nagovarjanje v preprostem, široko razumljivem jeziku (Mihelj, 1990; Rizman, 1999). O sebi je pogosto govoril v tretji osebi. Občasno je uporabljal tudi bolj vulgaren jezik, npr.: *»Če rabite pomoč, vam bo Kramberger pomagal, on to lahko, saj ne pripada nobeni stranki. Delajte, pustite socialiste posebej, pustite komuniste, bodite za sebe, kaj se bojite, kurbe(smeh). Kot vidite, sem se že spet razpizdil. /.../ Slovenski narod mora imeti svoj ponos. Za to bo poskrbel oče slovenskega naroda, to pa bo Ivan Kramberger«* (Kramberger, 1990: 67).

H gradnji Krambergerjeve karizme so prispevali množični mediji. Medijsko pozornost je vzbudil z več posebnostmi. Na prvi pogled je bila najbolj opazna njegova nenavadna zunanja podoba – dolgi in bujni črni lasje, črn širokokrajni klobuk, temna oblačila in samoza-vestno, karizmatično javno nastopanje v neposrednem stiku z ljudmi na ulici¹¹. Mediji so predstavljali posebnosti njegovega življenja. Za medije je bila zanimiva tako Krambergerjeva dobrodelnost kot tudi asketskost njegovega vsakdanjega življenja, rdeči športni avtomobil, podoben bugattiju, ki ga je Kramberger izdelal sam, Krambergerjevo sopotništvo z opico Ančko, ki je mu je med javnimi nastopi pogosto sedela na rami, in domača grobnica, ki jo je izgradil zase še za časa življenja.

Pozornost medijev pa ni bila vselej takšna, kot bi si jo Kramberger želel. Pritoževal se je, da sta Večer in 7D objavljala prispevke, ki so ga očrnili predvsem na Štajerskem in da so nekateri zahtevali denar (tudi marke) za pisanje o Krambergerjevem dobrem delu (Kramberger, 1989: 131–132). Ravno tako se je pritoževal glede Dela, češ da ga predstavlja kot neumnega, prednost pa daje drugim predsedniškim kandidatom.

9 Gl. posnetek govora Ivana Krambergerja v Sevnici l. 1990, 1. del (Pavkovič, 2008).

10 Ob objavljenem intervjuju so na isti povezavi objavljene tudi fotografije Krambergerja, njegovih uličnih nastopov, njegovih knjig in domačega okolja.

11 Nekaj fotografij je objavljenih, gl. Finance (2012).

V celoti gledano, pa je Kramberger vendarle bil medijem hvalježen. V knjižici Zakaj Ivan Kramberger ni predsednik Slovenije je objavil poseben zapis Zahvala novinarjem, kjer navaja tudi konkretne novinarje in medije.

Volilni uspeh

Čeprav Kramberger ni imel za seboj nobene organizacije, se je odločil tekmovati na volitvah za predsednika predsedstva Republike Slovenije leta 1990. Kampanjo je vodil samo s pomočjo svoje ožje družine, kar mu je načelo zdravje (MMC RTV SLO, 2007). Kljub vsemu je bil na volitvah razmeroma uspešen. Dobil je 18,5 % glasov, kar je bil tretji največji delež glasov. Kramberger je zapisal, da je ta uspeh presegel vsa njegova pričakovanja (Kramberger, 1990: 145–146). Posebej mu je bilo pomembno, da je pripomogel k slovenski pomladi in k demokratični zmagi. »*Naj zveni bahavo ali pa ne, smelo trdim, da sem pripomogel k zmagi slovenskega ljudstva na volitvah, ki je hkrati zmaga nad temo na Jugu*« (Kramberger, 1990: 146). V javnosti se je govorilo o »fenomenu Kramberger«.

Socialni psiholog Vlado Miheljak je pojasnil Krambergerjev volilni uspeh s Krambergerjevo »*uspešno kombinacijo nesporne bistrosti, naivne, a za določen del volilnega telesa dovolj prikrite predvolilne taktike ter neposrednosti, ki je ob odstotnosti kakršnihkoli zavor proizvedla spektakelski nastop, ta pa je ne samo osvežil sivino predvolilnega boja, ampak tudi pozročil soliden volilni rezultat*« (Miheljak, 1990: 100). Volilno podporo je (kot so pokazali javnomnenjski podatki) dobil od zelo raznolikih podpornikov. Ti so imeli le malo skupnega glede na starost, spol, zaposlitveni status ali strankarske preference, družila pa jih je manjša izobraženost (Miheljak, 1990: 101).

Današnji pogled

Kramberger ni imel političnega naslednika. Spodbudil pa je zanimanje turistov za Negovo in njeno okolico¹². V širši medijski javnosti je (razen nekaterih zapisov ob obletnicah njegovega umora) šel bolj ali manj v pozabo. Krambergerjev sin, Ivan Kramberger mlajši, deluje

12 Po navedbah Prlekija on net je prav Ivan Kramberger, ki je pokopan na negovskem pokopališču, na Negovsko jezero pripeljal na deset tisoče turistov, od katerih jih je veliko obiskalo tudi Negovo (Prlekija on net, 2018).

v Društvu Ivana Krambergerja, ki si po njegovih besedah v očetovem duhu prizadeva »izobraževati mlade ter za druženje in odvratanje mladih od nasilja, kriminala in slabih navad« (MMC RTV SLO, 2007a). Slovenske novice so leta 1992 ustanovile Sklad Ivana Krambergerja za pomoč družinam in posameznikom v stiski (Slovenske novice, 2014). Akcije pomoči potekajo v sodelovanju z Rdečim križem Slovenije¹³.

Negovčani so Krambergerju ob desetletnici njegovega umora v središču vasi postavili spomenik, ki sta ga oblikovala domača umetnika. Po poročanju Dnevnika (2012) se njegovega odkritja ni udeležil noben nacionalni politik. Občina Gornja Radgona se je po poročanju Dela (Delo, 2017a) četrto stoletja po Krambergerjem umoru odločila urediti spominsko zbirko o Krambergerju v gradu Negova. Januarja 2017 je radgonska občina objavila Poziv k sodelovanju za predstavitev Ivana Krambergerja (Kultprotur, 2017). Do zaključka te knjige pridobljeno gradivo še ni bilo strokovno obdelano in predstavljeno javnosti.

¹³ Podrobnejši podatki so dostopni na spletni strani Rdečega križa Slovenije, gl. Rdeči križ Slovenije (2019).

7 MODERNI NACIONALNI POPULIZEM IN PREMİK K POSTMODERNEMU NACIONALISTIČNEMU POPULIZMU: JELINČIČEVA SLOVENSKA NACIONALNA STRANKA

Karizma in institucionalizacija stranke

SNS si ni mogoče predstavljati brez njenega voditelja – Zmaga Jelinčiča Plemenitega (roj. leta 1948). Je njen osrednji javni obraz, pooseblja stranko. Bil je strankin prvi voditelj in še vedno vodi stranko. Po neuspehu stranke na parlamentarnih volitvah 2011 in 2014 se je v javnosti sprva zdelo, da je stranka usahnila. A vendar se je na politično prizorišče najprej vrnil Zmago Jelinčič Plemeniti kot kandidat za predsednika Republike Slovenije na volitvah 2014. Skupaj s stranko pa se je vrnil v institucionalno politiko po uspehu na predčasnih parlamentarnih volitvah 2018. Na evropskih volitvah 2019 se je SNS predstavila kot članica Zveze evropskih nacionalnih gibanj (AEMN – Alliance of European National Movements), Zmago Jelinčič Plemeniti pa je po podatkih na spletni strani SNS zakladnik zveze. Po svojih značilnostih je SNS izstopala iz slovenskega strankarskega sistema (Kovačič et al., 2002) in izstopa tudi po vrnitvi na politično prizorišče.

Jelinčič zbuja pozornost javnosti tako zaradi političnih pogledov, načina obnašanja kot tudi zaradi osebnih lastnosti. Jelinčič sam

precej skrbi za nenavaden osebni imidž. S sklicevanjem na to, da je Marija Terezija leta 1756 njegovi družini podelila plemiški naziv, je začel uporabljati naziv Plemeniti. Njegov javni nastop je samozavesten. Politična samozavest se kaže tudi v odgovoru na vprašanje *Kdo je najboljši slovenski politik?*, in sicer v intervjuju za Siol.net. Med drugim je odgovoril: »*O meni morajo soditi drugi. Jaz o sebi že vem, da sem najboljši*« (Siol.net, 2011).

Med njegovimi nenavadnimi osebnimi izkušnjami so plesanje baleta, farmacevtsko izobraževanje in praksa, med drugim je imel tudi podjetje za proizvodnjo naravnih zdravil¹⁴. Javnost je seznanil tudi s tem, da je pilot, da ga zanimata numizmatika in orožje ter da je adrenalinec (Svet 24.si, 2017). Izjavil je tudi, da je po duši umetnik in da bi izmed svojih lastnosti izpostavil patriotizem in predanost domovini Sloveniji ter njenim državljanom (24ur.com, 2007). Kot poznavalec heraldike je za slovensko policijo pripravil predlog novih znakov, ki naj bi jih nosili policisti na uniformah in odlikovanjih, kar pa je bilo v javnosti predstavljeno kot sporen posel med Jelinčičem in policijo (Mladina, 2004). Kot poslanec se je v preteklosti zavzel za liberalizacijo zakonodaje o dostopu do orožja, nedavno pa tudi liberalizacijo prostitucije.

Nikoli ni zanikal obtožb, da je deloval kot agent Službe za državno varnost v socialističnem sistemu (njegovo agentsko ime naj bi bilo Padalec). Med volilno kampanjo za predsedniške volitve leta 2002 je celo hudomušno namignil, da so bili filmi o specialnem agentu Jamesu Bondu posneti po njegovem zgledu.

Zaradi nekaterih svojih dejanj je bil tudi zaprt, po poročanju medijev zaradi tatvine v Narodnem muzeju (leta 1975) in zaradi delovanja v okviru paravojaške enote med desetdnevno vojno v Sloveniji. Jelinčič je v družboslovnem intervjuju (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november) povedal, da je bil v Jugoslovanski ljudski armadi obtožen na podlagi več členov, in sicer zaradi: 1. širjenja rasne, verske, nacionalne nestrpnosti, sovraštva in razdora, mržnje, 2. žalitve države, njenih organov in predstavnikov in 3. širjenja lažnih vesti. Medtem ko je po Jelinčičevih besedah njegov oče prek intervencije v generalštabu v Beogradu dosegel, da je vojni tožilec odstopil od pregona, je bil po vrnitvi v Slovenjo obsojen v (po Jelinčičevih navedbah montiranem) sodnem procesu v zvezi z muzejsko krajo orožja,

¹⁴ Osebni podatki Zmaga Jelinčiča Plemenitega so javno dostopni, gl. Državni zbor RS (2019).

v kateri pa po lastnih navedbah ni sodeloval z drugimi, obsojenimi v istem procesu. Po pritožbi je na koncu preživel devet mesecev v samici. Slednjo izkušnjo je v istem intervjuju komentiral takole: »*Če te ne ubije, te pa ojača*«.

V celoti gledano, se zdi, da Jelinčiču niti težave z zakonom niti politične afere dolgoročno niso zelo škodovale. S svojo iznajdljivostjo je v primerih nasprotij z državo morda celo pridobil kako simpatijo. To velja tudi za primer, ko je poslanska skupina SNS kupovala knjige z zgodovinskega področja, zanimive tudi za zbiratelje, a jih po izgubi parlamentarnega statusa ni vrnila knjižnici državnega zbora. Sodišče je odločilo, da nekdanjemu poslancu in predsedniku SNS Zmagu Jelinčiču Plemenitemu ni treba plačati 10 150 evrov (protivrednosti teh knjig), ker je država tožila na napačni podlagi in proti napačni stranki. Zarubljeni znesek je država Jelinčiču vrnila, na svojo zahtevo pa je prejel še 2 325 evrov obresti (Delo, 2017b). Tudi dejstvo, da je Svet Evrope junija 2018 Jelinčiča dosmrtno izključil zaradi korupcije (Dnevnik, 2018), ni bilo ovira za njegovo izvolitev v slovenski parlament na predčasnih volitvah 2018. Podobno so bile hitro pozabljene tudi druge afere.

Jelinčič se ne otepa oznake nacionalist. Še več, tudi danes pravi takole: »*Sam sem ponosen, da sem nacionalist. Namreč, kaj je bistvo biti nacionalist? Predvsem, da imaš rad svoj narod in skrbiš za njega, saj šele ko imaš rad sam sebe, lahko imaš tudi koga drugega rad. Če nimaš rad sebe, potem si internacionallec, komunist, socialdemokrat – to so internacionalne stranke, ki ne skrbijo za svoje narode. Zato jaz ostajam na tej poziciji, in moram reči, da je v Evropi kar nekaj teh strank, ki pridobivajo na moči, in teh gibanj, tako da bomo lahko kaj naredili. Seveda pa le na način, da nisi tiho, in jaz ne bom tiho*« (Pomurec, 2014).

Jelinčičeva karizma je pomembno vplivala na organizacijski razvoj stranke. Sprva je bila SNS organizacijsko enostavna stranka. Zaradi osredotočenosti strankinega delovanja pri karizmatičnem predsedniku jo lahko s Panebiancovim pojmovnikom (Panebianco, 1988: 52–53) opišemo kot karizmatično stranko. Šele pod pritiskom nacionalne zakonodaje, ki je zahtevala organizacijsko zagotavljanje znotrajstrankarske demokracije, je SNS vzpostavila notranjo organizacijsko strukturo, čeprav še vedno razmeroma enostavno. Ne glede na to pa osrednja vloga karizmatičnega vodje, Zmaga Jelinčiča Plemenitega, ni bila bistveno okrnjena. Notranji strankarski kritiki so Jelinčiču očitali avtokratično vodenje stranke. Jelinčič pa v intervjuju 5. novembra 2019 navaja tudi ideološke razlike oziroma to, da je del

poslancev zagovarjal Janševo politiko in jih je zato izključil. In vendar tudi po nekaj notranjih strankarskih napetostih in odcepitvah delov stranke v obdobju do 2008 Jelinčič ni le ohranil osrednje vodstvene vloge v SNS, temveč je ostal nacionalno najvidnejši politik, povezan s SNS. Nasprotno so odcepljeni deli stranke izginili iz parlamenta, njihovi vodje pa iz nacionalne politike.

Glede na to, da stranka ob nastanku ni imela zaledja v lastni organizacijski mreži in kadrih, bi v tem pogledu lahko rekli, da je bila avtonomna (Fink Hafner in Krašovec, 2013). Zmago Jelinčič zanika tezo, da je SNS izšla iz SDS in opisuje oblikovanje stranke takole (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november): »V času pomladi sta bili dve stranki, v bistvu je bil en čuden konglomerat. Nihče ni čisto vedel, kdo je. Potem se je razdelilo /smo se razdelili. Jaz sem bil med ustanovitelji SDS in sem šel bolj na stran, kjer je bil Janša, oziroma Janše takrat še ni bilo zraven, on je prišel kasneje, takrat je bil Tomšič. Ko je Pučnik prevzel zadevo, jaz pri Pučniku nisem videl prave zadeve, ker je želel svoje travme reševati prek političnih zadev, kar pa jaz nisem zagovarjal. In smo naredili svojo stranko, in sicer je bilo to marca 1991. Od takrat naprej smo šli svojo pot. Intenca Slovenske nacionalne stranke je namreč temeljila na tem, da je bil moj stric Zorko Jelinčič ustanovitelj Tigra in da so bili moji vsi na strani partizanov, torej so se borili proti okupatorjem, to sploh ni vprašanje, štiri življenja so naši dali, bili so po lagerjih, v Dachavu, Ravensbrücku in tako naprej – in smo šli po tej poti. Mi nismo pristajali na maščevalnost do kogarkoli, ampak smo rekli: 'Naredimo nekaj dobrega za ljudi!«.

Danes je SNS pri financiranju zelo odvisna od zunanjih virov – tako kot skoraj vse politične stranke v Sloveniji je odvisna od državnega proračuna (Krašovec in Haughton, 2011). Ravno tako je nizka tudi notranja avtonomija (avtonomija od lastnega voditelja). Stranka je notranje manj organizacijsko razvejana kot druge stranke (Krašovec, 2012). Čeprav se je organizacija stranke deloma institucionalizirala, je vse doslej ohranila osrednjo vlogo in položaj voditelja (predsednika) stranke. Po ustanovitvi stranke se je moč voditelja še povečevala (Krašovec, 2012).

Sedaj veljavni statut (dopolnjen 13. aprila 2019 na Otočcu) nedvoumno daje zelo veliko moč voditelju stranke. V tretjem členu statuta je tako zapisano: »Stranko predstavlja in zastopa predsednik z neomejenimi pooblastili, razen če s tem statutom ali sklepi kongresa ni določeno drugače.« Predsednik SNS nima le vodstvenih nalog, kot je predstavljanje in zastopanje stranke, sklicevanje in vodenje sej predsedstva. Statut določa tudi, da predsednik stranke sklicuje in vodi stalne in občasne oblike dela v stranki, podpisuje akte, ki jih sprejema predsedstvo ter

opravlja druge naloge po pooblastilu kongresa in predsedstva. Ima tudi ključna odločevalska pooblastila. Med temi so sprejemanje odločitev med dvema sejama predsedstva, imenovanje glavnega tajnika, predlaganje imenovanj v organe stranke, vodenje kadrovske politike, dajanje smernic za volilne kampanje in predvolilna dogajanja, skrb za javnost delovanja SNS in njenih organov ter predlaganje oziroma sprejemanje častnih članov stranke¹⁵.

V razmerju do predsedstva stranke je predsednik stranke zelo avtonomen. Po pravilih v statutu se predsedstvo sklicuje po potrebi, praviloma pa le enkrat vsakih šest mesecev. Ob sklepčnem predsedstvu (prisotnih več kot polovica članov) se sklepi sprejemajo z večino glasov prisotnih članov, toda predsednik ima pravico veta na sprejete sklepe. Statut tudi navaja, da se v nujnih primerih lahko skliče tudi korespondenčna seja (pisna ali po telefonu) in sprejeti sklepi veljajo, če se za njih opredeli več kot polovica članov, ki so glasovali oziroma so sporočili svojo odločitev. Pri tem »nujni« primeri niso natančneje opredeljeni.

V času, ko se predsedstvo ne sestane, svet stranke (predsednik stranke, vodja poslanske skupine, podpredsedniki stranke in glavni tajnik stranke oziroma vršilec dolžnosti) opravlja mnoge pomembne naloge. Med temi so odločanje o porabi finančnih sredstev stranke, neposredno vodenje volilne kampanje, dajanje soglasij za vse nastope, objave in sporočila stranke v javnih glasilih. Stranka ima sicer nadzorni odbor, katerega izvoli kongres stranke, a vendar predsedstvo lahko izjemoma nadomesti enega od treh članov nadzornega odbora med dvema kongresoma. Vodja stranke ima veliko moč tudi v razmerju do kongresa stranke.

Stranka ima sicer več organov: kongres, predsednika ali predsednico, največ štiri podpredsednice oziroma podpredsednike, predsedstvo, nadzorni odbor, glavnega tajnika oziroma glavno tajnico, predsedstva volilnih enot, zbore članov SNS in občinske oziroma mestne odbore. Pravila načeloma dopuščajo še dodatno razvejano notranjo organizacijsko strukturo. Navajajo namreč, da je stranka organizirana na državni ravni in na ravni lokalnih skupnosti (občine, mesta). Pri tem je možno, da se občinske in mestne organizacije povezujejo, vendar v največ osem organizacij na ravni volilnih enot, v primeru zakonskega oblikovanja pokrajin v Republiki Sloveniji pa predsedstvo stranke lahko s statutarnim sklepom spremeni območja posameznih organizacij.

¹⁵ Častni člani so lahko državljani Republike Slovenije ali državljani drugih držav.

V celoti gledano, pa organizacijska sestava bistveno ne omejuje niti centralnega dela stranke niti moči predsednika stranke. Predsedstvo stranke na predlog predsednika v predhodnem postopku kandidira v organe stranke. Vse odločitve kongresa razen volitev so sprejete z javnim glasovanjem (slednje omogoča nadzor nad obnašanjem). Predsedstvo SNS ob upoštevanju potreb in programov občinskih in mestnih odborov in predsedstev volilnih enot skrbi za razpolaganje in prerazporejanje sredstev v okviru celotne stranke. Predsednik stranke na predlog predsedstva določi ustanoviteljska in izdajateljska razmerja pri izdaji reviji, knjig, propagandnega gradiva in drugih publikacij SNS; enako tudi imenuje uredniški odbor. Medtem ko je moč predsednika stranke razmeroma malo omejena, je moč parlamentarnega dela stranke precej nadzorovana.

Odgovornosti članov parlamentarnega dela stranke so po sedaj veljavnem statutu precej natančno opredeljene in sankcionirane – verjetno tudi zaradi preteklih izkušenj z notranjimi razcepi, ko so posamezni poslanci in poslanke zapuščali poslansko skupino SNS. Pravzaprav se odgovornost začne uveljavljati že v fazi, ko se določajo kandidati stranke za volitve. Po veljavnem statutu kandidati na listi stranke podpišejo dogovor s stranko, preden stranka potrdi njihovo kandidaturo. Dogovor vsebuje tudi način vrnitve mandata v primeru, da poslanec izstopi iz stranke ali prestopi v drugo stranko. Vsak kandidat SNS, ki izstopi iz SNS ali prestopi v drugo stranko, mora povrniti stroške za volilno kampanjo. Dalje, statut zahteva, da poslanci in državni svetniki na predlog predsednika SNS izmed sebe izvolijo vodjo poslanske skupine ter določijo predlog za sekretarja poslanske skupine. Statut stranke zavezuje poslance k trojni odgovornosti za svoje delo v državnem zboru in njegovih delovnih telesih, in sicer: 1. k odgovornosti volivcem, 2. organom stranke in 3. poslanski skupini. Poslanci niso dolžni le prispevati članarine, temveč tudi plačevati stranki mesečne prispevke, ki jih določi svet stranke.

Ideologija – začetni in trajni elementi ekstremno desne moderne ideologije

Ob nastanku je bila ideologija SNS v mnogih aspektih podobna nacionalističnim in ksenofobnim pogledom desnih populističnih strank v Evropi na začetku devetdesetih let 20. stoletja, kot npr. francoski nacionalni fronti, nemškimi republikancem in avstrijski svobodnjaški stranki (Rizman, 1999:152). Volilcem je na začetku devetdesetih let

kot edina stranka v slovenski strankarski areni ponudila neposredno izražanje skrajno desnih stališč. Temu pristopu sledi tudi v programu leta 2000, ko nagovarja volilce, da volijo zanjo, ker je stranka, ki »volilcem ponuja drugačnost, predstavlja novosti in ki volilcem omogoča vse tisto, kar so si vedno želeli narediti, a si niso upali«. SNS je večkrat izpostavljala, da naglas pove tisto, kar Slovenci po tihem razmišljajo in da se stranka ne izogiba preteklosti in neprijetnim vprašanjem. Ne nazadnje vse do danes poudarja tudi svojo moralno neoporečnost, saj zaradi nesodelovanja v vladah ne nosi odgovornosti za slabe politike.

SNS vse od ustanovitve uporablja osnovni ideološki vzorec nacionalistične populistične ideologije. Ostro se postavlja proti korumpiranim elitam in se razglša za silo, ki deluje za ljudstvo. Jelinčič je v svojih javnih nastopih ljudstvo sprva poimenoval slovenski narod, ljudstvo ali občestvo (Luthar, 1993: 125), sicer pa SNS ljudstvo prvenstveno razume kot etnične Slovence in Slovenke. Pri tem SNS ne priznava teorije o slovanskih priseljencih kot prednikih etničnih Slovencev, temveč etnične korenine Slovencev vidi v avtohtonih Venetih¹⁶ oziroma Slovenetih¹⁷.

Etnično in izključevalno pojmovanje ljudstva pri SNS je izrecno vidno v odnosu do tujcev. V programu iz leta 1992 se izraža v eksplisitem zavzemanju za izključevanje tujcev iz sistema socialne varnosti za Slovence in slovenske državljane, za posebno ureditev statusa tuje delovne sile ter za težko in častno pridobivanje slovenskega državljanstva. Sicer pa je stranka od vsega začetka nagovarjala širok družbeni spekter slovenske populacije. V volilnem programu iz leta 2000 širino svojega apela navede takole: »od mlajših do starejših, od žensk do moških, od zavrženih do priznanih« (Volilni program SNS, 2000¹⁸).

SNS pa ne spodbuja le etnične samozavesti Slovencev, temveč ciklično bolj poudarja tudi premislek o potrebi po redefiniciji teritorialnih meja slovenske države, še posebej meje s Hrvaško. Pri tem pa SNS ne vztraja vedno pri zgodovinsko najbolj obširni interpretaciji meja Slovenije. Volilni program iz leta 1992 tako temelji na geslu

16 O teoriji, da so Veneti predniki Slovencev, je nastalo nekaj publikacij. Med njimi je tudi: Bor, Matej, Jožko Šavli in Ivan Tomažič (1989) Veneti: naši davni predniki. Ljubljana, Dunaj, Maribor.

17 Program stranke, sprejet 21. maja 2005, tako v 15. točki izraz Sloveneti izenačuje z Veneti »kot našimi predniki«. Program je dostopen na Delo.si (2005).

18 Program je objavljen v zborniku Volitve 2000. Volilni programi političnih strank, ki ga je uredila Danica Fink Hafner, izdal pa Center za politološke raziskave na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

»Svoj gospod na svoji zemlji« in med ključnimi programskimi elementi navaja zavzemanje za popolnoma samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo, ki naj sodelovanje z ostalimi deli Jugoslavije razvije na podlagi interesnega povezovanja na najrazličnejših področjih, hkrati pa za vzpostavljanje takšnih pogojev v Republiki Sloveniji, ki bodo omogočili svobodno vključevanje v združeno Evropo.

V celoti gledano, je bila ideologija SNS že od vsega začetka v veliki meri eklektična (Kuzmanić, 1995: 66–67). Kritike v Sloveniji prevladujočega strankarstva in elit sploh so zbudile oziroma zbujajo simpatije. Stranka od vsega začetka kontinuirano opredeljuje svoja stališča bolj ali manj le na izbranih javnopolitičnih področjih. Med temi so mednarodni odnosi in zunanja politika. Tu gre predvsem za odnos do Jugoslavije, Evropske unije in Hrvaške. V gospodarstvu in zaposlovanju se je na začetku predvsem zavzemala za gospodarsko močno Slovenijo, razvoj drobnega gospodarstva, kmetijstva, za odpravo velikih industrijskih kompleksov bazične industrije in zagotavljanje zaposlenosti. Sociala in socialno varstvo, deloma šolstvo in izobraževanje so tudi v jedru strankinega zanimanja vse od začetka. SNS tradicionalno podpira državo blaginje samo za Slovence in slovenske državljane, podobno tudi v primeru dostopnosti šolstva in zdravstva, socialne in zdravstvene zaščite. Zanimivo je, da je v jedru zanimanja tudi varstvo okolja oziroma ekologija, ki pa je usmerjeno predvsem v ohranjanje zelenih površin, voda, zraka in naravnih bogastev. Podobno naj bi se tudi kultura, znanost in raziskovanje razvijali predvsem v funkciji ohranjanja narodove kulturne dediščine, razvoja narodove identitete, razvoja slovenske družbe in gospodarstva. Institucionalni popravki, zapisani v prvem volilnem programu, so zajemali zavzemanje za enodomno skupščino, sestavljeno iz predstavnikov regij in predstavnikov strank. Obrambno področje, vključno z vojsko kot institucijo, naj bi zagotavljalo vojaško močno in varno državo. Poleg zavzemanja za samostojno slovensko vojsko, sestavljeno iz profesionalcev in regrutov, je bila stranka že od začetka tudi za legalizacijo posesti orožja, kar je štela za eno od demokratičnih načel modernih družb.

Družina in družinska politika sta za SNS zelo pomembna. Tako je v programu leta 1992 zapisala: »*Družino smatra SNS kot osnovno celico družbe, na kateri sloni močan slovenski narod. Kljub deklarirani emancipiranosti spolov si bomo prizadevali, da bodo imele ženske v okviru družine mnogo več časa za razvoj družine, predvsem pa za razvoj otrok.*« Stranka je uporabljala tudi geslo »Častili bomo matere«. Hkrati pa v programu vendarle

priznava izključno pravico enega oziroma obeh partnerjev do odločitve o rojstvu.

Na nekaterih področjih je stranka prepletla tradicionalne konzervativne poglede z nekaterimi bolj liberalnimi (npr. na področju razumevanja družbene vloge žensk in priznavane svobode odločanja o rojstvu otrok). Elemente leve in liberalne usmeritve stranke najdemo v pozitivnem vrednotenju partizanskega gibanja med drugo svetovno vojno in zagovarjanju ločitve cerkve in države; deloma pa tudi v kombiniranju dostopnosti zdravstva ob hkratni podpori svobodne iniciative v zdravstvu. Ne glede na navedeno pa je bila SNS že od začetka praviloma označena kot skrajno desna, in sicer zaradi ekstremno desnih stališč v zvezi z državljanstvom Republike Slovenije (med strankinimi gesli je bilo tudi »Pridobitev slovenskega državljanstva bo težka, vendar častna«), odnosa do beguncev in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije in do marginalnih družbenih skupin (Romi, homoseksualci) (Rizman, 1999; Petković, 2003). V kampanji za parlamentarne volitve leta 1992 je stranka odprto nastopila proti vojnim beguncem, ki so v tistem času prihajali v Slovenijo večinoma iz Bosne in Hercegovine. Nacionalizem se je občasno izrazil tudi v tematikah odnosov med Slovenijo in Hrvaško, še posebej ob tematikah nerešenih mejnih sporov med državama. Ne nazadnje je stranka vselej izstopala tudi zaradi posebnega odnosa do orožja, ki je pripeljal tudi do afere ob vnosu orožja v prostore poslanske skupine SNS v Državnem zboru Republike Slovenije¹⁹.

Slovenski nacionalizem SNS pa se ni enostavno preslikal v odnos SNS do pridruževanja Evropski skupnosti oziroma Evropski uniji. Ko so vse ostale parlamentarne stranke v predpristopnem obdobju podpisale poseben sporazum o tem, da evropskih zadev ne bodo politizirale, je SNS podpis zavrnila. Hkrati pa takrat vendarle ni zavzeto nasprotovala slovenskemu povezovanju v EU, temveč je razglasila, da zastopa »evrorealistično« stališče. V volilnem programu leta 2000 pa je vendarle poudarila, da je edina stranka, ki ne dovoljuje razprodaje Slovenije Evropski uniji.

¹⁹ O tem gl. npr. zapisnik 27. seje Kolegija predsednika DZ z dne 15. junija 2005, gl. Državni zbor RS (2005).

Ideologija – premik k postmoderni ekstremni desnici

Že ob vstopu v EU, še posebej pa ob mednarodni finančni in ekonomski krizi, se je stranka odzvala s prilagoditvijo okolju. Analiza programov strank iz leta 2004 in 2008 je pokazala, da je bil SNS po strukturi javnih politik najbolj podoben Slovenski ljudski stranki, glavni premik pri SNS pa je bil v tem obdobju v smeri večjega poudarjanja blaginje in kakovosti življenja ter družbenih odnosov (Kropivnik in Kustec Lipicer, 2011). Danes je stranka blizu ekstremno desnim populističnim strankam, kot so Trumpovi republikanci, Johnsonovi konzervativci, nacionalna fronta Marine Le Pen, Orbánov Fiedesz (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november).

Stranka svojo prilagojeno usmeritev izkazuje v leta 2019 prenovljenem statutu²⁰ in programu²¹. Program stranke izstopa po konciznosti. Stranka visoko politično vrednoti »svobodomiselnost, narodnoosvobodilne in nacionalno prebudne težnje slovenskega naroda v zgodovini«, dodatno pa poudarja prenovljeno identitetno politiko. Pri tem se ograjuje od določenega zgodovinskega fašizma. Program navaja, da ideološka in politična nazorska kontinuiteta stranke izhaja iz prve protifašistične organizacije TIGR, ustanovljene leta 1927, in da se SNS zavzema za spoštovanje in pravilno ovrednotenje narodnoosvobodilnega boja, ne pristaja na spreminjanje svetovno znanih zgodovinskih dejstev.

Celo sedaj veljavni statut stranke na začetku poudarja deloma prenovljeno programsko usmeritev stranke. Ne glede na to pa na začetku poudari slovenski nacionalizem in pravi, da je Slovenska nacionalna stranka samostojna politična stranka, katere ključni cilj je delovanje za dobrobit slovenskega naroda. V prvi vrsti nagovarja Slovence, slovenski narod. Ohranja se tudi teza o avtohtonosti slovenskega naroda. Teorije o preseljevanju in priseljevanju v 6. stoletju so za SNS izmišljotine slovenskih kvazizgodovinarjev. Stranka namreč vztraja pri tezi o avtohtonosti slovenskega naroda od Venetov, preko Velike Karantanije do današnje kulturne stopnje v samostojni Republiki Sloveniji. V tem kontekstu goji pozitiven odnos do slovenske države. Ob krizi se samoomeji pri zahtevi za spremembo državnih simbolov. SNS se zavzema za upoštevanje državnosti slovenskih dežel

20 Sedaj veljavni statut zajema dopolnitve, sprejete na 12. kongresu SNS, dne 13. 4. 2019, na Otočcu. Statut SNS je dostopen, gl. SNS (2019a).

21 Čistopis dopolnjenega in aktualiziranega programa Slovenske nacionalne stranke, sprejetega na 10. kongresu stranke na Otočcu 7. 5. 2016 je dostopen gl. SNS (2016).

in za ponovno vzpostavitev slovenske državnosti, kot jo sama prepozna. Po mnenju SNS je bila nazadnje potrjena z Manifestom cesarja Karla 16. oktobra 1918 in ni bila nikoli izničena. Stranka zelo poudarja ohranjanje narodove kulturne in zgodovinske dediščine (vključno s spomeniki iz vseh obdobj slovenske zgodovine), avtohtonosti ter nemoten razvoj in razcvet umetniškega ustvarjanja državljanov in državljanov Slovenije.

Skladno z vztrajno nacionalistično orientacijo, utemeljeno v Slovenstvu, se SNS tudi danes opredeljuje kot stranka polnoletnih Slovencev oziroma Slovenk in slovenskih državljanov, ki podpišejo pristopno izjavo. Medtem ko znanstveniki venetske teorije nikoli niso priznali, se je Jelinčič javno zavzel za revidiranje pouka zgodovine v šolah: *»Predvsem bom poskrbel da se bodo v šolah učili pravo zgodovino, ki je bila zdaj zamolčana, torej da nismo prišli sem v 6. stoletju iz ruskih močvirij, ampak da smo potomci slovenskih Venetov in od vekomaj tukaj«* (24ur.com, 2007). Jelinčič imenuje nasprotnike, ki se ne strinjajo z venetsko teorijo, takole: *»Internacionalec, komunist, socialdemokrat – to so internacionalne stranke, ki ne skrbijo za svoje narode«* (Pomurec, 2014).

Protikorupcijski apeli v novem programu niso osredotočeni le na vladne *»zgrešene investicije«* ali na *»celo gospodarske projekte posameznih političnih lobijev ali političnih strank«*. SNS kritiko usmerja na vedno bolj raznoliko opredeljene elite – od nacionalne politične elite, slovenske evropske elite (evroposlance), evropske nadnacionalne elite do mnogoterih ekonomskih elit in na novo obogatelih družbenih skupin.

Podobno kot stranke aktualnega vala desnega populizma je tudi SNS zelo kritična do nacionalnega sodstva in represivnih organov. V intervjuju 5. 11. 2019 je Zmagaj Jelinčič Plemeniti na vprašanje, kaj bi v SNS najprej naredili v primeru, da zmagajo na volitvah, navedel popolno reorganizacijo vseh ministrstev (*»kajti tam je največja svinjarija«*), poleg tega bi *»prepucal«* sodni sistem in tožilstvo, represivne organe (predvsem policijo). Poleg delnih sistemskih sprememb bi uvedli predvsem kadrovske spremembe, saj je po Jeličičevem v pogledu v njih premalo strokovnosti, preveč takih, ki politično prikimavajo, slovenska država je spolitizirana, represivni organi pa so pristranski (preganjajo kurje tatove, velikih pa ne).

(Nove) nacionalne politične elite pa SNS ne kritizira le zaradi slabega delovanja. Jelinčič posmehljivo govori o njej kot o skupini, ki naj bi bila brez intelektualne širine, brez manir in brez občutka za slovenstvo: *»Politik je obrtnik, kot je diplomat mešetar. Vsekakor pa intelektualno ozadje bistveno izboljša kvaliteto, tako zadeve vidim jaz. Pri nas je žal malo*

drugače: menijo, da je diplomacija biti lepo oblečen, iti na sprejem, sestri za mizo ... Nakar ne znajo jesti z vilicami in nožem, saj ne poznajo osnov bontona. Hudo smo se pobalkanili, da ne govorim, da toliko ignorance in neumnosti kot pri politikih redko kje srečaš. Če bi v parlamentu vprašali, kdo so bili Turgenjev, Rahmaninov ali Kant, bi vsaj 80 % poslancev pogrnilo na celi črti ... Naša politika je v veliki meri podaljšek nekdanje komunistične partije: razsloveniti Slovenijo. Da postanemo nek multikulturni prostor vseh zmešnjav in mešanica vseh bivših jugoslovanskih narodov z dodatkom Ciganov, Italijanov in pa Madžarov. Zato sem tudi napisal knjigo o heraldiki (ki so jo kot edino slovensko po l. '45 uvrstili v vatikansko knjižnico, tu pa je bil odziv beden) in še vedno raziskujem ter pišem» (Zapik²², 2009: 12).

Jelinčič kritizira tudi pritlehnost in ponižnost slovenskih politikov v odnosu do EU. Na svoji strani na Facebooku je 27. 12. 2017 o tem, za kaj se zavzema SNS, navedel, da *»od sedanjih evropskih poslancev ni 'za Slovenijo noben hudič nič delal', slovenska vlada pa, namesto da bi skrbela za svoje ljudi, leze v rit evropskim direktivam«*. Še več, slovenskim politikom očita hlapčevstvo, ki škoduje Sloveniji tudi materialno: *»V Evropi se da marsikaj narediti, seveda le če si glasen, če nisi tiho, če ne kimaš velikim gospodom in če nisi hlapec. Na žalost so bili naši poslanci v glavnem hlapci vsem tujim interesom. Tega se je držala tudi slovenska vlada, kar je totalna neumnost. Če pogledamo, koliko denarja smo dali za Grčijo, za Portugalsko ... Kaj pa mi? Kaj smo pa mi dobili? Dve nesreči smo imeli, najprej poplave, potem pa žled. Pri žledu je pol milijarde škode in zadnjič je vlada rekla: 'Foj, mogoče nam bo pa Evropa dala 15 milijonov iz nekega sklada.' To je svinjarija, ki kaže na nesposobnost naših predstavnikov v evropskem parlamentu. Tam bi mogli oni vstati, zahtevati besedo ali pa dati pisne predloge na ustrezne organe, da bi iz tega potem kaj dobili«* (Pomurec, 2014).

V zadnjih letih se med kritiziranimi elitami čedalje bolj očitno pojavlja birokracija na ravni Evropske unije. Pri tem sta izpostavljena tako birokratiziranost kot njeni stroški, *»zaslužki evropske birokracije, ki so strahotni. Prvič je število birokratov bistveno previsoko, okoli 35.000 uslužbencev, kar je zagotovo vsaj pol preveč«* (Pomurec, 2014).

Kot posledico upravljanja mednarodne finančne in ekonomske krize Jelinčič v prispevku o tem, za kaj se zavzema SNS, na svoji strani na Facebooku 27. 12. 2017 med kritizirane elite navede dodatne zvrsti elit, in sicer *»banksterje, politične špekulante, elite s posebnimi pravicami, npr. LGBT, manjšine, marginalne skupine«*. O vsem v državi naj

22 Na začetku intervjuja je objavljena fotografija Zmaga Jelinčiča Plemenitega, ki uperja kazalec v opazovalca fotografije, v ozadju pa je vidna tabla s smrtno glavo in napisom *»PAZI – MINE«* (v latinici in cirilici).

bi odločale »marginalne skupine, pogosto podprte z uporabo raznih opojnih substanc«²³. Jelinčič nasprotuje tudi »multikultiju, vsegliharstvu in izginjanju nacionalnih identitet«, »feminističnim floskulam o izkoriščanju in zapostavljanju žensk«, zavzame pa se za »Evropo narodov, in nikakor ne za Evropsko unijo«.

Stranka je nekoliko dopolnila tudi svojo identitetno politiko. Na novo poudarjeni notranji škodljivci naroda so postali »nedelavni, špekulanti in delomrzneži«, katerih število je po mnenju SNS potrebno zmanjšati. Tradicionalno pojmovanje družine utrdi s pridruževanjem izključni opredelitivi družine s heterospolnimi starši in z izrecnim nasprotovanjem politiki, da bi istospolni lahko posvajali otroke. V novem programu stranka poudarja, da spoštujejo verska čustva državljanov »v kolikor niso v nasprotju s slovensko tradicijo in okoljem«. Pri tem poudarja, da razne islamistične ločine nikakor ne sodijo med sprejemljive. Izrecno govori tudi o nevarnosti islamizacije Evrope in s tem Slovenije. Za islamizacijo pravi, da je »velika nevarnost, ki se jo je začela Evropa počasi zavedati. Vendar prepočasi« (MMC RTVSLO, 2007b).

SNS ohranja stališče o socialni varnosti in absolutni prednosti zaposlovanja vseh državljanek in državljanov za plačilo, ki zadostuje za socialne potrebe. Nasprotno naj bi tujci, ki bi jih sprejemali le minimalno, ne imeli enakega dostopa do dela in socialne države kot državljanji. Še bolj radikalno kot v devetdesetih letih 20. stoletja proti beguncem iz nekdanje Jugoslavije, se danes izreka proti novim migrantom, posebej iz Azije in Afrike. Jelinčič je tako v razpravi o vladnem predlogu za podpis Marakeške deklaracije (Ministrstvo za notranje zadeve, 2018) splošno trdil, da »novi imigranti režejo glave, posiljujejo mladoletne otroke vseh spolov, koljejo po ulicah, in še bolj bodo to delali. Krasno. Nekaterim je, izgleda, to povšeči. Nekaterim, žal, v vladajočih krogih je to povšeči. Se vprašam, kaj se bo zgodilo, če se, bog ne daj, zgodi kaj takega vašemu otroku? Ali boste upravičevali migranta tako kot na določenih avstrijskih sodiščih, češ 'to je njihov način razmišljanja, to je njihova kultura', in tako naprej« (Državni zbor RS, 2018). Jelinčič tovrstna stališča upravičuje tudi z biologistično argumentacijo strankinega prizadevanja za varovanje nacionalnih interesov: »Črna rasa nima kaj početi v Evropi. Jaz jih čisto cenim, ampak naj ostanejo doma. Pa si lahko pomagamo, pa vse skupaj, ampak to je invazija tujerodne vrste, in če mi pulimo celo vrsto rastlin, ki ne sodijo v naše okolje zaradi tega, ker izničujejo okoljski balans, moramo to tudi na tem področju sprejeti« (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november).

23 Izjava za javnost predsedstva Slovenske nacionalne stranke, v Ljubljani, dne 5. septembra 2017, gl. Slovenska nacionalna stranka (2017).

Ob prepoznavanju »nevarnosti izgube nacionalne identitete, socialnega statusa državljanov, nacionalnih ozemelj in gospodarskih potencialov in prirodnih resursov« SNS danes podpira tudi vrnitev gospodarskih subjektov v slovenske roke in nasprotuje »tajkunskim lopovskim prodajam nacionalnega bogastva za vsako ceno«. Vstopanje tujega kapitala bi po strankinem mnenju smelo potekati le nadzorovano, kar naj bi preprečilo prevzemanje celotne RS v last tujih korporacij. Prav tako se SNS prav zaradi skrbi za narod in njegovo naravno okolje zavzema za prepoved frackinga, ki bi ga britansko podjetje želelo opravljati v Sloveniji. Zmago Jelinčič Plemeniti je ob dejstvu, da je fracking v Združenem kraljestvu prepovedan, takole argumentiral pobudo SNS slovenski vladi, da naj tudi prepove fracking: »Pri nas bo spet prevladal kapital in bodo Angleži, katerim je to prepovedano pri njih, zato delali pri nas, ker bo eden od naših politikov, pa ne teh ministrov, ampak eden lokalnih politikov, iz tistega okolja spet dobil nekaj denarja v žep. No, in to je ta svinjarija. Mi smo tudi proti uporabi raznih pesticidov, insekticidov, fungicidov in podobnega. Narava ima sama naravne mehanizme, ki jih je potrebno iskati, najti«.

Tudi dodatno ozelenjevanje politike SNS je v pomembni meri povezano s skrbjo za narod. Za razliko od začetnega poudarjanja predvsem ohranjanja narave, danes v tem okviru dodaja razvoj turizma, terciarnih storitvenih dejavnosti, drobnega gospodarstva in ekološkega kmetijstva, zavzema se za enotne kriterije urbanistične ureditve Slovenije, za zanesljivo in varno odstranjevanje odpadkov (še posebej jedrskih), racionalno in varčno gospodarjenje z naravnimi viri ter za njihovo revitalizacijo, za zaščito določenih biotskih specifičnih področij v Republiki Sloveniji brez politično dirigiranih rešitev, za zamenjavo zastarelih in neuspešnih tehnologij z novimi, dokazano ekološko nespornimi, za poseben program za očiščenje in ohranitev talnice, rek, jezer in obalnega morja. Poleg tega stranka nasprotuje nadaljnjemu krčenju obdelovalne zemlje, prenosu koncesijskih pravic za vodo (ta mora po strankinem mnenju ostati ustavno zagotovljena kot neodtujljiva pravica za vsakega državljana), uporabi in sajenju gensko spremenjenih organizmov (GSO) ter mednarodnim trgovinskim sporazumom, ki bi uničili slovensko okolje, »prehranjevalno verigo in gospodarstvo nasploh«. Pri vsem navedenem pa Zmago Jelinčič Plemeniti poudarja, da je teza o podnebnih spremembah zaradi ljudi napačna, saj gre Zemlja skozi naravne cikle segrevanja in ohlajanja (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november). Ta teza naj bi se zlorabljala predvsem zaradi poslovnih interesov.

Medtem ko evroskepticizem leta 2000 stranki ni prinesel veliko volilnih glasov, je SNS kasneje še vztrajala pri aktivnosti na področju EU zadev. Predvsem je postavljala poslanska vprašanja glede EU, kot so npr. vstop v evro območje, kmetijske subvencije, slovensko predsedovanje Evropskemu svetu, odnosi s Hrvaško (Krašovec in Lajh, 2009). Skladno s svojo dolgoletno politiko do Hrvaške je SNS januarja 2008 zahtevala referendum o Lizbonski pogodbi o ustavi EU. Zahtevo je namreč argumentirala s tezo, da bi nadaljnje širjenje EU (npr. pridruževanje Hrvaške v EU) privedlo do zmanjšanja predstavnikov Slovenije v institucijah EU.

Novi program stranke iz leta 2019 vsebuje zahtevo po izstopu Slovenije iz EU in iz zveze NATO. V odnosu do EU SNS skrbiti »evropske namere na področju delavstva in kmetijstva, ki bodo obubožale in uničile našega človeka ... Našemu delavstvu in kmetu moramo zagotoviti ne le preživetje, ampak lepo in ugodno delo brez skrbi za lastno starost«. Med argumenti za izstop iz EU je navedena tudi praksa slovenske vlade, »ki državo po diktatu EU odpira za vse mogoče sumljive individuum«. Izstop iz zveze NATO je argumentiran s stroški in s tem, da zveza ni v ničemer pomagala Sloveniji v sporu s sosednjo Hrvaško. SNS je prav tako proti trgovinskim sporazumom med EU in ZDA zaradi skrbi, da bi ti uničili slovensko okolje, prehranjevalno verigo in gospodarstvo nasploh.

Novi statut navaja, da se stranka »v skladu s svojim programom zlasti zavzema za: popolnoma samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo, izven Evropske unije; ekonomsko močno Republiko Slovenijo, ki se povezuje neodvisno od direktiv; socialno varno Republiko Slovenijo, ki ne sprejema migrantov; vojaško močno in varno Republiko Slovenijo, z nabornim sistemom izven NATO; restavracijo in ohranitev naravne in kulturne dediščine slovenskega naroda ter regionalno ureditev Republike Slovenije v skladu z zgodovinskimi slovenskimi deželami, ki so imele status držav«.

SNS pa vendarle podpira tudi nekatere mednarodne povezovalne procese. Med temi je izrecno navedena podpora gospodarskemu in političnemu povezovanju z Rusko federacijo. Slovensko vlado tudi prek poslanskih vprašanj sprašuje, ali kaj dela za to, da Slovenija ne bi ostala na obrobju nove svilne poti.

Politično komuniciranje

SNS je v političnem komuniciranju s pridom uporabljala dejstvo, da ni bila nikoli vključena v vladno koalicijo. K podpori volilcev je pozivala kot protivladna stranka, ki si ni umazala rok z napačnimi vladnimi politikami. Sicer pa si političnega komuniciranja SNS ni mogoče predstavljati brez Zmaga Jelinčiča.

Istovetenje SNS z Jelinčičem ima podlago tako v njegovi osebni voditeljski karizmi kot tudi javnem nastopanju, ki je v primerjavi z drugimi člani stranke mnogo obsežnejše in vidnejše. To ne velja le za njegove nastope v različnih televizijskih in radijskih oddajah, temveč tudi v samostojnih prispevkih v različnih avdio in video medijih in na spletni strani stranke SNS (npr. Zmagovi prebliski²⁴). Poleg tega objavlja knjige o različnih temah. Med njimi so Slovenska grb in zastava (Učila, 2008); Upravni koleki na slovenskih administrativnih ozemljih (Učila, 2010); Slovenska numizmatika I, II, III (samoza-ložba); Avstro-ogrske vojne obveznice prve svetovne vojne, (Učila, 2013); Ali je hrvaška država legalna (2013, Alpemedia); in Požrešna miška (2017, Alpemedia) – (to knjigo je ilustrirala Jelinčičeva hči).

Jelinčič je doslej bolj kot s knjigami sprožal zanimanje ljudi z nekonvencionalnim javnim nastopanjem. Njegov nastop je praviloma kritičen, napadalen in obtožujoč. Še posebej izstopa njegova uporaba grobega, profanega in politično nekorektnega jezika. Precej pogosto uporablja besede, kot so sranje, svinjarije, rit, greznica. Prav tako nima zadržkov pri uporabi besede bedak. Med najbolj odmevnimi primeri je dogodek, ko je sogovorniku v televizijski razpravi v oddaji Trenja rekel: »*Oprostite, vi ste bedak*« (Trenja, 2008). Še posebej privlačijo njegovi napadi na establišment. V mehkejši obliki se to izraža tudi v nenavadnih poimenovanjih politikov – npr. ministro imenuje kar »*Alenčica*«, poslanskega kolega pa »*maneken*«. Svoj diskurz zna tudi prilagajati določeni ciljni skupini. V reviji Zapik²⁵, brezplačni reviji za študente in dijake, je tako dejal: »*Študentje smo bili v dveh segmentih drugačni od študentov danes: predvsem smo ga več srali ter počasneje študirali, imeli smo naboj, bili smo angažirani*« (Zapik, 2009: 12).

²⁴ Gl. SNS (2019b).

²⁵ Zapik, brezplačno revijo za študente in dijake, je takrat izdajal Klub študentov Kranj, številka z Jelinčičevim intervjujem je nosila datum januar 2009, gl. Zapik (2009).

Jelinčičeve politične nekorektnosti in sovražni govor so doslej večkrat zbujali proteste. Med najbolj odmevnimi je bilo npr. Jelinčičevo zavzemanje za kastracijo pedofilov in mnenje, da bi bilo treba pedofilom na čelo vžgati črko P (MMC RTV SLO, 2007c). Proteste, vključno z ostrim protestom ombudsmana Matjaža Hanzka, je vzbudil tudi sovražni napis na vratih pisarne poslanske skupine SNS »*Vsi izbrisani vabljeni na ples, igral vam bo Jelinčič na puškomitraljez*«. V zvezi z napisom je poslanec SNS in podpredsednik Državnega zbora Republike Slovenije Sašo Peče najprej dejal, da so ga obesili sami, kasneje pa je to zanikal in vsebino označil za neprimerno; po poročanju MMC RTV SLO (2005) pa je odgovornost zavrnil tudi predsednik stranke Zmago Jelinčič in komentiral, »*da so napis verjetno obesili simpatizerji izbrisanih*«. V oddaji Tarča je Jelinčič govoril o streljanju pred zidom (»*dokler ne bomo postavili ene tri tipe pred zid in jih počili, ne bo nič*«), po opozorilu voditeljice pa je dodal: »*Saj bi z dušilcem, z dušilcem, da ne bi motili*« (Tarča, 2019).

Premike pa zaznamo tudi v drugih javnih politikah SNS. Ob zagovarjanju kvalitetnega in strokovnega ter brezplačnega laičnega državnega šolstva po eni strani dopušča vzporedno privatno šolstvo, po drugi strani pa zagovarja prevetritev šolskega sistema, ki ga je uvedla *permisivna liberalistična miselnost*. Zahteva tudi ukinitvev *političnega visokošolskega študija*.

Med skupine, ki jih nagovarja poleg že prej nagovorjenih (delavstvo, upokojenci, otroci in mladostniki, starejši občani, kmeti, demografsko ogrožena področja), v zadnjem času izrecno omenja še mlade znanstvenike in podjetnike. K sprejemanju načela tržnega gospodarstva dodaja še *svobodno iniciativo in zasebno delo v zdravstvu, legalizacijo komplementarnega in naravnega zdravilstva, ureditev legalizacije kanabisa, pravico do osnovnega zdravstva za vse državljanke in državljane, s tem, da pri zagotavljanju osnovnega zdravstva ne smejo imeti prednosti marginalne skupine in skupnosti, še najmanj pa migrantske skupine*.

Kritičen odnos SNS do institucij skozi čas zajema vedno več področij. »*Imamo prekrasno deželo in pametne, delavne ter lepe ljudi, imamo pa popolnoma zanič državo. Je skorumpirana, pokvarjena, gnila na vseh nivojih, vodijo jo čudni ljudje z uporabo vedno večje policijske, sodne in mentalne represije. Svoboda govora se ukinja*« (Slovenska nacionalna stranka, 2017). Odgovor na te probleme SNS vidi v »*odpravi trajnega mandata sodnikov in tožilcev, v uvedbi kazenske in finančne odgovornosti v izogib političnim pritiskom na sodišče in tožilstva; v popolni prenovi davčnega sistema in ponovni uvedbi nekdanje službe družbenega knjigovodstva, v uvedbi kazenske in finančne odgovornosti*

na *FURS-uk* (SNS domneva, da *so trenutne odločitve inšpektorjev v veliki meri temelječe na političnih pritiskih*). Prav tako zagovarja spremembo zakonodaje o predsedniški funkciji (Slovenska nacionalna stranka, 2017) in ponovno uvedbo služenja vojaške obveznosti.

Hibridizacija medijske podpore

Že od leta 1992 je Jelinčič uspeval pridobiti zanimanje etabliranih medijev, ki so ga naredili bolj vidnega. Značilen je komentar novinarja Playboya o tem, da so predsedniške volitve najbolj dolgotrajna stvar na svetu: »*Nekaj moških in letos celo ena ženska se bo pogovarjalo o imenovanju ustavnih sodnikov, pridružitvi paktu NATO, vsenarodni spravi in drugih pomembnih vprašanjih. Ž umirjenimi toni in s prestrašenimi televizijskimi voditelji, ki bodo skrbno odmerjali sekundažo nastopajočih. Da ja ne bi ... K sreči se bo na volitvah pojavil tudi Zmago Jelinčič Plemeniti*« (Playboy, 2007).

Stranka, natančneje Jelinčič, pri svojem delovanju sledi tehnološkemu razvoju in spreminjanju družbenega komuniciranja. Uporablja Facebook, ki dosega največ ljudi²⁶, Twitter²⁷, Instagram²⁸ in Youtube²⁹. Čeprav obstaja tudi spletna stran stranke, tako na njej kot tudi v vseh drugih medijih prevladujejo Jelinčičevi prispevki.

V celoti gledano, strankino oziroma Jelinčičevo politično komuniciranje ne bi doseglo toliko javnosti brez etabliranih množičnih medijev, ki poročajo o Jelinčičevem obnašanju, ki prekoračuje družbene norme, in o njegovi dejavnosti na svetovnem spletu. V intervjuju (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november) je Jelinčič opozoril na dvoličnost ljubljanske televizije, ki je prepovedala objavo volilnega spota SNS zaradi nastopanja otrok v njih, tega pa ni storila v primeru spota SLS, kjer so tudi nastopali otroci.

V letu 2019 so množični mediji, še posebej rumeni tisk, začeli intenzivno izkoriščati informacije o Jelinčičevem zasebnem (družinskem) življenju.

26 6. 11. 2019 je bilo zabeleženih 63.759 sledilcev (FB stran – Jelincic Plemeniti, Zmago, 2019).

27 6. 11. 2019 je bilo zabeleženih 1820 sledilcev (Twitter stran – Jelincic Plemeniti, Zmago, 2019).

28 6. 11. 2019 je bilo zabeleženih 2253 sledilcev (Instagram – Jelincic Plemeniti, Zmago, 2019).

29 6. 11. 2019 je bilo 44.437 zabeleženih ogledov (Youtube stran – Jelincic Plemeniti, Zmago, 2019).

Volilni uspeh stranke

Ob prvem nastopu na državnozborskih volitvah leta 1992 je SNS dobila 10,02 % glasov in 12 % parlamentarnih sedežev. Med 10 % in 15 % podporo je dobila v občinah Kamnik, Kranj, Ljubljana Moste Polje in Ljubljana Šiška, Ljubljana Vič Rudnik, Ljubljana Bežigrad, Postojna, Radovljica, Ajdovščina, Škofja Loka, Grosuplje, Velenje, Litija, Domžale, Ilirska Bistrica, med 15,11 % in 22,11 % pa na Jesenicah, v Cerknici, Trziču in na Vrhniki (Kropivnik, 1993: 41–42).

Volilci SNS sprva niso izrazito izstopali po posebnih značilnostih glede na volilce drugih strank. Proti koncu devetdesetih let 20. stoletja pa je SNS pritegnila volivce z nekoliko višjim družbenim položajem, volivce z nekoliko manj konzervativnim svetovnim nazorom in volilce, ki so živeli v nekoliko manj urbanih okoljih (Kropivnik, 2002). Po letu 2004 se je dužbeno-prostorska baza stranke spreminjala. Med 2004 in 2008 je stranka pritegnila predvsem mlajše od 45 let, pretežno moške, manj izobražene in volilce v manjših mestih in na podeželju (Klavora, 2009), od volitev 2008 dalje pa se uveljavlja predvsem na podeželju (Tiran, 2015).

Glede na javnomnenjske raziskave SNS danes nima zagotovljenega vstopa v parlament na naslednjih državnozborskih volitvah, čeprav podpora iz meseca v mesec nekoliko niha. Decembra 2019 je tako npr. Ninamedija³⁰ objavila rezultate javnomnenjske raziskave, kjer je SNS dobila 2,5 % podporo ob tem, da se približno četrtna vprašanih ni opredelila glede izbora stranke.

V celoti gledano, sta Jelinčič kot posamezni kandidat za politično funkcijo in njegova stranka le občasno pridobila presenetljivo velike volilne podpore na volitvah na nacionalni ravni. Izstopajo predvsem trije uspehi Jelinčičeve stranke. Po prvem preboju stranke v državni zbor leta 1992 si je Jelinčič s svojimi nastopi proti etablirani politiki in z nekorektnim govorom v predsedniških razpravah in v množičnih medijih (še posebej na televiziji) uspel zagotoviti kar 19,3 % glasov v prvem krogu na predsedniških volitvah leta 2007. To je bil četrti največji delež glasov v prvem krogu teh volitev. Glede na to, da SNS po notranjih cepitvah leta 2011 in 2014 ni uspela priti v parlament in da je stranka bolj ali manj prenehala delovati v nacionalni politiki, lahko štejemo za razmeroma velik uspeh, da je Jelinčič uspel stranko ponovno uspešno pripeljati v parlament po predčasnih volitvah leta

³⁰ Rezultati javnomnenjske raziskave so objavljeni, gl. Ninamedia (2020).

2018. Na lokalnih in evropskih volitvah je bila stranka dokaj neuspešna (Krašovec, 2012; Državna volilna komisija³¹).

Današnji pogled

Slovenska nacionalna stranka je od začetka do danes predvsem stranka karizmatičnega voditelja. Takšna je ostala kljub občasnim notranjim ideološkim razlikam. Ob zaključku pisanja te knjige je Lidija Ivanuša, poslanka SNS, izvoljena na volitvah 2018, prestopila v poslansko skupino Slovenske demokratske stranke³². S tem je poslanska skupina SNS postala bolj ranjiva, ravno tako pa se zastavljajo vprašanja o prihodnjem sodelovanju SNS z vlado Marjana Šarca. Pri tem bo zelo pomembno, kako se bo odločal predsednik SNS.

Z dosedanjim zorenjem stranke je namreč potekala tudi njena institucionalizacija, ki pa je še vedno omejena zaradi ohranjanja mnogoterih pooblastil predsednika stranke. Stranka se je uspela prilagajati spreminjajočemu se okolju tako, kot se je prilagajal strankin voditelj. To velja tako za uporabo vedno novih tehnoloških orodij za politično komuniciranje kot tudi za ideološko-politično prilagajanje.

Slovenska nacionalna stranka se je transformirala iz moderne nacionalistične (ekstremno desne) stranke v postmoderno ekstremno desno stranko, ki se odziva na negotovosti in strahove, ki jih prinašajo sodobni prepleti procesov globalizacije, deglobalizacije in velikih imigracijskih pritiskov. Njen prihodnji politični potencial je v veliki meri odvisen od zunanjih dejavnikov (mednarodnih kriz, kot so npr. gospodarske, okoljske in migracijske, ter učinkov procesov deglobalizacije), od značilnosti domačega okolja (predvsem uspešnosti upravljanja Slovenije, značilnosti drugih strank in slovenskega strankarskega sistema kot celote) in ne nazadnje tudi od vitalnosti karizmatičnega vodje oziroma njegovega morebitnega naslednika/naslednice. Zmago Jelinčič Plemeniti (Jelinčič, osebni intervju, 2019, 5. november) načeloma ne zavrača možnosti, da bi ženska vodila SNS. In vendar danes ni videti realne možnosti, da bi stranko vodil kdo drug kot njen dosedanji predsednik.

31 Podatki so dostopni, gl. DVK (brez letnice).

32 Obrazložitev gl. npr. na spletni strani 24 ur (2019) in na FB strani Lidije Ivanuša (2019).

8 POSTMODERNI POSTNACIONALNI POPULIZEM: DRNOVŠKOVO GIBANJE ZA PRAVIČNOST IN RAZVOJ

Karizma in institucionalizacija gibanja

Drnovšek je najprej vstopil v politiko v obdobju zatona socialističnega sistema in razkroja nekdanje Jugoslavije. Ko je iz gospodarskega in bančniškega sektorja leta 1989 vstopil na politično prizorišče kot nerežimski kandidat na volitvah predstavnika Socialistične republike Slovenije v predsedstvu SFRJ, je presenetljivo premagal režimskega kandidata. To so bile namreč prve svobodne volitve v Sloveniji v tranzicijskem obdobju. Drnovšek je svoj vstop v politiko komentiral takole:

»V odsotnosti jasne politične alternative, še posebej zelo znanih imen, so me verjetno v tistem času predlagali kot nekoga z imidžem finančnega človeka, kot nasprotje kandidatom, ki so predstavljali politično kontinuiteto. Ljudje so želeli spremembo. Pri 38. sem bil relativno mlad, doktor ekonomije, znal sem jezike. Moji članki so pritegnili razmeroma ozko bralstvo, čeprav je bilo jasno, da sem vedno pozival oblasti, da nekaj napravijo. Predvsem pa je bilo verjetno, da so Slovenci imeli raje nekoga, ki razume biznis« (Drnovšek, b. d.: 2).

Po delu v vlogi člana predsedstva SFRJ in kasneje tudi v vlogi predsednika predsedstva SFRJ, je bil tudi voditelj gibanja neuvrščenih. Po tem se je za kratek čas umaknil iz politike. Med političnimi priložnostmi, ki so se mu ponujale, se je leta 1992 odločil sprejeti povabilo Liberalno-demokratske stranke (LDS), naslednice liberalno reformirane Zveze socialistične mladine Slovenije, da postane njen predsednik. Kot predsednik LDS je vodil tudi slovenske levosredinske vladne koalicije v obdobju med 1992 in 2002 z le enim, in še to le šestmesečnim premorom. Volilci so jasno razlikovali med Drnovškom in stranko LDS. Drnovšku so izražali več podpore kot stranki (Kropivnik in Zatler, 2002). Leta 2002 je bil izvoljen za predsednika Republike Slovenije³³.

Drnovšek je bil v institucionalni politiki znan po posebnem slogu vodenja. Zaradi njegovega obnašanja se ga je prijela oznaka Dirty Harry – po glavnem liku v seriji filmov režiserja Dona Siegla. To je bil samosvoj policijski inšpektor Harold Francis Callahan (igral ga je Clint Eastwood), ki dela sam, uporablja nenavadne (tudi krute) metode, njegovi partnerji pa končajo kot ranjeni ali ubiti. Nasprotno je Drnovšek poudarjal svoj kozmopolitizem in znanje štirih tujih jezikov. Pod njegovim vodstvom se stranka ni soočala z večjimi notranjimi napetostmi. To se je spremenilo, ko se je leta 2002 Drnovšek odločil sodelovati na volitvah za predsednika Republike Slovenije.

S tem, ko se je Drnovšek v vlogi predsednika države oddaljil od dnevne politike in se soočil tudi s hudo boleznijo, je postajal vedno bolj kritičen do stare politične paradigme, katere del je bil nekoč. Kot predsednik države je bil precej proaktiven³⁴. Med drugim je vodil tudi pogovore o prihodnosti Slovenije³⁵. Med temami pogovorov so bile tudi vrednote in podnebne spremembe.

Svoje nove poglede na politiko je začel javno zastopati še v času opravljanja vloge predsednika RS. Leta 2006 je tako mimo običajne politike in njene nacionalne zamejenosti podprl mednarodno humanitarno pobudo Svet za Darfur (*The World for Darfur*). S spreminjanjem osebne filozofije, z dejanji in s spreminjanjem življenjskega sloga je Drnovšek pridobil še več karizme. Pomenovali so ga »dobri

33 Podrobnejši Drnovškov življenjepis je objavljen, gl. Urad Predsednika RS (2019).

34 Arhivsko stran predsednika Republike Slovenije 2002–2007. Gl. Urad Predsednika RS (2002–2007).

35 Gl. Prihodnost Slovenije (2002–2007).

človek z Zaplane«. Ustanovil je novo družbeno gibanje – Gibanje za pravičnost in razvoj. S svojim delovanjem v vlogi vodje gibanja pa je spodbudil tudi nastanek naslednje oznake: »*Politična kariera dr. Janeza Drnovška je vsekakor prestopila tudi prag popkulturnega razvoja osebnosti: funkcija očeta naroda se je pravzaprav zamenjala z likom superzvezde*« (Dnevnik, 2007b).

Po kritiki Janševe vlade, ki jo je objavil na spletni strani gibanja s podpisom Janez Drnovšek, so tako takrat vladajoče stranke kot tudi nekateri posamezniki v javnosti kritizirali Drnovškovo delovanje v dveh vlogah – v vlogi predsednika države in vlogi voditelja gibanja. Razlika med obema namreč javnosti ni bila jasna. Ta dvojnost je bila formalno ukinjena, ko je Drnovšek odstopil kot vodja gibanja. Po tem, ko je Drnovšek po kritikah formalno ostal le predsednik države, je bil 15. 4. 2007 za predsednika Gibanja za pravičnost in razvoj izvoljen Stane Pejovnik. Drnovšek je zaradi bolezni umrl 23. 2. 2008.

V njegovi zapuščini sta dva segmenta publikacij. En segment zajema knjige iz obdobja udeležbe v uradni politiki: *Moja resnica: Jugoslavija 1989–Slovenija 1991* (My truth: Yugoslavia 1989 – Slovenia 1991), Mladinska knjiga, 1996; *El laberinto de los Balcanes*, Ediciones B, S. A., 1999; *Meine Wahrheit*, SmartBooks Publishing AG, 1998; *Escape from Hell* (e-knjiga brez letnice)³⁶. Drugi segment zajema več knjig Drnovškove nove filozofije, npr. knjige, ki jih je objavila Mladinska knjiga leta 2006 (*Misli o življenju in zavedanju*, *Zlate misli o življenju in zavedanju* ter *Bistvo sveta*³⁷) in leta 2007 (*Pogovori*). Tudi te knjige so bile hitro prevedene v druge jezike.

Gibanje je bilo v Sloveniji registrirano kot prostovoljno združenje državljanov (Združenje Gibanje za pravičnost in razvoj), in sicer 6. marca 2006. Uradni sedež gibanja je bil na Drnovškovem domačem naslovu. Poleg tega, da je imelo formalno individualno članstvo, je imelo tudi notranjo organizacijsko strukturo – 20 GPR (Gibanje za pravičnost in razvoj) točk po Sloveniji, upravni odbor, nadzorni svet in častno razsodišče. Delovanje 20 GPR točk pa ni bilo ozko politično. Zaželeno so bile različne vsebine in oblike delovanja, tudi npr. ekološke kmetije in trgovine z zdravo prehrano. Drnovšek pa je vendarle deloval kot spodbujevalec različnih dejavnosti na lokalni ravni. Kot pravi Sašo (brez priimka): »*Ko sem sprejel ponudbo g. Drnovška za vzpostavitev info točke, sem jo sprejel z neko odgovornostjo, z namenom, da*

36 E-knjiga, gl. Drnovšek (brez letnice).

37 Mohorjeva družba je istega leta objavila prevod knjige *Bistvo sveta* v nemščini.

tudi aktivno sodelujem in udejanjam načela Gibanja za pravičnost in razvoj. Mnenja sem, da lahko veliko naredimo na lokalnem nivoju in s tem pripomoremo tudi k razvoju celotne države. Info točke naj bi bile razporejene po regijah, kjer bi lahko potekale različne aktivnosti, oz. kjer bi se lahko ljudje zatekli po nasvet, pomoč, informacije ... Mislím, da g. Drnovšek ne želi, da delujemo po principu črednega nagona in da čakamo, da se nam reče, kaj naj delamo. Izzivov je dovolj, tako da nam dela zaenkrat ne bo zmanjkalo. Sam pripravljám nekakšen plan oz. program delovanja info točke. Pozval bom prebivalce Zasavja in okolice, da se pridružijo gibanju, da se aktivno udeležijo reševanja določenih problemov in da se organiziramo in povežemo« (Sončeve pozitivke, 2006a).

Poleg tega, da je gibanje delovalo na lokalni ravni, predvsem zaradi Drnovškove aktivnosti pa tudi na nacionalni ravni, ni bilo zamejeno v okvir nacionalne države. Nasprotno – na spletni strani gibanja so bili v angleščini objavljene tudi informacije o gibanju (Movement for Justice and Development), o včlanjevanju v gibanje in višini članarine v slovenskih tolarjih (10.000 sit), evrih (41,73 eur) in drugih konvertibilnih valutah ter misli Janeza Drnovška³⁸.

Pod Drnovškovim vodstvom pa so dejavnosti gibanja segale tudi prek meja slovenske nacionalne države. Gibanje se je vključilo v čeznacionalno globalno dejavnost civilne družbe. Sodelovalo je z mednarodnimi organizacijami, kot so Universal Giving (mednarodna dobrodela ustanova), the World Association for the School as an Instrument of Peace, the Gabriele Foundation – The Saamlinic Work of Neighbourly Love for Nature and Animals, the World Wide Fund for Nature pa tudi the World Business Council for Sustainable Development.

V celoti gledano, je bilo Drnovškovo delovanje za gibanje ključnega pomena. Stane Pejovnik (Siol.net, 2018a), ki je postal vodja tega gibanja po Drnovškovi smrti, je izjavil: »Že kmalu po prevzemu položaja mi je bilo jasno, da brez Drnovška ne bo šlo naprej.« Po Pejovnikovih besedah v istem viru je v gibanju ostalo okrog 20 ljudi, ki so se odločili skrbeti za spomin na Janeza D. (kot se je podpisoval pod prispevki na spletnih straneh Gibanja za pravičnost in razvoj). Gibanje, z zamikom pa tudi njegova spletna stran, sta ugasnila.

38 Na vprašanje Stanetu Pejovniku o številu članov gibanja iz tujine, poslanemu 4. 11. 2019 po e-pošti, ni bilo odgovora.

Ideologija

Čeprav na prvi pogled gibanje ni imelo politične agende, natančnejši vpogled v njegova načela, dejavnosti in javne objave voditeljev ter akcije razkrivajo nasprotno. Gibanje predstavlja premik od interesne politike k univerzalističnim vprašanjem. Slednje pa je značilno za postmoderno spremembo v politiki (Crook et al., 1992: 222). V nadaljevanju navajamo besedila z naslovi Misli, ki so bile objavljene na spletni strani Gibanja za pravičnost in razvoj³⁹.

Izhodiščna kritika sveta (gl. npr. Misel 3 v zgoraj navedenem viru) se nanaša na neharmonična razmerja v svetu, natančneje na kanibalistično obnašanje človeštva (ubijanje, vojne, genocidi). To po Drnovškovem mnenju postavlja človeštvo na nižjo raven od živali. Poleg tega opozarja na praznost modernega življenja, na civilizacijske bolezni (kot so depresija, rak in srčne bolezni); neumno uporabo kemičnih snovi, ki uničujejo prehrano in okolje; človeško povzročanje podnebnih sprememb in s tem uničevanje Zemlje. Vse navedeno je Drnovšek povezal tudi z migracijskim učinkom – v času, ko je to zapisal, je bilo aktualno predvsem priseljevanje milijonov Afričanov v Zahodno Evropo.

Drnovšek je kritiziral mnogotere elite v slovenskem in mednarodnem okolju, in sicer politike, mednarodne bankirje, Organizacijo združenih narodov, Evropo, Združene države Amerike. Pojma ljudstvo ni uporabljal. Nagovarjal je ljudi – človeštvo in posameznike: »*Mi smo ljudje in kot ljudje imamo pred seboj veliko nalogo: spremeniti svet trpljenja in laži v svet, vreden življenja*« (Misel 3 v zgoraj navedenem viru).

Ideologija gibanja je temeljila na enem cilju – narediti svet boljši. Gibanje je namreč izhajalo iz ocene, da je na svetu veliko vrst neuravnoteženosti, ki bi jih bilo treba uravnati. Poleg tega bi jih bilo treba reševati drugače, kot jih navadno poskušajo reševati politične, ekonomske in medijske strukture. Temeljne vrednote gibanja so se izrazile v nasprotovanju vsem oblikam nasilja, logiki kapitala in v zavzemanju za reševanje okoljskih problemov, reševanje konfliktov na miren način, zagotavljanje dostojnega življenja vsakomur, za bolj pravičen svetovni red, boljšo obravnavo živali (živali ne smemo ubijati in mučiti), dviganje zavesti človeštva in preprečevanje zatona človeštva zaradi naraščajočih neenakosti v naravnih virih, verske in

³⁹ Misli so bile objavljene na spletni strani Gibanje za pravičnost in razvoj (2015a). Spletna stran ni več dostopna.

družbene neenakosti. Med posebej pomembnimi nalogami gibanja je Drnovšek navedel pomoč potrebnim, revnim, starim, zatiranim in bolnim.

Cilj dviga zavesti ljudi na raven univerzalne zavesti je po Drnovškovem mnenju mogoče doseči le s preseganjem samega sebe, svoje sebičnosti (Misel 1 v zgoraj navedenem viru). Prav Gibanje za pravičnost in razvoj naj bi dvignilo raven zavesti človeštva in s tem prispevalo k preprečevanju zatona človeštva zaradi povečevanja naravnih, religioznih in družbenih neenakosti. Nova družba po Drnovškovem mnenju ne bo niti komunistična, zasnovana na marksizmu, niti čisto kapitalistična, kot je današnja, temveč bo temeljila na harmoničnih družbenih odnosih na vseh družbenih ravneh, vključno s profitnimi in neprofitnimi organizacijami (Misel 4 v zgoraj navedenem viru). Z Drnovškovimi besedami: *»Ključno je, da se zavedamo tega, da bomo morali spremeniti principe funkcioniranja sveta. Kapital in profit ne moreta biti temeljna motiva človeškega delovanja. Povzročata vse večje socialne razlike med ljudmi. Povzročata uničevanje okolja, zlasti zemeljskega ozračja. Z višjim zavedanjem moramo omejiti logiko kapitala, sicer se bodo svetovna neravnotežja še naprej povečevala. Do propada Zemlje in človeštva. Le če bodo posamezniki in države znali omejiti svojo sebičnost in jo preseči, bo človeštvu zagotovljen dolgoročen obstoj«* (Mladina, 2007). Januarja 2007 je izrecno pisal o podnebnih spremembah, do katerih prihaja zaradi ravnanja ljudi. Reševanje okoljskih problemov je po njegovem mnenju odgovornost ključnih igralcev v svetovnem merilu, vključno z največjo velesilo (Dnevnik, 2007c).

Čeprav se je Drnovšek zavzemal za takojšnjo akcijo, gibanja ni vodil v revolucijo. Menil je, da je bila marksistična revolucija še slabša od sedanjega svetovnega reda (Misel 4 v zgoraj navedenem viru). Novi red ne more biti vsiljen od zgoraj, temveč lahko pride samo od spodaj, in sicer z izboljševanjem zavesti človeštva korak za korakom v pravi smeri, dan za dnem. Med ključnimi predvidenimi načini doseganja ciljev Gibanja za pravičnost in razvoj so bili predvsem duhovna rast človeštva, sodelovanje in vzajemna pomoč med vsemi ljudmi in gibanjem. Gibanje je apeliralo na svoje člane in na vse, ki želijo spremeniti svet na bolje – posameznike, vladne in nevladne organizacije. Drnovšek je upal, da bodo temeljne družbene spremembe prišle iz delov sveta, kjer živi največ človeštva (Kitajska, Indija, Rusija, Latinska Amerika in drugi nerazviti deli sveta) (Misel 5 v zgoraj navedenem viru). Pri tem pa je vselej poudarjal odgovornost posameznikov tako za osebno zdravje in dobrobit kot tudi za delovanje v korist človeštva.

Drnovšek je imel o populizmu negativno stališče. Pri tem pa je populizem povezoval samo s skrajno desnico. »Populizem je zelo, skrajno škodljiv. To se je v zgodovini pokazalo že velikokrat. Hitler je bil populist, Milošević je bil populist. Vsak populizem je škodljiv. Takrat politiki igrajo na negativna čustva, jih usmerjajo proti nekemu, ki naj bi bil njihov sovražnik. Lahko je to manjšina, drug narod, lahko so to sosede. Če si kdo zagotovi veliko medijsko podporo, tak populizem tudi deluje, pride do izbruhov, do situacij, ki niso več nadzorovane. Duh uide iz steklenice. Duh nacionalizma ali nestrpnosti. V politiki so populistični nevarni, ker ne bodo sprejemali odločitev, ki ne bodo vsečne, čeprav bi bile potrebne. Ljudem je velikokrat treba povedati resnico, čeprav ni prijetna. V tem je bistvo odgovorne politike. Če gre politikom le za oblast, potem le temu cilju prilagajajo celotno svoje delovanje. Ne v interesu države, ljudi, človeštva. Ključno vprašanje je, kako vnesti več resnicoljubnosti, več iskrenosti, več odgovornosti v politiko« (Mladina, 2007).

Gibanje pa je imelo tudi duhovne vidike (Črnič, 2007). Drnovšek je v prispevkih na spletni strani Gibanja za pravičnost in razvoj predstavljal novo duhovnost. V svojih mislih, objavljenih na spletu, je omenjal tudi boga. Na novinarjevo vprašanje v intervjuju za Playboy (Playboy, 2006) o tem, katerega boga ima v mislih, je Drnovšek odgovoril: »Nobenega konkretnega. Govorim pravzaprav o vesoljni zavesti ali vesoljni energiji, kar mislim, da je isto ... Ne, nobenega personificiranega boga nimam v mislih. Verjamem, da vse religije izvirajo iz istega temelja. To pa je vesoljna zavest.«

Zadnja misel, ki jo je objavil na spletni strani Gibanja za pravičnost in razvoj⁴⁰, je bila naslednja:

*Kaj si želimo v življenju?
Mir. In iščemo smisel svojega bivanja.*

*Moramo iskati svoj smisel?
Seveda. Ste ga morda vi našli?*

*Je smisel bivanja v izpolnjevanju materialnih želja?
Za mnoge ljudi je res tako.*

*Pa so res našli smisel?
Našli so smisel v nesmislu.*

⁴⁰ Besedilo je bilo objavljeno na Gibanje za pravičnost in razvoj (2008). Spletna stran ni več dostopna.

*Je izpolnjevanje materialnih želja nesmiselno?
Nesmiselne so želje.*

*Saj ne moremo biti brez želja?
Če smo brez želja in pričakovanj, smo tudi brez skrbi. Smo mirni.*

*Je dovolj, da smo mirni?
Če smo mirni, smo našli smisel.*

*Je mir tisto, kar iščemo?
Mir je tisto, kar lahko najdemo.*

*Je poleg miru še kaj, kar iščemo?
Iščemo lahko, le najti ne moremo.*

*Najdemo lahko uspeh, denar, moč in slavo.
A izgubimo svoj mir.*

*Če imamo vse to, še potrebujemo mir?
Še bolj ga potrebujemo.*

*Pa ga potem ne moremo najti?
Le če nismo navezani na uspeh, denar, moč in priznanje.*

*Težko je ne biti navezan na vse to!?
Če smo navezani, nas skrbi, nas je strah, da bomo to izgubili. Strah in skrbi pa prinašajo nemir.*

*Saj je vsakogar strah ali pa ga kaj skrbi!?
Ker si prizadeva, da bi kaj pridobil ali obdržal.*

*Strah nas je smrti!?
Ker smo navezani na materialno bivanje.*

*Saj je vsako bivanje materialno!?
Lahko je tudi duhovno.*

*Kakšno je duhovno bivanje?
Tisto, ki presega materialno.*

*Kako ga lahko presega?
Tako, da presega navezanosti.*

*Tudi navezanosti na življenje?
Tudi navezanosti na življenje.*

*Če nismo navezani na življenje, potem smo mirni?
Potem smo mirni. Niti smrti se ne bojimo, še manj česar koli drugega.*

*Ali je to smisel, ki ga iščemo?
Takšen mir iščemo. Če ga ne najdemo, smo ujetniki strahov in skrbi.*

*Pa je življenje brez materialnih navezanosti res smiselno?
Ali so strahovi in skrbi smiselni?*

*Poleg miru mora biti še kaj, kar daje našemu življenju smisel!?
Res je. Dobrota.*

*Dobrota?
Ustvarjati moramo dobro. To daje našemu življenju smisel.*

*Torej mir in dobro?
Mir in dobro.*

Politična komunikacija

Navkljub delni institucionalizaciji Gibanja za pravičnost in razvoj v obliki registriranega združenja je bila komunikacija Janeza Drnovška z državljani in tudi z nekaterimi vejami oblasti prek spletne strani najvidnejši segment delovanja tega gibanja vse do Drnovškove smrti. Po njegovi smrti je politično komuniciranje gibanja usahnilo.

Drnovškovo komuniciranje z javnostmi v vlogi voditelja gibanja je potekalo prek več različnih medijev, največ pa prek svetovnega spleta. S pomočjo interneta je Drnovšek oblikoval virtualni komunikacijski prostor, v katerem je igral osrednjo vlogo. Njegov glas so ojačevali klasični množični mediji. Uredništvo Dnevnik.si mu je celo podelilo naziv Dnevnikova spletna osebnost leta 2006. Drnovšek je uporabo novih medijev še širil. Sprejel je namreč povabilo SiolNET, da tam objavlja blog. Internetno politično komuniciranje je ocenil takole: »Moja izkušnja z internetnim komuniciranjem je dobra. Sporočila so

dokaj odmevna in v glavnem dosežejo svoj namen. Če komuniciramo pretežno znotraj različnih organov – vlada, državni zbor... – se velikokrat ustvarja zaprti krog, organi pa se ukvarjajo sami s sabo. Ker moja internetna sporočila povzemajo tudi drugi mediji, dosežejo razmeroma veliko ljudi, tudi tiste, ki nimajo interneta» (Dnevnik, 2007b). Do spletnega komuniciranja pa je imel tudi zadržke: »Splet je zelo koristen medij. Vendar tudi tu velja, da je treba najti pravo mero. Spletno življenje ne more nadomestiti dejanskega življenja, lahko nam ga le olajša. Zato moramo racionalizirati našo uporabo interneta in ga uporabljati toliko, kot je treba. Če ga je preveč, začne izgubljati svoj smisel in svojo moč« (Dnevnik, 2007b).

Drnovšek je izrecno zanikal, da si prizadeva za osebno popularnost: »Pomembna so sporočila. Z njimi ne skušam ugajati bralcu, pač pa ga opozarjam in ga skušam včasih prebuditi, osvestiti. Moja sporočila niso namenjena dvigovanju osebne popularnosti, pač pa želim govoriti resnico, ne glede na to, ali je komu všeč ali ne« (Dnevnik, 2007b). Kot vodja Gibanja za pravičnost in razvoj je objavljaj politične kritike vlade in strankarske politike sploh, filozofske in aktivistične misli. Z njimi je izzival običajno politiko in prispeval k izgrajevanju postmodernega potenciala v Sloveniji in v tujini⁴¹.

S kritiko politike je segal prek nacionalnih okvirjev. Deloval je v skladu s prepričanjem, da svet potrebuje nove, drugačne politike, in sicer: »Politike zavedanja, da ni dovolj samo sprejemati obstoječe mehanizme in pravila, ampak je treba narediti nekaj več« (Mladina, 2007). Osebno se je angažiral pri reševanju krize v Darfurju in pripravil mirovni predlog. V filmu o Darfurju (Križnar in Weiss, 2008) je shranjenih več dokumentarnih zapisov o Drnovškovi pobudi. Pridružile so se ji nekatere mednarodno vidne osebnosti, ki so pomagale postaviti katastrofo genocida v Darfurju (v Sudanu) na svetovni dnevni red. Med njimi so bile holivudske zvezde, še posebej George Clooney pa tudi Don Cheadle, Angelina Jolie, Brad Pitt in Mia Farrow (Guardian, 2007 in 2014).

Humanitarna akcija Svet za Darfur je v Sloveniji potekala pod pokroviteljstvom Janeza Drnovška. Te dejavnosti so spremljali nacionalni množični mediji. Tudi nosilna pesem filma o Darfurju, *Jebel Marra*, ki jo je napisal Tomaž Pengov⁴², je prek slovenskega nacionalnega radia dosegla širšo publiko (RTV SLO, 2008). Posamezniki,

41 Drnovškove misli so bile objavljene na Gibanje za pravičnost in razvoj (2015b). Stran ni več dostopna; gl. tudi Al Jazeera (2007a) in Al Jazeera (2007b).

42 Pengovova pesem je dostopna na RTV SLO (2019).

podjetja, humanitarne organizacije in Vlada Republike Slovenije so skupaj zbrali tolarje v vrednosti 873.270 eurov pomoči za Darfur (Urad predsednika republike, 2006). Poleg tega se je Drnovšek pogovarjal s kitajskimi oblastmi o alternativnih rešitvah za Tibet. Predlagal je neodvisnost Kosova v roku petih let pod pogoji, da spoštuje pravice srbske manjšine. Kontaktiral pa je tudi visoke politike v Italiji in Avstriji glede urejanja položaja slovenskih manjšin.

Drnovšek je bil zelo kritičen tudi do nestrpnega obnašanja Slovencev do Romov. Rušenje doma (nelegalne gradnje) romske družine Strojan tik pred božičem 2006 je označil za enega najsramotnejših dogodkov leta 2006 (Dnevnik, 2007b). Še posebej ostaja v spominu njegov obisk v Ambrusu, ko je Strojjanovim pripeljal zabojnike, a so mu krajani fizično preprečevali dostavo zabojnikov Romom. Drnovšek jih je nagovoril z besedami: »Dajmo vsaj toliko pomagati, kot ljudje. A ste vi ljudje ali kaj ste?... božič je, kaj mislite, da bi Kristus rekel na to? ... Dajmo skupaj najti rešitev. Drugje se z Romi čisto dobro razumejo.«⁴³

Volilni potencial Gibanja za pravičnost in razvoj

Gibanje je postalo priljubljeno v zelo kratkem času. Februarja 2006 je kar 67,4 odstotka anketiranih podpiralo Drnovškovo gibanje; 56,3 odstotkov pa je celo izjavilo, da bi volilo to gibanje, če bi tekmovalo na volitvah (Mladina, 2006). Po podatkih raziskave Slovensko javno mnenje iz novembra 2006 (CJM MK, 2006) je Drnovšek zasedel četrto mesto glede na izraženo zaupanje vprašanih. Prehiteli so ga Milan Kučan, Borut Pahor in Zoran Janković. 49 odstotkov anketiranih je izjavilo, da mu zaupa, 19 odstotkov pa, da mu ne zaupa. Kar 28 odstotkov jih je povedalo, da bi volili za Gibanje za pravičnost in razvoj, če bi to tekmovalo na volitvah.

Čeprav je vodja gibanja, Janez Drnovšek, zanikal, da bo gibanje šlo na volitve, te možnosti ni izključil. V predstavitvi Gibanja za pravičnost in razvoj na spletni strani je bilo sodelovanje na volitvah omenjeno predvsem kot izjemna dejavnost v okoliščinah, ko člani in simpatizerji gibanja ne bi videli boljšega načina za uresničevanje ciljev gibanja. Medtem ko gibanje dejansko ni tekmovalo na parlamentarnih volitvah, se je njegovo ime pojavilo na nekaterih listah na lokalnih volitvah. Nacionalno vodstvo Gibanja za pravičnost in

⁴³ Posnetek tega dogodka je dostopen na Youtube strani – TOP TV SLOVENIJA (2006); gl. tudi Delo (2018).

razvoj lokalnih političnih dejavnosti ni koordiniralo. Stranka Zares – Nova politika, ustanovljena leta 2007, pa je povzela nekatere ideje tega gibanja. To ni presenetljivo, saj je Zares vodil nekdanji Drnovškovi tesni sodelavec v institucionalni politiki, Gregor Golobič.

Zares – Nova politika se je pozicionirala kot stranka levega centra. Ob tem pa je uporabila nekatere pomembne sestavine populistične politične tehnologije. Zaresova kritika politike starejših parlamentarnih strank se je povezovala z obljubami nove zvrsti politike. Stranka je obljubljala transparentno, inkluzivno in samoregulativno delovanje stranke in strankarske elite. Po Drnovškovi smrti 23. februarja 2008 je vodja Zaresa, Gregor Golobič, predstavil novo politiko stranke kot nadaljevanje Drnovškove politične drže. Izpostavljeno je bilo predvsem oblikovanje soglasja in postmoderno razumevanje politike. Zares je pozval tudi k aktivnemu državljanstvu in povabil civilno družbo k sodelovanju s stranko nove politike (kot se je sama predstavljala). Ne glede na navedeno pa je Zares pretežno ostal v okvirju nacionalne politike. Le deloma se je navezoval na mednarodne javnopolitične tematike. To velja predvsem za okoljske probleme. Zares je presenetil mnoge politične komentatorje, ko je leta 2008 po parlamentarnih volitvah prejel kar 9,37 % volilnih glasov in dobil devet sedežev v parlamentu. V nasprotju z lastnimi napovedmi pa politika te stranke po pridružitvi zmagovalni vladni koaliciji levega centra v javnosti ni bila prepoznana kot zelo drugačna od drugih parlamentarnih strank. Po neuspehu na predčasnih volitvah leta 2011 ni več vstopila v parlament, izginila je tudi iz javnega političnega življenja.

Današnji pogled

Glede na prevladujoče vrednote v slovenski družbi (Hafner Fink et al., 2011b) in glede na velik pomen Drnovškove karizme za Gibanje za pravičnost in razvoj ni presenetljivo, da je bilo gibanje relativno kratkotrajen pojav. Kot političen pojav je namreč zamrlo zelo kmalu po Drnovškovi smrti.

Spletna stran gibanja pa je ostala še nekaj časa aktivna. V samostojnem segmentu Arhiv misli na spletni strani Gibanja za pravičnost in razvoj avgusta 2015⁴⁴ so ostali predvsem Drnovškovi kratki pisni sestavki in poetične vrstice. Potem ko je ugasnila spletna stran

⁴⁴ Zadnji dostop do še delujoče spletne strani gl. Gibanje za pravičnost in razvoj (2015c).

gibanja, so nekateri Drnovškovi prispevki in prispevki o Drnovšku ostali dostopni prek spletne strani Sončnih pozitivk, kjer pa nekatere spletne povezave ne delujejo več⁴⁵.

Drnovšek je bil deležen časti že za časa življenja (Evropska akademija znanosti in umetnosti v Salzburgu mu je podelila častni naziv senator leta 2004), še bolj pa po smrti. Posebej so se ga spomnili s prispevki v Pogledih na temo Kaj je ostalo od zgodovine? Enigma Janez Drnovšek (Pogledi.si, 2014). V Narodnem muzeju Slovenije je bila februarja 2018 odprta razstava o življenju Janeza Drnovška⁴⁶ (Primorske novice, 2018). Ob tej priložnosti je potekal tudi simpozij. Nekateri Drnovškovi sodelavci in sodobniki so na njem govorili o svojih izkušnjah z Drnovškom. Zbornik spominskih prispevkov z naslovom Janez Drnovšek je leta 2018 izdala Cankarjeva založba. V Drnovškov spomin je bil ustanovljen tudi štipendijski sklad dr. Janeza Drnovška⁴⁷ v okviru Zveze prijateljev mladine. Namenjen je štipendiranju otrok iz manj spodbudnih socialnih okolij. Začetna finančna sredstva so bila pridobljena s prodajo predmetov Janeza Drnovška, ki jih je v ta namen oddala Drnovškova družina. Dražba je potekala pod geslom Mir in dobro (Siol.net, 2018).

Drnovškov grob na pokopališču v Zagorju nima nobenih oznak, ki bi pričale o političnih vlogah Janeza Drnovška (Občina Zagorje ob Savi, 2017). Drnovškova družina je nasprotovala tudi postavitvi spomenika Drnovšku v Zagorju, a je sodišče odločilo, da Drnovšek kot javna oseba ne bi mogel, prav tako pa tudi njegova družina ne more, uveljaviti nasprotovanja spomeniku oziroma doseči umik spomenika (Dnevnik, 2018a). Drnovšku javno izkazuje spoštovanje tudi nacionalna politika s polaganjem venca na njegov grob. Ob deseti obletnici Drnovškove smrti pa je Miro Cerar ob prihodu na neformalni vrh EU v Bruslju najprej spomnil na deseto obletnico smrti nekdanjega premierja in predsednika republike Janeza Drnovška, državnika in politika, ter njegov prispevek k priključevanju Slovenije Evropski uniji in Natu (Dnevnik, 2018b). Drnovškovi sodobniki so spoštljivo spregovorili tudi ob deseti obletnici njegove smrti (Dnevnik, 2018c). Na spletu je še vedno dostopna virtualna oblika razstave ob deseti obletnici smrti Janeza Drnovška, ki jo je pripravil

45 Gl. Sončeve pozitivke (2006b).

46 Katalog razstave je dostopen gl. Knez in Kajfež (2018).

47 Več o štipendijskem skladu na spletni strani, gl. Zveza prijateljev mladine (2019–2020).

Narodni muzej Slovenije (Narodni muzej Slovenije, 2018). SiolNET je ponovno objavil prispevke v blogu, ki ga je tam objavljala Janez Drnovšek⁴⁸. Nacionalna televizija je avgusta 2019 objavila obsežen dokumentarec o Janezu Drnovšku z naslovom *Od kompromisa do poslanstva: portret Janeza Drnovška* (RTV SLO, 2019).

Danes v slovenskem javnem prostoru ni nobene politične stranke ali gibanja, ki bi se neposredno navezovala na Drnovškovo postmoderno dediščino oziroma dediščino Gibanja za pravičnost in razvoj.

48 Dostopen je pod naslovom *Klima*. Gl. Janez D. blog (2007).

9 PRIMERJALNI POGLED NA PARADIGMATSKÉ PRIMERÉ POPULIZMOV V SLOVENIJI

Uvod

Analizirani primeri populizmov v Sloveniji od prehoda v demokracijo do danes imajo skupno značilnost – karizmatičnega voditelja. Navkljub nekaterim skupnim značilnostim se tri karizme med seboj razlikujejo. Prav tako se trije populizmi med seboj bistveno razlikujejo po tem, v kakšni politični paradigmi koreninijo. V tem poglavju primerjamo tri populizme v skladu z uvodoma predstavljenim raziskovalnim pristopom.

Karizmatični voditelji

Vsi trije voditelji so nedvomno karizmatični. Medtem ko je Kramberger večinoma deloval brez organizacije oziroma stranke, je Drnovšek dominiral v političnem delovanju Gibanja za pravičnost in mir, Jelinčič pa je uspeval skozi dolgo obdobje nadzorovati institucionalizacijo SNS tako, da je ohranila prevladujoče značilnosti karizmatične stranke.

Podobnost med tremi voditelji najdemo tudi v nekaterih osebnih lastnostih, kot npr. v izstopajočem obnašanju v javnosti, v proaktivnosti, prekoračevanju družbenih norm in kreativnosti, ki se izraža tudi v objavljanju knjig (Preglednica 5). Ne glede na to, kako in počem točno so izstopali oziroma izstopajo, pa so (bili) zelo zanimivi za medijsko poročanje. S tem se je krepila oziroma se krepila njihova

prisotnost in prepoznavnost v širši javnosti. Zanimivo je tudi, da nihče izmed treh voditeljev ni izzval pregovorne občutljivosti slovenskih volilcev na družbene razlike. Medtem ko sta Kramberger in Drnovšek veljala za človeka z asketskim življenjskim slogom, Jelinčičev življenjski slog v javnosti ni bil zelo izpostavljen.

Preglednica 5: Značilnosti karizmatičnih voditeljev

	Ivan Kramberger	Zmago Jelinčič Plemeniti	Janez Drnovšek
Izobrazba	nedokončana osnovna šola	magister farmacije; magister političnih ved	doktorat znanosti (ekonomija)
Teme objavljenih knjig	družbenokritične, ljudsko pripovedne, ljudsko pesniške; memoarske, misli o duhovnosti	slovenski državni simboli; upravni koleki in vojaške obveznice v slovenski oziroma avstro-ogrski zgodovini; numizmatika; legalnost hrvaške države; pravljica za otroke	memoarske o obdobjih delovanja v institucionalni politiki; družbenokritične, misli o duhovnosti
Opisi: drugi o njih	dobrotnik z Negove; genialen človek; burkež, klovn	nacionalist; eden najbolj kontroverznih politikov v Sloveniji; neotesan, nesramen, oster, ne izbira besed	dobrotnik z Zaplane lik superzvezde
Samoopis	lvek; človek s težkim otroštvom; Slovenec; delaven; ima parapsihološko moč; spoštuje vero in boga	predan domovini Sloveniji ter njenim državljanom; oseba, po kateri so snemali filme o Jamesu Bondu; potomec družine s plemiškim nazivom; adrenalinec; po duši umetnik; poznavalec psihoterapije	nekdaj »finančni človek«; Janez Drnovšek (brez dodatnih akademskih in političnih titul); Janez D.
Življenjski slog (materialne dobrine)	asketski	ni posebej izpostavljen	asketski

Karizmatični voditelji pa se vendarle precej razlikujejo glede na stopnjo in področje izobrazbe, značilnosti v javnosti uporabljenega jezika, glede na samoopis in zaznavanje s strani drugih.

V celoti gledano, izobrazba sama po sebi ne prinaša karizmatičnosti. Prav tako ni točno določenih lastnosti, ki »naredijo« karizmo. »Nekaj več«, kar »imajo« karizmatični voditelji, je, kot kaže, lahko zelo raznoliko. Morda lahko rečemo, da sta jim skupna samozavestno javno nastopanje in kreativnost, ki se kaže tudi v objavljenih publikacijah, ki ostajajo trajno dostopne. Tudi v obdobju interneta so to še vedno (tudi) natisnjene knjige.

Politične paradigme in ideologije

Krambergerjeva politična dejavnost s podporo ožje družine je bila usidrana v predmoderno paradigmo. V procesu približevanja delovanju v okviru institucionalne politike (udeležba na volitvah) pa je Kramberger vendarle ugotovil, da za trajnejše in kontinuirano delovanje potrebuje institucionalno podporo – politično stranko. S tem je storil korak v smeri moderne politike. Toda poti v moderno strankarsko politiko ni dokončal zaradi nenadne nasilne smrti.

Slovenska nacionalna stranka je nastala kot sestavina uveljavljanja moderne politične paradigme na Slovenskem. Stranka pod vodstvom karizmatičnega voditelja Zmaga Jelinčiča Plemenitega pa se je skozi čas prilagajala. V celoti gledano, je stranka vedno kombinirala elemente levo in desno usmerjenih ideologij, v zadnjem času pa svojo moderno ekstremno desno usmeritev prilagaja okolju s premikom proti ekstremno desni postmoderni paradigmi.

Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj je izmed vseh treh preučevanih političnih pojavov nastalo najkasneje. Od vsega začetka je temeljilo na postmoderni paradigmi, vendar z levo, postnacionalno ideološko-politično usmeritvijo.

Preglednica 6: Zvrsti političnih paradigem glede na začetke analiziranih primerov populizma

	Kramberger s podporo družine	Slovenska nacionalna stranka	Gibanje za pravičnost in razvoj
Politična paradigma	prehod iz predmoderne v moderno politično paradigmo	moderna politična paradigma; v zadnjem času premik k postmoderni (skrajno desni) politični paradigmi	postmoderna (leva) politična paradigma
Zvrst populizma	predmoderni populizem	moderni nacionalni; v zadnjem času premik k postmoderni nacionalni zvrsti populizma (identitetno usmerjeni populizem)	postmoderni postnacionalni populizem
Karizmatični voditelj	Ivan Kramberger	Zmago Jelinčič Plemeniti	Janez Drnovšek; Janez D.

Ideološke usmeritve treh populizmov se med seboj razlikujejo (Preglednica 7). Krambergerjevo politično delovanje je bilo usidrano v tradicionalnih konzervativnih družbenih vrednotah, hkrati pa se je umestil v glavni ideološko-politični razcep v tranziciji (antikomunizem – nastopal je proti stari eliti). Znotraj jugoslovanskih konfliktov je zavzel nacionalistična stališča – med drugim tudi ksenofobna stališča do beguncev iz Bosne in Hercegovine.

Preglednica 7: Ideološka usmeritev

	Krambergerjevo družinsko podprto politično delovanje	Slovenska nacionalna stranka	Gibanje za pravičnost in razvoj
Levo, nacionalno		X nekateri elementi	
Levo, postnacionalno			X v celoti
Desno, nacionalno	X preplet tradicionalizma in desne (konzervativne in nacionalistične) usmeritve	X do 2004 nekateri elementi konzervativizma in moderni nacionalizem	
Desno, postnacionalno		X po 2004 nekateri elementi konzervativizma in postmoderna identitarna usmeritev	

V primeru Slovenske nacionalne stranke opazimo dolgoročno ideološko prilagoditev, čeprav še vedno v okviru eklektične ideologije ekstremne desnice. Levi elementi v usmeritvi Slovenske nacionalne stranke so predvsem naslednji: pozitivno vrednotenje partizanskega gibanja med drugo svetovno vojno, posredno priznana pravica do abortusa, negativni odnos do Katoliške cerkve, zavzemanje za pravice delavcev in za socialne politike (oboje za slovensko etnično opredeljene državljane) in za legalizacijo prostitucije. In vendar prevladujejo konzervativni in skrajno desni elementi. Konzervativizem (desna usmerjenost) se izraža predvsem v poudarjanju tradicionalnih družbenih vrednot, kot so tradicionalno pojmovanje družine in vloge žensk ter negativen odnos do družbenih manjšin. Izvorno (do približno leta 2014) so med skrajno desnimi elementi naslednji: ekstremno desna stališča v zvezi z državljanstvom Republike Slovenije, beguncev in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije, do marginalnih družbenih skupin (Romi, homoseksualci); negativen odnos do vojnih beguncev, ki so v tistem času prihajali v Slovenijo večinoma iz Bosne in Hercegovine; podpiranje etničnega nacionalizma (slogan »gospodar na svoji zemlji«); stališča glede tematik odnosov med Slovenijo in Hrvaško, še posebej glede meje med državama; zelo pozitiven odnos do orožja, zavzemanje za liberalizacijo zakonodaje o dostopu do orožja in o zasebni nabavi orožja. Prav skrajno desni

elementi ves čas dajejo glavni ton prepoznavnosti Slovenske nacionalne stranke. V okoliščinah upravljanja mednarodne finančne in ekonomske krize ter povečevanja globalne imigracije s svetovnega juga in iz Azije je stranka zavzela ekstremno desna stališča v zvezi novimi imigranti; opredelila se je protiislamistično in proti »parazitom« v (slovenski) družbi. Stališče do Evropske unije se je premaknilo od evrorealizma k evroskeptičnemu zagovarjanju Evropske unije kot Evrope narodov.

Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj se je usidralo na levico z osredotočanjem na problematiko družbenih neenakosti in pravičnosti ter prevzemanjem levega diskurza o omejevanju logike kapitala in profita ter s povezovanjem temeljnih družbenoekonomskih sprememb s spreminjanjem odnosa do okolja. Postmoderni postnacionalni vidik levice je jasen predvsem v nagovarjanju človeštva (posameznikov in držav) k (samo)omejevanju, preseganju sebičnosti s spreminjanjem načel funkcioniranja sveta. Slednje pa naj bi zajemalo zagotavljanje dostojnega življenja vsakomur, bolj pravični svetovni red, reševanje okoljskih problemov, reševanje konfliktov, nasprotovanje vsem oblikam nasilja, boljše obravnavo živali, dviganje zavesti človeštva in preprečevanje zatona človeštva zaradi naraščajoče neenakosti v naravnih virih in verske ter družbene neenakosti.

Politično komuniciranje

Zanimivost treh karizmatičnih osebnosti za medije je mogoče najti tako v njihovi samozavesti, nenavadnosti njihovih osebnosti in obnašanj kot tudi v njihovi aktivnosti (Preglednica 8).

Kramberger je pretežno deloval dobesedno neposredno – osebno, na terenu. Na mestnih ulicah, trgih in v vaseh je oblikoval mikrojavnosti »v živo«. Zmago Jelinčič se nenehno prilagaja tehnološkemu razvoju in širi kanale političnega komuniciranja prek različnih medijev. Tako kot Kramberger tudi Jelinčič uporablja široko razumljiv jezik, ki pa je bolj vulgaren od Krambergerjevega. Drnovšek je v obdobju Gibanja za pravičnost in razvoj ohranil jezik izobraženca, a se je v komuniciranju primarno osredotočil na nova socialna omrežja in na knjige. Dejavnost vseh treh voditeljev pa so ojačevali oziroma ojačujejo etablirani nacionalni množični mediji. Drnovšek je izmed treh karizmatičnih voditeljev izstopal po večji zanimivosti za mednarodne medijske hiše.

Preglednica 8: Politično komuniciranje karizmatičnih voditeljev

	Ivan Kramberger	Zmago Jelinčič Plemeniti	Janez Drnovšek (Janez D.)
Izstopajoče lastnosti	inovatorstvo, ljudskost, tradicionalna kultura	strast do orožja, zbirateljstvo bolj ali manj dragocenih zgodovinskih predmetov	osebna sprememba zaradi bolezni, duhovnost, kozmopolitskost
Spoštovanje norm	prekoračevanje norm	prekoračevanje norm	prekoračevanje norm
Obnašanje v javnosti	proaktivnost, prilagodljivost glede na konkretno okolje, občasno politična nekorektnost,	proaktivnost, politična nekorektnost, prilagodljivost skozi daljše obdobje	proaktivnost omejena predvsem na nove medije, zadržanost, redkobesednost, povečana sproščenost glede na obdobje v uradni politiki
Jezik	preprost, široko razumljiv, kritičen in tolažilen	široko razumljiv, kritičen in napadalen	jezik izobraženca, filozofski, duhovno navdahnjen, mobilizacijski
Izstopajoča orodja političnega komuniciranja	prevladujoče neposredno, osebno komuniciranje	kombinacija različnih medijskih orodij; izstopajoče nastopanje v avdio in video medijih	prevladujoča uporaba komuniciranja prek svetovnega spleta in natisnjene pisane besede
Odnos etabliranih medijev do voditelja	povečevanje vidnosti voditelja v javnosti	povečevanje vidnosti voditelja v javnosti	povečevanje vidnosti voditelja v javnosti

Za vse tri voditelje lahko rečemo, da so etablirani množični mediji ojačevali sporočila in informacije o dejavnosti teh voditeljev.

Politični apel – proti čemu, za kaj, na kakšen način

Čeprav je bila Krambergerjeva politična dejavnost v veliki meri usmerjena na staro in novo nastajajočo elito ter na luzerje prehoda v kapitalizem, Jelinčičeva SNS pa proti starim in vedno novim elitam, sta si delila skupno skrb za slovenstvo, za kmete in delavce. Medtem ko so bili za Krambergerja podeželje in reveži še posebej pomembni, je Jelinčičeva stranka sčasoma vedno bolj nagovarjala tudi podjetnike, upokoјence, starejše in mlade. Poleg tega SNS v zadnjem obdobju vedno bolj širi krog nesprejemljivih družbenih manjšin, med njimi navaja tudi »družbene parazite«. Najpomembnejša razlika med obema pa je verjetno prav v osrednjem cilju političnega delovanja. Medtem ko je Kramberger dajal prednost temu, da je ljudem potrebno dati jesti, dodal pa je tudi skrb za slovenstvo, je rdeča nit Jelinčičeve SNS slovenski nacionalizem. Prav tako se oba pojava zelo razlikujeta v tem, da je Kramberger deloval dobrodelno in se je šele po težavah z zdravjem zaradi preobremenjenosti odločil za ustanovitev politične stranke, Jelinčičeva SNS pa je izvorno karizmatična politična stranka.

Preglednica 9: Politični apel preučevanih populizmov

	Ivan Kramberger	Zmago Jelinčič Plemeniti	Janez Drnovšek
Politični apel proti	stari eliti – komunistom in proti novo nastajajočim elitam	vлади; proti drugim strankam; proti politikom, ki ne skrbijo za interese Slovenije; proti družbenim manjšinam; proti »družbenim parazitom«	vлади – slovenski in drugim nacionalnim vladam; mednarodnim in nadnacionalnim vladnim organizacijam
Politični apel za	Slovence, kmete, delavce, reveže, ki so izgubljali v tranziciji v kapitalizem; invalide in druge posameznike iz obrobni družbenih skupin, razočarane nad novim sistemom, stare mamice (starejše kmečke ženske), iveke	Slovence in Slovenke; državljane in državljanke Republike Slovenije; upokoјence, starejše občane, delavstvo, podjetnike, kmete, otroke in mladostnike	ljude, človeštvo, svetovne voditelje, civilno družbo
Osrednje tematike	tranzicijski luzerji; revščina; podeželje; slovenstvo; kmetstvo; odnos do narave – okoljske tematike	slovenetstvo; korupcija, kritika različnih elit in institucij; nesprejemljive marginalne družbene skupine (LGBTQ, imigranti); zaščita slovenske identitete; tržno gospodarstvo, kapital, nekatera področja države blaginje; zaščita okolja (vendar ne verjame v podnebne spremembe); kritika medvladnih organizacij (NATO, EU), v zadnjem času tudi za izstop Slovenije iz njih; ter kritika mednarodnih sporazumov, še posebej možnih sporazumov z ZDA	univerzalistična vprašanja; preprečevanje zatona človeštva; hinavščina in laži uradne politike na nacionalni in mednarodni ravni; družbene neenakosti v svetovnem merilu; človeško povzročene podnebne spremembe
Ključni cilj	»ljudem je treba dati jesti«; slovenstvo	delovanje za ljudstvo – Slovenke in Slovence, slovenske državljane in državljanke; za dobrobit slovenskega naroda	delovati v interesu ljudi, človeštva; narediti svet boljši; dvigniti zavest ljudi, človeštva na višjo, univerzalno raven; zaustaviti uničevanje narave in preživetje človeštva na Zemlji; pomoč potrebnim, revnim, starim, zatiranim in bolnim;
Način	dobrotništvo in tekmovanje na volitvah	tekmovanje na volitvah; boj proti korupciji; nadzor nad imigracijo in omejevanje pravic imigrantom; kritika medvladnih in nadnacionalnih organizacij	omejitev in preseganje sebičnosti posameznikov in držav; ne le sprejemati obstoječe mehanizme in pravila, ampak narediti nekaj več postopoma (brez revolucije)

Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj se zelo razlikuje od drugih dveh političnih pojavov po izstopanju iz nacionalnih okvirov političnega in po delovanju izven institucionalne politike. Drnovška ni zanimala etnija ali nacija, temveč človeštvo, preobrazba človeštva in njegovo preživetje. S kritiko in pobudami se je obračal tako k posamezniku kot tudi k civilnodružbenim organizacijam, vladam

in mednarodnim organizacijam. Drnovškove zahteve po spremembi družbenih in ekonomskih odnosov v svetovnem merilu vsebujejo troje – zmanjševanje družbenih neenakosti, povečevanje družbene solidarnosti (predvsem revnim, pomoči potrebnim starim, zatiranim in bolnim) in zaustavitev uničevanja narave ter s tem zagotovitev preživetja človeštva na Zemlji.

Institucionalizacija

Vsi trije preučevani primeri populizma so (bili) po dostopnih podatkih v veliki meri avtonomni v razmerju do okolja. Pri tem seveda ne kaže pozabiti, da sta bila Krambergerjeva družinsko podprta politična dejavnost in Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj kratkotrajna pojava zaradi smrti teh dveh karizmatičnih voditeljev. Ne glede na to pa v obeh primerih vidimo težnjo k institucionalizaciji. Kramberger je začel svojo dejavnost institucionalizirati v obliki politične stranke, Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj pa se je oblikovalo in uradno registriralo kot društvo, Drnovšek tudi ni popolnoma izključil niti ustanovitve politične stranke.

Preglednica 10: Oblika organizacije

	Ivan Kramberger	Zmago Jelinčič Plemeniti	Janez Drnovšek
Oblika organizacije	neformalna; Krambergerjevo politično delovanje s pomočjo njegove ožje družine	registrirana stranka – Slovenska nacionalna stranka	registrirano združenje Gibanje za pravičnost in razvoj

Najtrajnejša izmed treh pojavov je Slovenska nacionalna stranka, vseskozi z istim karizmatičnim voditeljem. Institucionalizacija stranke v smislu rutinizacije karizme je vse doslej ostala omejena. Moč stranke je ostala v veliki meri personalizirana, obnašanje karizmatičnega vodje (in s tem politične stranke) je le deloma predvidljivo. Do nedavna je imela zelo majhen koalicijski potencial, po volitvah 2018 in oblikovanju manjšinske vlade je postala zanimiva vsaj v obliki projektnega sodelovanja z vlado (npr. podpiranje vladnega predloga državnega proračuna leta 2019). Ukoreninjenost SNS v volilnem telesu je odvisna predvsem od priložnosti v okolju – od nacionalne in globalne umeščenosti v pojave, ki zbuja negotovost in strah ljudi v Sloveniji ter od pozicioniranja drugih političnih strank v strankarskem sistemu do teh pojavov.

Preglednica 11: Kazalniki institucionalizacije po kriterijih avtorjev Musella in Vercesi (2019)

	Krambergerjeva družinsko podprta politična dejavnost	Slovenska nacionalna stranka	Gibanje za pravičnost in razvoj
Odločevalska avtonomija od okolja	da; družinsko podprto javno politično delovanje karizmatičnega politika; ni podatkov o zunanji odvisnosti od igralcev/sponzorjev; z zamikom začetek snovanja Krambergerjeve stranke; personalno gibanje; nič sprememb v vodstvu političnega delovanja za časa Krambergerja	da; karizmatična politična stranka Zmaga Jelinčiča; ni podatkov o zunanji odvisnosti od igralcev/sponzorjev; nič sprememb v vodstvu stranke	da; karizmatično Drnovškovo družbeno gibanje; ni podatkov o zunanji odvisnosti od igralcev/sponzorjev; ločeno ustanavljanje strank s sklicevanjem na to gibanje; personalno gibanje; za časa Drnovška nič sprememb v vodenju gibanja
Trajnost	kratkotrajnost; prekinjeno s Krambergerjevo smrtjo (strel s puško); brez parlamentarnega predstavništva	trajnost s prekinitvijo dveh parlamentarnih mandatov – SNS je bila v parlamentu med 1992 in 2008 ter ponovno od leta 2018 dalje	kratkotrajnost; prekinjeno z Drnovškovo smrtjo zaradi bolezni; brez nacionalnega parlamentarnega predstavništva
Rutinizacija	ne; moč je personalizirana (delovanje enega človeka s podporo ožje družine)	delna; moč je personalizirana; oblikovanje statuta stranke ob upoštevanju nacionalne zakonodaje; obnašanje stranke deloma predvidljivo;	zelo nizka; ohlapna organizacija (združenje) na nepolitični ravni; nepredvidljivo obnašanje
Utrditev	zaznavanje relevantnosti zamejeno v kratek časovni okvir; kratkotrajnost pojava	delno, a razmeroma trajno zaznavanje relevantnosti; majhna relevantnost za oblikovanje vladnih koalicij; majhen izsiljevalski potencial	v javnem mnenju zaznavanje relevantnosti zamejeno v kratek časovni okvir; kratkotrajnost pojava
Ukoreninjenost	posamična, kratkotrajna volilna uspešnost (predsedniške volitve); kratkotrajnost pojava	po prvem volilnem uspehu ohranjanje podobnega volilnega uspeha; začasen umik stranke iz tekmovanja in vrnitev s podobnim uspehom kot ob predzadnjem vstopu v parlament	znaten volilni potencial; ni tekmovala na volitvah; stranke, ki so nastale z referenco na to gibanje bolj ali manj le prehodni pojav na lokalni ravni in na nacionalni ravni (Zares – Nova politika).

Tako za Krambergerjevo politično dejavnost kot tudi za Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj lahko rečemo, da sta bila kratkotrajna in zelo malo institucionalizirana pojava. Pri njiju ni mogoče govoriti niti o rutinizaciji niti o utrjevanju niti o ukoreninjenosti. To pa ne pomeni, da pojava nista imela tovrstnih potencialov. Procesi institucionalizacije, ki so se začeli, so se sicer razlikovali (Kramberger je ustanovil stranko, Drnovšek pa interesno združenje), a so v obeh primerih usahnili s smrtjo karizmatičnih voditeljev.

10 ZAKLJUČNE MISLI

Ključna spoznanja primerjalne študije primerov v Sloveniji

V študiji smo pokazali, da populizem ni eden, temveč da jih je več. Pri primerjalnem raziskovanju je zelo smiselno uporabiti minimalno opredelitev populizma, ki omogoča razkrivanje tako posebnosti populizmov v različnih družbenih kontekstih kot tudi njihovo transformacijo skozi čas. Čeprav so populizmi sprva nastali v ožjih družbenopolitičnih okvirih, pa so posredno ali neposredno vendarle umeščeni tudi v širše okoliščine globalizacijskih valov.

Primerjalno raziskovanje populizmov v Sloveniji se je izkazalo za kritični študij primera. Posocialistični kontekst mnogoterih tranzicij (socialnih, ekonomskih, političnih, državno osamosvajajočih in regionalno oziroma evropsko povezujočih) je namreč v prepletu z zunanjimi dejavniki omogočil nastanek paradigmatško različnih populizmov, pri čemer lahko nekateri časovno sobivajo.

Pri razlikovanju med populizmi se je nova tipologija populizmov, ki smo jo razvili na podlagi treh spremenljivk (spreminjajoče se oblike družb, s tem povezano spreminjanje političnih paradigem in globalizacijski valovi) izkazala za smiselno.

Analiza primerov je pokazala, da je populistična ideologija v ožjem smislu zelo prilagodljiva. Odziva se na spreminjanje elit, ki so v populizmu kritizirane kot neetične, skorumpirane. Ravno tako doživlja redefinicijo ljudstvo in antagonizem med ljudstvom in elito. V treh analiziranih primerih je očitno, da se populistična ideologija v ožjem smislu lahko kombinira (in se tudi kombinira) z elementi različnih velikih političnih ideologij z levo–desnega kontinuma.

Pri preučevanih populizmih se je izkazal izjemen pomen karizmatičnih voditeljev, hkrati pa tudi vprašljivost teze, da karizmatični voditelji politično komunicirajo neposredno z ljudstvom. Po eni strani torej res gre za izjemne, kreativne, nenavadne in samozavestne posameznike s karizmo. Po drugi strani pa njihova karizma ne bi dosegla veliko volivcev brez podpore etabliranih množičnih medijev, ki ohranjajo to vlogo tudi v času uporabe socialnih omrežij na svetovnem spletu. Rezultati naše analize pritrjujejo novejšim ugotovitvam, da so k temu, da je populizem je vsaj v delu sveta postal kar »*mainstream*«, bistveno prispevali etablirani mediji (Hameleers in Vliegenthart, 2020). Strategija etabliranih medijev, da dodatno ozvočujejo populistična sporočila, objavljena na Facebooku in Twitterju, zaradi ekonomskih interesov, povezanih z branostjo, se je izkazala za problematično. Odpira se širše vprašanje javnega prostora za zagotavljanje široke in korektne informiranosti državljanov ter za razpravo. Slednje je kritičnega pomena za demokracijo.

Med vztrajnimi elementi populizmov je tudi kritičen odnos do obstoječih institucij, delovanje mimo prevladujočih družbenih norm in zahteve po spremembah institucij. Populizmom je imanenten odpor do pluralizma. Ljudstvo (pa naj bo mišljeno kot etnična skupnost, kot »navadni, pošteni ljudje« ali kot ljudje, človeštvo) je razumljeno predvsem kot enovita, notranje homogena in ne pluralna enota. Slednje zaostruje vprašanje združljivosti populizma z demokracijo. Ali drugače – ali različna velikoideološka barva populizma sploh ponuja bistveno različne priložnosti za demokracijo?

Nova tipologija populizmov

V obdobju zadnjih dvajsetih let se vedno izražajo in tudi zavestno poudarjajo razlike med državami glede na to, kakšni so modernizacijski procesi, s kakšnimi sredstvi in koraki potekajo. Raziskovalci presprašujejo stare pristope in koncepte v preučevanju procesov modernizacije. Danes je jasno, da moramo v raziskovanju uporabiti pristope, ki so občutljivi za kontekstualne posebnosti. Razvijajoče se modernosti v različnih delih sveta sicer lahko primerjamo s prevladujočo obliko evropske modernosti, vendar brez pričakovanja, da se bodo druge modernosti razvijale v smeri evropskih vzorcev. Ne le v politiki in ekonomiji, tudi v znanstvenem raziskovanju je napočil čas, da sprejmemo raznolikost razvojnih poti in raznolikost modernih družb.

Pri delu na predlagani tipologiji družb in populizmov smo se zavedeli nekaj pomembnih dejstev. Prvič, da so globalizacijski valovi doslej predvsem potekali kot evropeizacije v obliki neposredne in posredne prevlade nekaj držav zahodnega sveta – Zahodne Evrope in Severne Amerike (kamor so priseljenci iz Evrope prinesli mnoge institucionalne značilnosti, gospodarske prakse, religijska prepričanja in kulturne tradicije) (Keylor, 2011: 2–39). Drugič, da je globalna finančna oblika kapitalizma danes v krizi skupaj z liberalno demokratično obliko politike in da zahodni model modernizacije ni edini model. Tretjič, danes poteka globalno prerazporejanje moči, medtem ko so različne oblike družb bolj goste in bolj intenzivno globalno povezane kot kdajkoli prej. Različne zvrsti populizmov nastajajo kot reakcija na pritiske modernizacije, ki prihaja iz Zahoda – kot smo pokazali tudi v knjigi. V procesu nastajanja mnogoterih modernosti (Sachsenmaier et al., 2002) pa modernizacija in globalizacija nista več v celoti zahodnocentrični – kar poudarjata tudi Hess in Aidoo (2015) v svoji analizi protikitajskega populizma v Afriki.

Naj zaključimo z mislijo, da morajo družboslovci ostati teoretsko in konceptualno odprti za morebitne nove zvrsti modernizacij in globalizacij (vključno z deglobalizacijskimi težnjami) ter različne zvrsti populizmov. Upamo, da bo naša tipologija služila kot prilagodljivo analitično orodje za zajemanje na novo nastajajočih alternativnih modernizacij, (de)globalizacij in populizmov.

10 VIRI

- Aalberg, Toril, Esser, Frank, Reinemann, Carsten, Strómbäk, Jester in De Vreese, Claes (ur.) (2017): *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge.
- Adam, Frane (1989): Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo. *Družboslovne razprave* 6 (7): 19–30.
- Alamdari, Kazem (2005): The Power Structure of the Islamic Republic of Iran: Transition from Populism to Clientelism, and Militarization of the Government. *Third World Quarterly*, 26 (8): 1285–1301.
- Albertazzi, Daniele in McDonnell, Duncan (2007): Conclusion: Populism and Twenty-First Century Western European Democracy. V: Albertazzi, Danielle in McDonnell, Duncan (ur.) *Twenty-first Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, *European Democracy*. 217–223. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Allcock, J. B. (1971): Populism: A Brief Biography. *Sociology* 5 (3): 371–387.
- Anderson, James (ur.) (2002): *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. London in New York: Routledge.
- Apter, David E. (1987): *Rethinking Development. Modernization, Dependency, and Postmodern Politics*. Newbury Park, Beverly Hills, London & New Delhi: SAGE Publications.
- Aslanidis, Paris in Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2016): Dealing with Populists in Government: the SYRIZA-ANEL Coalition in Greece. *Democratization* 23 (6): 1077–1091.

- Bahna, Miloslav, Piscová, Magdalena in Tížik, Miroslav (2009): Shaping of National Identity in the Process of Separation and Integration in Central and Eastern Europe. V: Haller, Max, Jowell, Roger in Smith, Tom W., The International Social Survey Programme, 1984–2009, 242–262. Charting the Globe. London in New York: Routledge in Taylor & Francis Group.
- Bale, Tim, Green-Pedersen, Christoffer, Krouwel, Andre, Luther, Kurt Richard, Sitter, Nick (2010): If You Can't Beat Them, Join Them? Explaining Social Democratic Responses to the Challenge from the Populist Radical Right in Western Europe. *Political Studies* 58 (3): 410–426.
- Barr, Robert R. (2009): Populists, Outsiders and Anti-establishment Politics. *Party Politics* 15 (1): 29–48.
- Beck, Ulrich (2006): *Cosmopolitan Vision*. Cambridge, UK and Malden, USA: Polity Press.
- Bell, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society*, New York: Basic Books.
- Berlin, Isaiah, Hofstadter, Richard, MacRae, Donald, Schapiro, Leonard, Seton-Watson, Hughh, Touraine, Alain, Venturi, F., Walicki, Andrzej, Worsley, Peter in drugi. (1968): Populism. *Government and Opposition* 3 (2): 137–79.
- Bernik, Ivan (1989): Socialistična družba kot “obmoderna” družba. *Družboslovne razprave* 6 (7): 31–40.
- Bernik, Ivan, Malnar, Brina in Toš, Niko (1997): Slovenian Political Culture: Paradoxes of Democratization. V: Fink Hafner, D. in Robbins, J.R. (ur.) *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. 56–82. Aldershot, Brookfield, USA, Singapore, Sydney: Dartmouth.
- Bobbio, Norberto (1995): *Desnica in levica*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bosch, Augusti and Durán, Iván (2019): How Does Economic Crisis Impel Emerging Parties on the Road to Elections? The Case of the Spanish Podemos and Ciudadanos. *Party Politics* 25 (2): 252–267.
- Bozóki, András (2005): ‘Consolidation or Second Revolution? The Politics of the New Right in Hungary’. *Slovak Foreign Policy Affairs* 6 (1): 17–27.

- Braunstein, Ruth in Taylor, Malaena (2017): Is the Tea Party a “Religious” Movement? *Religiosity in the Tea Party versus the Religious Right*. *Sociology of Religion: A Quarterly Review* 78 (1): 33–59.
- Burbach, Roger (2001): *Globalization and Postmodern Politics: From Zapatistas to High-Tech Robber Barons*. London: Pluto Press.
- Canovan, Margaret (1984): ‘People’, Politicians and Populism. *Government and Opposition* 19 (3): 312–327.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies* 47 (1): 2–16.
- Courser, Zachary (2012): The Tea ‘Party’ as a Conservative Social Movement. *Society* 49 (1): 43–53.
- Crook, Stephen, Pakulski, Jan, Waters, Malcolm (1992): *Postmodernization*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- Črnič, Aleš (2007): Predsednik za novo dobo. *Družboslovne razprave* 23 (56): 21–37.
- Dalton, Russel J. (1996): *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham, NJ: Chatham House.
- de la Torre, Carlos (ur.) (2015): *The Promise and Perils of Populism: Global Perspective*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- de Vreese, Claes H., Esser, Frank, Aalberg, Toril, Reinemann, Carsten, Stanyer, James (2018): Populism as an Expression of Political Communication Content and Style: A New Perspective. *The International Journal of Press/Politics* 23 (4): 423–438.
- Deegan-Krause, Kevin and Haughton, Tim (2009): Toward a More Useful Conceptualization of Populism: Types and Degrees of Populist Appeals in the Case of Slovakia. *Politics and Policy* 37 (4): 821–841.
- Drahokoupil, Jan (2005): From Collectivization to Globalization: Putting Populism in Its Place’. *Slovak Foreign Policy Affairs* 6 (1): 65–74.
- Eatwell, Roger (2000): The Rebirth of ‘the Extreme Right’ in Western Europe?. *Parliamentary Affairs* 53 (3): 407–425.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (1973): *Tradition, Change, and Modernity*. New York, London, Sydney & Toronto: John Wiley.

- Eisenstadt, Shmuel Noah (1978): *Revolution and the Transformation of Societies. A Comparative Study of Civilizations*. New York: The Free Press in London: Collier Macmillan Publishers.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (1987): Introduction: Historical Traditions, Modernization and Development. V: Eisenstadt, Shmuel Noah (ur.) *Patterns of Modernity, Volume II: Beyond West*, 1–11. London: Frances Pinter Publishers.
- Ellner, Steve (2011): Venezuela's Social-Based Democratic Model: Innovations and Limitations. *Journal of Latin American Studies* 43 (3): 421–449. doi:10.1017/S0022216X11000757.
- Espejo, Paulina Ochoa (2019): Populism and the Idea of the People. V: Kaltwasser, Cristobal Rovira, Taggart, Paul, Espejo, Paulina Ochoa in Ostiguy, Pierre (ur.), *The Oxford Handbook of Populism*, 607–628. Oxford: Oxford University Press.
- Fella, Stefano and Ruzza, Carlo (2013): Populism and the Fall of the Centre-Right in Italy: The End of the Berlusconi Model or a New Beginning?. *Journal of Contemporary European Studies* 21 (1): 38–52.
- Ferkiss, Victor C. (1961): Populism: Myth, Reality, Current Danger. *Political Research Quarterly* 14 (3): 737–740.
- Fink Hafner, Danica (1992): Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije. Ljubljana: Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica (1994): Antistrankarski sentiment v kontekstu demokratičnega prehoda. Slovenija v primerjavi z drugimi posocialističnimi deželami. V: Toš, Niko (ur.), *Slovenski izziv II, Dokumenti SJM* 3, 181–204. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (1997): Development of a Party System. V: Fink Hafner, Danica and Robbins, John R., (ur), *Making a New nation: The Formation of Slovenia*, 35–155. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth.
- Fink Hafner, Danica (2002): *Politične stranke*. Ljubljana: Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica (2016): A Typology of Populisms and Changing Forms of Society: The Case of Slovenia. *Europe-Asia Studies* 68 (8): 1315–1339.

- Fink Hafner, Danica (2019): Slovenia since 1989. V: Ramet, Sabrina P. in Hassenstab, Chris M. (ur.) *Central and Southeast European Politics since 1989*, 251–272. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fink Hafner, Danica (v tisku): Destabilizacija slovenskega strankarskega sistema po letu 2000. V: Krašovec, Alenka, Deželan, Tomaž, (ur.), *Volilno leto*. Ljubljana: Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica in Krašovec, Alenka (2013): Factors Affecting the Long-Term Success of New Parliamentary Parties: Findings in A Post-Communist Context. *Romanian Political Science Journal* 13 (2): 40–68.
- Fink Hafner, Danica in Krašovec, Alenka (2019): The Presidentialisation of Parties in Slovenia: Leaders and Parties. V: Passarelli, G. (ur.). *The Presidentialisation of Political Parties in the Western Balkans*, 145–167. Cham: Springer.
- Fink Hafner, Danica in Kropivnik, Samo (2006): Politična udeležba v posocializmu: med deformirano modernostjo, novo modernizacijo in postmodernostjo. *Družboslovne razprave* 22 (51): 55–72.
- Fink Hafner, Danica, Novak, Meta in Knep, Matej (2017): Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi. Ljubljana: Založba FDV.
- Fischer, Jasna (1999): Začetki industrializacije na Slovenskem. V: Čepič, Zdenko (ur.), *Preteklost sodobnosti*, 9–18. Izbrana poglavja iz slovenske novejšje zgodovine. Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič k.d. in Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Frankland, E. Gene (1988): The Role of the Greens in West German Parliamentary Politics 1980–87. *The Review of Politics* 50 (1): 99–122.
- Freeden, Michael (1996): *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Freeden, Michael (1998): Is Nationalism a Distinct Ideology?. *Political Studies* 46 (4): 748–765.
- Freeden, Michael (2017): After the Brexit Referendum: Revisiting Populism as an Ideology. *Journal of Political Ideologies* 22 (1): 1–11.
- Galston, William Arthur (2018): The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Journal of Democracy* 29 (2): 5–19.

- Germani, Gino (1978): *Authoritarianism, Fascism, and National Populism*. New Brunswick & New Jersey: Transaction Books.
- Germani, Gino (1981): *The Sociology of Modernization*. New Brunswick in London: Transaction Books.
- Ghergina, Sergiou, Mişcoiu, Sergiu, Soare, Sorina (ur.) (2013): *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Grđina, Igor (1999): Zgodovina Slovencev od 1859 do 1918. V: *Ilustruirana zgodovina Slovencev*, 241–306. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Greskovits, Bela (1995): Demagogic Populism in Eastern Europe?. *Telos* 27 (1): 91–106.
- Gurtner, Bruno (2010): The Financial and Economic Crisis and Developing Countries. *International Development Policy* 2010 (1): 189–213. Dostopno prek <https://journals.openedition.org/poldev/144>, 12. 6. 2019.
- Hafner Fink, Mitja (1994): *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hafner Fink, Mitja (1999): (Attitudes to) Social Inequality in the Process of Transition from Socialism: Comparing Slovenia to Bulgaria, Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland. V: Toš, Niko, Mohler, P.Ph. in Malnar, Brina (ur.) *Modern Society and Values*, 171–192. Ljubljana: FSS, University of Ljubljana; Mannheim: Zuma.
- Hafner Fink, Mitja in Uhan, Samo (2016): Vrednote, ekonomska rast in družbeni razvoj. *Teorija in praksa* 53 (posebna številka): 232–250.
- Hafner Fink, Mitja, Fink Hafner, Danica in Krašovec, Alenka (2011a): Changing Patterns of Political Participation. V: Lewis, Paul in Markowski, Radoslaw (ur.), *Europeanising Party Politics. Comparative Perspectives on Central and Eastern Europe*, 69–96. Manchester in New York: Manchester University Press.
- Hafner Fink, Mitja, Malnar, Brina in Uhan, Samo (2013): The National Contexts of Post-national Citizenship. *Czech Sociological Review* 46 (6): 867–901.
- Hajer, Maarten (2003): Policy without Polity? Policy Analysis and the Institutional Void. *Policy Sciences* 36 (2): 175–195.

- Hameleers, Michael in Vliegthart, Rens (2020): The Rise of a Populist Zeitgeist? A Content Analysis of Populist Media Coverage in Newspapers Published between 1990 and 2017. *Journalism Studies* (21):1, 19–36, DOI: 10.1080/1461670X.2019.1620114.
- Hawkins, Kirk A. (2003): Populism in Venezuela: The Rise of Chavismo. *Third World Quarterly* 24 (6): 1137–1160.
- Held, David in McGrew, Anthony G. (ur.) (2003): *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge, Oxford in Malden: Polity Press in Blackwell Publishing Inc..
- Hellmann, Olli (2019): Populism in East Asia. V: Kaltwasser, Cristobal Rovira, Taggart, Paul, Espejo, Paulina Ochoa in Ostiguy, Pierre (ur.) *The Oxford Handbook of Populism*, 161–178. Oxford: Oxford University Press.
- Hess, Steve in Aidoo, Richard (2015): *Charting the Roots of Anti-Chinese Populism in Africa*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Hetland, Gabriel (2016): From System Collapse to Chavista Hegemony: The Party Question in Bolivarian Venezuela. *Latin American Perspectives* 44 (1): 17–36.
- Higgott, Richard in Ougaard, Morten (ur.) (2003): *Towards a Global Polity: Future Trends and Prospects*. London: Routledge.
- Hoffmann, Ribeiro A. (2019): Negotiating Normative Premises in Democracy Promotion: Venezuela and the Inter-American Democratic Charter. *Democratization* 26 (5): 815–831.
- Howard, Mark Morjé (2000): Can Populism be Suppressed in a Democracy? Austria, Germany, and the European Union. *East European Politics and Societies* 15 (1): 18–32. <https://doi.org/10.1177/0888325401015001003>.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Ionescu, Ghita in Gellner, Ernest (ur.) (1969): *Populism. Its Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Jaffrelot, Christophe in Tillin, Louise (2019): Populism in India. V: Kaltwasser, Cristobal Rovira, Taggart, Paul, Espejo, Paulina Ochoa in Ostiguy, Pierre (ur.), *The Oxford Handbook of Populism*, 179–194. Oxford: Oxford University Press.

- Jelinčič, Zmago Plemeniti (2019): Intervju, 5. 11. 2019, Ljubljana, poslanska pisarna Slovenske nacionalne stranke v DZ RS, intervjuvala Danica Fink Hafner, raziskovalkin arhiv.
- Jodzinski, Wolfgang in Manabe, Kazufumi (2009): On the Similarity of Religiosity in Different Cultures. V: Haller, Max, Jowell, Roger in Smith, Tom W., *The International Social Survey Programme, 1984–2009*, 312–336. *Charting the Globe*. London in New York: Routledge in Taylor&Francis Group.
- Kaltwasser, Cristobal Rovira (2013): The Responses of Populist to Dahl's Democratic Dilemmas. *Political Studies* 62 (3): 470–487.
- Katsambekis, Giorgos in Kioupkiolis, Alexandros (ur.) (2019): *The Populist Radical Left in Europe*. Oxon in New York: Routledge.
- Keylor, William R. (2011): *The Twentieth-Century World and Beyond. An International History since 1990*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Kioupkiolis, Alexandros (2016): Podemos: The Ambiguous Promises of Left-Wing Populism in Contemporary Spain. *Journal of Political Ideologies* 21 (2): 99–120.
- Klavora, Jan (2009): *Dejavniki sprememb volilnega vedenja v Sloveniji v obdobju 2004–2008*. Diplomsko delo, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Knight, Alan (1998): Populism and Neo-populism in Latin America, Especially Mexico. *Journal of Latin American Studies* 30 (2): 223–248.
- Knopff, Rainer (1998): Populism and the Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 31 (4): 683–705.
- Knowles, Eric D., Lowery, Brian S., Shulman, Elizabeth P., Schaumberg, Rebecca L. (2013): Race, Ideology, and the Tea Party: A Longitudinal Study. *PLoS ONE* 8 (6): E67710. doi:10.1371/journal.pone.0067110.
- Knutsen, Oddbjørn (1995): Value Orientations, Political Conflicts and Left-Right identification: A Comparative Study. *European Journal of Political Research* 28 (1): 63–95.
- Kovačič, Matej, Hlebec, Valentina in Kropivnik, Samo (2002): Perception of Slovenian Political Parties: A Network Approach. *Metodološki zvezki* 17(1): 1318–1726.

- Kramberger, Ivan (1988): Srce Ivana Krambergerja iz Negove. Negova: samozaložba.
- Kramberger, Ivan (1989): Zakaj Štajerci sovražijo Ivana Krambergerja. Negova: samozaložba.
- Kramberger, Ivan (1989a): Kaj mora človek narediti, da postane srečen. Negova: samozaložba.
- Kramberger, Ivan (1989b): Pesmi moji materi. Negova: samozaložba.
- Kramberger, Ivan (1990): Zakaj Ivan Kramberger ni predsednik Slovenije. Negova: samozaložba.
- Kramberger, Ivan in Kramberger, Marjeta (1989): Misli Ivana in Marjete Kramberger. Negova: samozaložba.
- Krašovec, Alenka (2012): Slovenia. V: Vlastimil Havlík, Aneta Pinková Et Al., Populist Political Parties in East Central Europe, 259–284. Brno Masarykova Univerzita, Fakulta Sociálních Studií: Mezinárodní Politologický Ústav.
- Krašovec, Alenka in Haughton, Tim (2011): Money, Organization and the State: The Partial Cartelization of Party Politics in Slovenia. *Communist and Post-Communist Studies* 44 (3): 199–209.
- Krašovec, Alenka in Lajh, Damjan (2009): The European Union: A Joker or Just an Ordinary Playing Card for Slovenian Political Parties?. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 25 (4): 491–512.
- Kropivnik, Samo (1993): Struktura in teritorialna porazdeljenost izidov volitev v državni zbor leta 1992. V: Adam, Frane, (ur.) *Volitve in politika po slovensko*, 29–52. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Kropivnik, Samo (2002): Družbeni in ideološki profili slovenskih političnih strank v preteklem desetletju. V: Fink Hafner, Danica in Boh, Tomaž (ur.) *Parlamentarne volitve 2000*, 27–50. Ljubljana: Založba FDV.
- Kropivnik, Samo in Kustec Lipicer, Simona (2011): Vsebinska struktura stališč v volilnih programih na nacionalnih parlamentarnih volitvah. V: Kustec Lipicer, Simona, Kropivnik, Samo, Deželan, Tomaž, Maksuti, Alem, *Volilni programi in stališča*, 59–116. Ljubljana: Založba FDV.

- Kropivnik, Samo in Zatler, Roman (2002): Naklonjenost volivcev strankam in/ali voditeljem strank. *Teorija in praksa* 39 (2): 254–267.
- Kumar, Krishan (1988): *The Rise of Modern Society*. Oxford: Blackwell.
- Kuzmanič, Tonči (1995): Politični ekstremizem pod Slovenci: SNS od tigrov do papirja. *Časopis za kritiko znanosti* 23 (174): 145–170.
- Lang, Kai-Olaf (2005): Populism in Central and Eastern Europe – A Threat to Democracy or Just Political Folklore?. *Slovak Foreign Policy Affairs* 6 (1): 6–16.
- Lloyd, John (2001): *The Protest Ethic: How the Anti-Globalisation Movement Challenges Social Democracy*. London: Demos.
- Lucardie, Paul, Otjes, Simon in Voerman, Gerrit (2014): *Dealing with Ideological Diehards and Eclectic Extremists. The Establishment's Reactions to Political Extremism in the Netherlands*. Groningen: Documentation Centre Dutch Political Parties, University of Groningen.
- Luke, Timothy W. (1990): *Social Theory and Modernity*. Newbury Park, London & New Delhi: SAGE Publications, Inc..
- Luthar, Breda (1993): Pledoaje za raziskovanje politične izbire kot stilistične izbire. V: Adam, Frane (ur.) *Volitve in politika po slovensko*, 113–137. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- March, Luke (2019): Populism in Post-Soviet States. V: Kaltwasser, Cristobal Rovira, Taggart, Paul, Espejo, Paulina Ochoa in Ostiguy, Pierre (ur.) *The Oxford Handbook of Populism*, 214–231. Oxford: Oxford University Press.
- Miheljak, Vlado (1990): Fenomen Kramberger?. V: Fink Hafner, Danica (ur.), *Volitve '90: prispevki za politološko analizo*, 99–104. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Moffitt, Benjamin (2015): Contemporary Populism and »The People« in the Asia-Pacific. V: de la Torre, Carlos (ur.), *The Promise and Perils of Populism: Global Perspectives*, 235–248. Kentucky: University Press of Kentucky.
- Moffitt, Benjamin (2019): Populism in Australia and New Zealand. V: Kaltwasser, Cristobal Rovira, Taggart, Paul, Espejo, Paulina Ochoa in Ostiguy, Pierre (ur.), *The Oxford Handbook of Populism*, 121–139. Oxford: Oxford University Press.

- Mouzelis, Nicos (1985): On the Concept of Populism: Populist and Clientelist Modes of Incorporation in Semiperipheral Polities. *Politics & Society* 14 (3): 329–348.
- Mudde, Cas (2002): In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe. V: Mény, Yves & Surel, Yves (ur.) *Democracies and the Populist Challenge*, 214–232. UK: Palgrave Macmillan.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39 (4): 541–563.
- Mudde, Cas (2017): *Syriza: The Failure of the Populist Promise*. Palgrave Macmillan.
- Mudde, Cas in Kaltwasser, Cristobal Rovira (ur.) (2013): *Populism in Europe and the Americas. Threat or Corrective for Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What Is Populism?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Musella, Fortunato in Vercesi, Michelangelo (2019): Definitions and Measures of Party Institutionalization in New Personal Politics: The Case of the 5 Star Movement. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 13 (2): 225–247.
- Newell, James L. (2000): Italy: The Extreme Right Comes in from the Cold. *Parliamentary Affairs* 53 (3): 469–485.
- Offe, Claus (1985): New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research* 52 (4): 817–868.
- Ougaard, Morten in Higgott, Richard, (ur.) (2002): *Towards a Global Polity*. London in New York: Routledge.
- Pajnik, Mojca in Sauer, Birgit, (ur.) (2017): *Populism and the Web: Communicative Practices of Parties and Movements in Europe*. London in New York: Routledge.
- Panebianco, Angelo (1988): *Political Parties. Organisation and Power*, Cambridge, New York, New Rochelle. Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Pappas, Takis S. (2014): Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and post-Communist Hungary. *Government and Opposition* 49 (1): 1–23.

- Pauwels, Teun (2014): *Populism in Western Europe: Comparing Belgium, Germany and the Netherlands*. Milton Park, Abingdon: Routledge.
- Pavlović, Vukašin (1987): *Poredak i alternativa*. Titograd: NIO Univerziteteska riječ Nikšić in Centar za marksističko obrazovanje Milutin Božović.
- Petković, Brankica (2003): Romi v Sloveniji tujci za vedno?. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 2 (2): 54–75.
- Postel, Charles (2007): *The Populist Vision*. ZDA: Oxford University Press.
- Prizel, Ilya (2000): Populism as a Political Force in Postcommunist Russia and Ukraine. *East European Politics and Societies* 14 (2): 54–63.
- Prunk, Janko (1999): *Zgodovina Slovencev od 1859 do 1918*. V: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, 307–422. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Raadt, Jasper de, Hollanders, David Hollanders in Krouwel, André (2004): *Varieties of Populism: An Analysis of the Programmatic Character of Six European Parties*. Working Papers Political Science, št. 2004/04. Amsterdam: Department of Political Science, Vrije Universiteit.
- Rizman, Rudi M. (1999): The Radical Right Politics in Slovenia. V: Ramet, Sabrina P. (ur.) *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*, 147–170. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Roberts, Kenneth (1995): World Politics Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America. *World Politics* 48 (1): 82–116.
- Rohlinger, Deana A. in Bunnage, Leslie (2017): Did the Tea Party Movement Fuel the Trump-Train? The Role of Social Media in Activist Persistence and Political Change in the 21st Century. *Social Media + Society* 3 (2): 1–11.
- Rose, Richard (2000): The End of Consensus in Austria and Switzerland. *Journal of Democracy* 11 (2): 26–40.
- Rydgren, Jens (2003): Meso-level Reasons for Racism and Xenophobia. Some Converging and Diverging Effects of Radical Right Populism in France and Sweden. *European Journal of Social Theory* 6 (1): 45–68.

- Rydgren, Jens (2004): Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties: The Case of Denmark. *West European Politics* 27 (3): 474–502.
- Rydgren, Jens in van Holsteyn, Joop (2005): Holland and Pim Fortuy: A Deviant Case or the Beginning of Something New?. V: Rydgren, Jens (ur.) *Movements of Exclusion: Radical Right-wing Populism in the Western World*. Hauppauge, 41–64. New York: Nova Science Publishers.
- Sachsenmaier, Dominic in Riedel, Jens z Eisenstadt, Shmuel N. (ur.) (2002): *Reflections on Multiple Modernities. European, Chinese and Other Interpretations*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc.
- Shaw, Martin (2000): *Theory of the Global State: Globality as an Unfinished Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smrke, Marjan (2012): Učinki »svete polomije« na zaupanje v cerkev. *Teorija in praksa* 49 (1): 9–31.
- So, Alvin Y. (1990): *Social Change and Development. Modernization, Dependency, and World-System Theories*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE.
- Stanley, Ben (2008): The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies* 13 (1): 95–110.
- Stanley, Ben (2019): Populism in Central and Eastern Europe. V: Kaltwasser, Cristobal Rovira, Taggart, Paul, Espejo, Paulina Ochoa in Ostiguy, Pierre (ur.), *The Oxford Handbook of Populism*, 141–160. Oxford: Oxford University Press.
- Stanojević, Miroslav, Kanjuo Mrčela, Aleksandra, Breznik, Maja (2016): Slovenia at the Crossroads: Increasing Dependence on Supranational Institutions and the Weakening of Social Dialogue. *European Journal of industrial Relations* 22 (3): 281–294.
- Stanojević, Miroslav (1989): Državno industrializirana družba kot nedokončana modernist. *Družboslovne razprave* 6 (7): 51–65.
- Stavrakakis, Yannis in Katsambekis, Giorgos (2014): Left-wing Populism in the European Periphery: the Case of SYRIZA. *Journal of Political Ideologies* 19 (2): 119–142.
- Steward, Angus (1969): The Social Roots. V: Ionescu, Ghita in Gellner, Ernest (ur.). *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, 180–196. London: Weidenfeld and Nicolson.

- Stiglitz, Joseph E. (2012): *The Price of Inequality. How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York in London: W.W. Norton & Company. Independent Publishers since 1923.
- Stiglitz, Joseph E. (2015): *The Great Divide. Unequal Societies and What We Can do About Them*. New York in London: W.W. Norton & Company. Independent Publishers since 1923.
- Stiglitz, Joseph E. (2019): *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. W.W. Norton & Company. Independent Publishers since 1923.
- Šiber, Ivan (1989): *Komunisti Jugoslavije o društvenoj reformi*. Beograd: IC Komunist.
- Taggart, Paul (1995): *New Populist Parties in Western Europe*. *West European Politics* 18 (1): 34–51.
- Taggart, Paul (1996): *The New Populism and the New Politics: New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*. Houndmills, Basingstoke and London: Macmillan Press Ltd.
- Tarchi, Marco (2016): *Populism: Ideology, Political Style, Mentality?*. *Czech Journal of Political Science* 23 (1): 95–109.
- Tiran, Jernej (2015): *Urbano proti ruralnemu: (nov) razcep v slovenskem političnem prostoru?*. *Teorija in praksa* 52 (1–2): 271–290.
- Tismaneanu, Vladimir (2000): *Hypotheses on Populism: The Politics of Charismatic Protest*. *East European Politics and Societies* 15 (1): 10–17.
- Toš, Niko (ur.) (2014): *Vrednote v prehodu VIII. Slovensko javno mnenje 1991–2011, Dokumenti SJM*, Ljubljana: FDV IDV, CJMMK.
- Turner, Bryan S. (ur.) (1990): *Theories of Modernity and Postmodernity*. London, Newbury Park & New Delhi: SAGE Publications.
- Učeň, Peter, Gyárfásová, Olga in Krivý, Vladimír (2005): *Centrist Populism in Slovakia from the Perspective of Voters and Supporters*. *Slovak Foreign Policy Affairs* 6 (1): 1–19.
- Ule, Mirjana (1989): *Kriza industrijske moderne in novi individualizem*. *Družboslovne razprave* 6 (7): 66–75.
- van Bergeijk, Peter A. G. (2019): *Deglobalization 2.0*. Cheltenham. UK in Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.

- Veliz, Cludion (ur.) (1965): *Obstacles to Change in Latin America*. London, New York, Toronto: Oxford University Press.
- Wahby, Noura (2017): Institutions and Populism in the Global South – Lessons for the Brexit – Trump Era. *City & Community* 16 (2): 139–144. doi: 10.1111/cico.12234.
- Weber, Max (1947): *The Theory of Social and Economic Organization*. New York, Oxford University Press in Toronto: Collier-Macmillan Canada Ltd..
- Weyland, Kurt (2001): Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics* 34 (1): 1–22.
- Wiles, Peter (1969): A Syndrome, Not a Doctrine. V: Ionescu, Ghita in Gellner in Gellner, Ernest (ur.) *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, 166–179. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Williamson, Vanessa, Skocpol Theda in Coggin, John (2011): The Tea Party and the Remaking of Republican Conservatism. *Perspectives on Politics* 9 (1): 25–43.
- Županov, Josip (1983): Delavski razred in družbena stabilnost. *Teorija in praksa* 23 (11): 1152–1165.

Internetni viri:

- Al Jazeera (2007a): Barnaby Phillips meeting with Janez Drnovšek, 1. del, 21. 5. 2007. Dostopno prek <http://www.youtube.com/watch?v=unicG1xbBJk>, 18. 3. 2019.
- Al Jazeera (2007b): Barnaby Phillips meeting with Janez Drnovšek, 2. del, 21. 5. 2007. Dostopno prek <http://www.youtube.com/watch?v=rI5Du4p4Vi4>, 18. 3. 2019.
- Altman, Dennis (2017): *Discontents: Identity, Politics and Institutions in a Time of Populism*, *The Conversation*, 30. 7. 2017. Dostopno prek <https://theconversation.com/discontents-identity-politics-and-institutions-in-a-time-of-populism-80882>, 12. 12. 2019.
- CJM MK (2006): *Politbarometer 11/2006 – November 2006*, Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja Fakultete za družbene vede. Dostopno prek http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/raziskava_pb/arhiv_pb/pb11_06.pdf, 30. 10. 2019.

- Delo (2017a): Ivan Kramberger na negovski grad četrto stoletja po smrti, 9. 3. 2017. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/ivan-kramberger-na-negovski-grad-cetrto-stoletja-po-smrti.html>, 28. 7. 2019.
- Delo (2017b): Država izgubila pravdo za »Jelinčičeve« knjige, 2. 12. 2017. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/kronika/drzava-izgubila-pravdo-za-jelinciceve-knjige.html>, 27. 7. 2019.
- Delo (2018): Pomagati sem jim hotel na človeški osnovi. Dajte jim še vi, 22. 2. 2018. Dostopno na <https://www.delo.si/novice/politika/pomagati-sem-jim-hotel-na-cloveski-osnovi-dajte-jim-se-vi.html>, 28. 7. 2019.
- Delo.si (2005): Čistopis dopolnjenega in aktualiziranega programa Slovenske nacionalne stranke, sprejetega na 7. kongresu stranke Brdo pri Kranju, 21. maja 2005 – Program Slovenske Nacionalne Stranke. Dostopno prek https://www.delo.si/assets/media/other/20080820//SNS_program.pdf, 22. 9. 2019.
- Democratic underground (2014): Populism as a »Thin-Centred« Ideology: Ranging from the Left (»Chavismo«) to the Right (»Tea Party«), 20. 11. 2014. Dostopno prek <https://www.democraticunderground.com/10025845034>, 17. 3. 2019.
- Dnevnik (2007a): Kdo ni maral apostola dobrote?, 19. 6. 2007. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/252486>, 17. 3. 2019.
- Dnevnik (2007b): Moja sporočila niso namenjena dvigovanju osebne popularnosti, intervju z Janezom Drnovškom, 2. 1. 2007. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/219753/lokalno/219753>, 30. 10. 2019.
- Dnevnik (2007c): Drnovšek opozarja na klimatske spremembe, 19. 1. 2007. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/223950/Lokalno/223950>, 19. 12. 2019.
- Dnevnik (2012): Varujte mi mojo Slovenijo? 23. 10. 2012. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042534129>, 28. 7. 2019.
- Dnevnik (2018a): Drnovškov kip v Zagorju tudi po odločitvi ustavnega sodišča ostaja na svojem mestu, 6. 7. 2018. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042832057/slovenija/drnovskov-kip-v-zagorju-tudi-po-odlocitvi-ustavnega-sodisca-ostaja-na-svojem-mestu>, 29. 7. 2019.
- Dnevnik (2018b): Cerar: Drnovšku moramo biti hvaležni za vse

- dobro, kar je storil za Slovenijo, 23. 2. 2018. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042802518/slovenija/cerar-drnovsku-moramo-bitihvalezni-za-vse-dobro-kar-je-storil-za-slovenijo>, 29. 7. 2019.
- Dnevnik (2018c): Jelinčič kaznovan zaradi azerbajdžanskega denarja, 29. 6. 2018. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042831247>, 27. 7. 2019.
- Drnovšek, Janez (brez letnice): Escape from Hell, beginning. Dostopno na <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/jd.nsf/dokumentiweb/B5C36AA78A51806FC1256F94000691E7?OpenDocument>, 25. 8. 2019.
- Državni Zbor RS (2005): Seje kolegija predsednika Državnega zbora RS. Izbrani zapis seje, 15. junij 2005. Dostopno prek <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=IV&type=pmagdt&uid=25EBF9562BA37AEFC1257021004BA80E>, 27. 7. 2019.
- Državni zbor RS (2018): Zmago Jelinčič Plemeniti, govor o Marakeški deklaraciji, 13. izredna seja DZ RS, 21. 11. 2018. Dostopno prek <https://www.youtube.com/watch?v=8QWA9yyf99Q>, 27. 7. 2019.
- Državni Zbor RS (2019): Osebni podatki – Zmago Jelinčič Plemeniti. Dostopno prek <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/ODrzavnemZboru/KdoJeKdo/PoslankeInPoslanci/poslanec?idOseba=P028>, 22. 12. 2019.
- DVK (brez letnice): Evropski Parlament. Dostopno prek: <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/volitve/evropski-parlament>, 2. 2. 2020.
- Economist (2018): The Next Capitalist Revolution. Dostopno prek <https://www.economist.com/printedition/2018-11-17>, 12. 12. 2019.
- Economist (2019): A global conversation on the role of markets, technology and freedom in the 21st century. Open forum. Dostopno prek <https://www.economist.com/openfuture>, 12. 12. 2019.
- FB stran – Jelincic Plemeniti, Zmago (2019): Zabeleženih 63.759 sledilcev. Dostopno prek <https://www.facebook.com/JelincicZmagoPlemeniti/>, 6. 11. 2019.

- FB stran Lidije Ivanuša (2019.): Dostopno prek <https://www.facebook.com/lidija.ivanusa/posts/10213693797214120>, 22. 12. 2019.
- Finance (2012): Ivan Kramberger, dobri človek z Negove, 7. 6. 2012. Dostopno prek <https://www.finance.si/355601/Ivan-Kramberger-dobri-clovek-iz-Negove>, 27. 7. 2019.
- Financial Times (2019) Why Rigged Capitalism is Damaging Liberal Democracy. Dostopno prek <https://www.ft.com/content/5a8ab27e-d470-11e9-8367-807ebd53ab77>, 19. 12. 2019.
- Financial Times (2019a) Capitalism. Time to reset. Dostopno prek <https://aboutus.ft.com/en-gb/new-agenda/>, 20. 12. 2019.
- Gibanje za pravičnost in razvoj (2008.): Dostopno je bilo prek <http://www.gibanje.org/index2.php?id=205>, 23. 2. 2008.
- Gibanje za pravičnost in razvoj (2015a.): Dostopno je bilo prek <http://www.gibanje.org/index.php?id=1>, 21. 7. 2015.
- Gibanje za pravičnost in razvoj (2015b.): Drnovškove misli. Dostopno je bilo prek <http://www.gibanje.org/?id=205&action=arhiv>, 30. 4. 2015. Stran ni več dostopna.
- Gibanje za pravičnost in razvoj (2015c.): Dostopno je bilo prek <http://www.gibanje.org/index.php?id=205>, 12. 8. 2015.
- Gidron, Noam in Bonikowski, Bart (2013.): Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda, Working paper series 13-0004, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University. Dostopno prek http://scholar.harvard.edu/files/gidron_bonikowski_populismlitreview_2013.pdf, 12. 12. 2019.
- Guardian (2007): Not On Our Watch – How Hollywood Made America Care About Darfur, 19. 5. 2007. Dostopno na <https://www.theguardian.com/world/2007/may/19/film.usa>, 29. 10. 2019.
- Guardian (2014): What Happened to Darfur after George Clooney Came to Town?. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/11/-sp-george-clooney-darfur-what-next>, 29. 10. 2019.
- Guardian (2018): How Populist Are You? – Quiz. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/21/how-populist-are-you-quiz>, 12. 7. 2019.
- Guardian (2019): How We Combed Leaders Speeches To Gauge

- Populist Rise. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/06/how-we-combed-leaders-speeches-to-gauge-populist-rise>, 12. 7. 2019.
- Hafner Fink, Mitja, Uhan, Samo in Gregorčič, Marta (2011b): Družbene spremembe, spreminjanje vrednot in razvoj. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, CJMMK. Dostopno prek http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/crp_vrednote_razvoj_2011_porocilo.pdf, 14. 10. 2018.
- Hawkins, Kirk A. (2010): Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective. Cambridge University Press. Dostopno prek <https://www.amazon.com/Venezuelas-Chavismo-Populism-Comparative-Perspective/dp/052176503X>, 11. 9. 2017.
- Houwen, Tim (2011): The non-European Roots of the Concept of Populism. Sussex European Institute. Working Paper No. 120, University of Sussex, Brighton. Dostopno prek <http://www.sussex.ac.uk/sei/publications/seiworkingpapers>, 10. 8. 2019.
- IMD (2018): The World Competitiveness Yearbook 2018. Dostopno prek <https://www.imd.org/research-knowledge/books/world-competitiveness-yearbook-2018/>, 3. 6. 2019.
- Instagram – Jelinčič Plemeniti, Zmago (2019): Zabeleženih 2253 sledilcev. Dostopno prek <https://www.instagram.com/zmagojelincic.plemeniti/>, 6. 11. 2019.
- Janez D. blog (2007): Klima. Dostopno prek <http://janezd.blog.siol.net/>, 30. 10. 2019.
- Knez, Darko in Tomislav Kajfež (2018): Dr. Janez Drnovšek. Dostopno prek https://www.academia.edu/36637171/Dr._Janez_Drnov%C5%A1ek, 28. 7. 2019.
- Križnar, Tomo in Weiss, Maja (2008): Dar Fur – vojna za vodo, film je dostopen prek Youtuba v sedmih delih. Prvi del filma je dostopen prek https://www.youtube.com/watch?v=vfn_aT7dZbw, 29. 10. 2019. Drugi del filma je dostopen prek <https://www.youtube.com/watch?v=hk7Vx1ylavw>, 29. 10. 2019. Tretji del filma je dostopen prek <https://www.youtube.com/watch?v=tmlaHl7DPP4>, 29. 10. 2019. Četrti del filma je dostopen prek <https://www.youtube.com/watch?v=8XnlPKDhHZ8>, 29. 10. 2019. Peti del filma je dostopen prek <https://www.youtube.com/watch?v=DEywEr50uis>, 29. 10. 2019. Šesti del filma je dostopen prek <https://www>.

youtube.com/watch?v=LB9567gTrLQ, 29. 10. 2019. Sedmi, zadnji del filma je dostopen prek <https://www.youtube.com/watch?v=wQyQybQJ8Oo>, 29. 10. 2019.

Kultprotur (2017): Poziv k sodelovanju za predstavitev Ivana Krambergerja, 17. 1. 2017. Dostopno na <https://www.kultprotur.si/sl/novice/poziv-k-sodelovanju-za-predstavitev-ivana-krambergerja>, 28. 7. 2019.

Ministrstvo za notranje zadeve (2013): Izbrisani. Dostopno prek http://www.mnz.gov.si/si/novinarsko_sredisce/teme_in_programi/izbrisani/, 28. 7. 2019.

Ministrstvo za notranje zadeve (2018): V Marakešu sprejeli Globalni dogovor o varnih, urejenih in zakonitih migracijah, 11. 12. 2018. Dostopno prek http://mnz.arhiv-spletisc.gov.si/si/novinarsko_sredisce/novica/10472/, 28. 10. 2019.

Mirovni inštitut (2006): Evropsko sodišče za človekove pravice. Kurić in drugi proti Sloveniji (pritožba št. 26828/06). Dostopno prek <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/evropsko-sodisce-za-clovekove-pravice/index.html>, 28. 7. 2019.

Mirovni inštitut (2009) Izbrisani, informacije in dokumenti. Izbrisani. Dostopno prek <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/statistike/index.html>, 28. 7. 2019.

Mladina (2004): Zmagov klobuk, 29. 12. 2004. Dostopno prek <https://www.mladina.si/94541/zmagov-klobuk/>, 2. 11. 2019.

Mladina (2006): Milostni predsednik v gibanju, 12. 2. 2006. Dostopno prek <http://www.mladina.si/92572/milostni-predsednik-v-gibanju/>, 21. 3. 2019.

Mladina (2007): intervju z dr. Janezom Drnovškom, Predsednikom Republike Slovenije, 22. 2. 2007. Dostopno prek <https://www.mladina.si/93426/vrsta-ljudi-je-ki-so-pripravljene-delati-za-to-drzavo-ne-glede-na-to-katera-vlada-jo-vodi-pripr/>, 27. 3. 2019.

MMC RTV SLO (2005): Napis o izbrisanih razburil Hanžka, 24. 2. 2005. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/napis-o-izbrisanih-razburil-hanzka/32337>, 27. 7. 2019.

MMC RTV SLO (2007): Spomin na skromnega človeka z velikim srcem. Nepojasnjeno ozadje in teorije zarote, 7. 6. 2007. Dostopno prek <http://www.rtv slo.si/slovenija/spomin-na-skromnega-cloveka-z-velikim-srcem/72026>, 21. 3. 2019.

- MMC RTV SLO (2007a): Jabolko ne pade daleč od drevesa, 6. junij 2007. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/slovenija/jabolko-ne-pade-dalec-od-drevesa/71902>, 27. 7. 2019.
- MMC RTV SLO (2007b): Zmago Jelinčič Plemeniti, predsedniški kandidat, 20. 9. 2007. Dostopno prek https://www.rtv slo.si/modload.php?c_id=651&c_mod=rtvchat&func=read&op=chat, 5. 8. 2019.
- MMC RTV SLO (2007c): V središču sumljivih in provokativnih dogodkov, 9. 10. 2007. Dostopno na <https://www.rtv slo.si/predsedniske-volitve/v-srediscu-sumljivih-in-provokativnih-dogodkov/77571>, 27. 7. 2019.
- MMC RTV SLO (2015): Umor »dobrega človeka iz Negove«. Dostopno prek <http://www.rtv slo.si/na-danasnji-dan/7-junij-umor-dobrega-cloveka-iz-negove/332238>, 7. 6. 2015.
- Mounk, Yascha in Kyle, Jordan (2018): What Populists Do to Democracies, *The Atlantic*, 26. 12. 2018. Dostopno prek <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/12/hard-data-populism-bolsonaro-trump/578878/>, 9. 2. 2019.
- Narodni muzej Slovenije (2018): Razstava ob 10. obletnici smrti dr. Janeza Drnovška. Dostopno prek <http://www.burger.si/MuzejiInGalerije/NarodniMuzej/Drnovsek/Janez.html>, 30. 10. 2019.
- Ninamedia (2020): Rezultati javnomenjske raziskave. Dostopno prek <http://ninamedia.si/arhivi/category/vox>, 20. 1. 2020.
- Občina Zagorje ob Savi (2017): Župan položil cvetje na grob dr. Janeza Drnovška. Dostopno na <http://www.zagorje.si/povezava.aspx?pid=4414>, 28. 7. 2019.
- OECD (2019): *Under Pressure: The Squeezed Middle Class*. Paris: OECD Publishing. Dostopno prek <https://doi.org/10.1787/689afed1-en>, 25. 5. 2019.
- Pavkovič, Igor (2008): Ivan Kramberger v Sevnici l.1990 – 1.del. Dostopno prek https://www.youtube.com/watch?time_continue=18&v=uesjhBnjFWM&feature=emb_title, 16. 12. 2019.
- Pfister, Ulrich (2012): Globalization. *European History Online*, 6. 6. 2012. Dostopno prek <http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/globalization/ulrich-pfister-globalization#TheConceptofGlobalization>, 7. 8. 2018.

- Playboy (2006): Playboy intervju – Dr. Janez Drnovšek. Dostopno na <https://www.playboy.si/branje/intervju/dr-janez-drnovsek/>, 28. 7. 2019.
- Playboy (2007): Zmago Jelinčič Pl. intervju, 21. 7. 2007. Dostopno na <https://www.playboy.si/branje/intervju/zmago-jelincic-pl/>, 28. 10. 2019.
- Pogledi.si (2014): Kaj je ostalo od zgodovine? Enigma Janez Drnovšek. Dostopno prek <https://pogledi.delo.si/druzba/enigma-janez-drnovsek>, 18. 3. 2019.
- Pomurec (2014): Zmago Jelinčič: »V Evropi se da marsikaj narediti, vendar le če ne kimaš velikim gospodom«, intervju, 22. 4. 2014. Dostopno prek https://www.pomurec.com/vsebina/23307/Zmago_Jelincic__%C2%BBV_Evropi_se_da_marsikaj_narediti__vendar_le_ce_ne_kimas_velikim_gospodom%C2%AB, 28. 10. 2019.
- Prihodnost Slovenije (2002–2007): Pogovori o prihodnosti Slovenije so dostopni na <http://www.prihodnost-slovenije.si/up-rs/ps.nsf>, 30. 10. 2019.
- Primorske novice (2018): O Drnovšku največ pove pisalna miza, 22. 2. 2018. Dostopno prek <https://www.primorske.si/2018/02/21/najvec-o-njem-pove-pisalna-miza>, 28. 7. 2019.
- Pristavec Đogič, Mojca in Križaj, Marjana (2016): Migrantska kriza – primer Slovenije, Državni zbor RS. Dostopno prek https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2016/Migrantska_kriza_v_Sloveniji_-_primer_Slovenije.pdf, 16. 12. 2019.
- Prlekija on net (2018): Obeležili so 40 let delovanja TD Negova-Spodnji Ivanjci, 6. 6. 2018. Dostopno prek <https://www.prlekija-on.net/lokalno/18166/obelezili-so-40-let-delovanja-td-negova-spodnji-ivanjci.html>, 19. 3. 2019.
- Rdeči križ Slovenije (2019): Prispevki prek SMS. Dostopno prek https://www.rks.si/sl/Prispevki_prek_SMS/, 21. 12. 2019.
- Resnick, Danielle (2019): Populist Politics in Africa. Oxford Research Encyclopedia of Politics. Dostopno prek <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-699>, 12. 12. 2019.
- RTV SLO (2008): Jebel Marra in Dar Fur – Vojna za vodo spomladi

- na CD in DVD, 27. 10. 2008. Dostopno prek https://zkpprodaja.si21.com/sl/Novice/Pengovova_pesem_iz_filma_Dar_Fur_na_radijskih_valovih/, 29. 10. 2019.
- RTV SLO (2019): Od kompromisa do poslanstva: portret Janeza Drnovška (v dveh delih). Prvi del je bil na nacionalni televiziji predvajan 22. 8. 2019. Dostopno prek <https://4d.rtv slo.si/arhiv/dosje/174543790>, drugi del pa 29. 8. 2019. Dostopno prek <https://4d.rtv slo.si/arhiv/dosje/174544938>, 29. 10. 2019.
- RTV SLO (2019): Pesem v žepu. Dostopno prek <https://radioprvi.rtv slo.si/2019/09/pesem-v-zepu-142/>, 28. 7. 2019.
- Siol.net (2011): Zmago Jelinčič Plemeniti: Tisti, ki bi se morali vrniti v politiko, so že mrtvi, 20. 1. 2011. Dostopno prek <https://siol.net/novice/siol/zmago-jelincic-plemeniti-tisti-ki-bi-se-morali-urniti-v-politiko-so-ze-mrtvi-298569>, 27. 7. 2019.
- Siol.net (2018): Drnovškovo nalivno pero prodano za 2.200 evrov #video, 22. 2. 2018. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/drnovskovo-nalivno-pero-prodano-za-2-200-evrov-video-460764>, 30. 10. 2019.
- Siol.net (2018a): Drnovškovo gibanje bodo ukinili, 6. 2. 2018. Dostopno prek <https://siol.net/novice/slovenija/drnovskovo-gibanje-bodo-ukinili-459376>, 28. 7. 2019.
- Skolkay, Andrej (2000): Populism in Central Eastern Europe, Thinking Fundamentals, IWM Junior Visiting Fellows Conferences, let. 9, Vienna. Dostopno prek <https://www.iwm.at/wp-content/uploads/jc-09-11.pdf>, 12. 12. 2019.
- Slovenska Nacionalna Stranka (2016): Čistopis dopolnjenega in aktualiziranega programa Slovenske nacionalne stranke, sprejetega na 10. kongresu stranke na Otočcu 7. 5. 2016. Dostopen na https://www.sns.si/wp-content/uploads/Program-SNS-2016_FINAL.pdf, 5. 8. 2019.
- Slovenska nacionalna stranka (2017): Izjava za javnost Predsedstva Slovenske nacionalne stranke, v Ljubljani, dne 5. septembra, 2017. Dostopno prek https://www.sns.si/izjava-za-javnost/?fbclid=IwAR20kpPDe3qLPY4SEV2Y9Oatoj4tuvatAskVKMd2vt tc_aKCFmeJAzDSpBEM, 24. 10. 2019.
- Slovenska Nacionalna Stranka (2019a): Statut SNS. Dostopno prek <https://www.sns.si/statut-sns/>, 5. 8. 2019.

- Slovenska Nacionalna Stranka (2019b): Zmagovi prebliski. Dostopno prek <https://www.sns.si/zmagovi-prebliski/>, 5. 8. 2019.
- Slovenske novice (2014): Jih je kruta usoda oropala dostojanstva? Povejte, pomagali bomo, 10. 1. 2014, posodobljeno 2. 4. 2019. Dostopno prek <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/jih-je-kruta-usoda-oropala-dostojanstva-povejte-pomagali-bomo>, 22. 12. 2019.
- Sončeve pozitivke (2006a): Info točka v Zagorju, 3. 6. 2006. Dostopno prek http://www.pozitivke.net/article.php/Info_Tocka_Zagorje, 29. 10. 2019.
- Sončeve pozitivke (2006b): Zbrani članki o predsedniku dr. Janezu Drnovšku in gibanju za pravičnost in razvoj. Dostopno prek <http://www.pozitivke.net/article.php/20060301215344428>, 28. 7. 2019.
- Svet 24.si (2017): Ovijajo me okoli prsta, 28. 7. 2017. Dostopno prek (<https://odkrito.svet24.si/clanek/zivljenjskislog/ovijajo-me-okoli-prsta-522022>), 28. 10. 2019.
- Tarča (2019): O reformah in proračunu, RTV SLO, 7. 3. 2019, za prijavljene uporabnike dostopna na <https://4d.rtv slo.si/arhiv/tarca/174600357>, 30. 10. 2019.
- Trenja (2008): izsek iz oddaje z dne 11. 12. 2008. Dostopno na <https://www.youtube.com/watch?v=oHsNBYbvUN4>, 28. 7. 2019.
- Twitter stran – Jelincic Plemeniti, Zmago (2019): Zabeleženih 1820 sledilcev. Dostopno prek <https://twitter.com/ZmagoPlemeniti>, 6. 11. 2019.
- UMAR (2013): Spremembe stanja in reforme na trgu dela v obdobju krize, Ekonomski izzivi 2013. Dostopno prek http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/izzivi/2013/trgdela.pdf, 25. 5. 2019.
- UMAR (2019): Poročilo o razvoju 2019. Dostopno prek http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/razvoj_slovenije/2019/Porocilo_o_razvoju_2019.pdf, 3. 6. 2019.
- Urad Predsednika Republike (2006): Svet za Darfur – zbrali več kot 200 milijonov tolarjev, 22. 6. 2006. Dostopno prek <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/jd.nsf/dokumentiweb/8380D87E750C988FC1257195005BB2F3?OpenDocument>, 30. 10. 2019.

- Urad Predsednika RS (2002–2007): Zlati red za zasluge dr. sc. med. Janezu Ruglju, Ljubljana, 12/19/2007. Dostopno prek <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/jd.nsf>, 30. 10. 2019.
- Urad Predsednika RS (2019): Življenjepis – Janez Drnovšek. Dostopno prek <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/jd.nsf/dokumentiweb/Zivljenjepis?OpenDocument>, 18. 3. 2019.
- VAL 202 (1990): Intervju z Ivanom Krambergerjem, datum prve radijske objave ni znan. Dostopno na <https://www.youtube.com/watch?v=CkDKmNtTieA>, 17. 3. 2019.
- Walter, Rolf (2012): Economic Relations between Europe and the World: Dependence and Interdependence, European History Online, 31. 5. 2012. Dostopno prek <http://ieg-ego.eu/en/threads/europe-and-the-world/economic-relations#GeneralTrendsInDevelopment>, 12. 12. 2019.
- Youtube stran – Jelincic Plemeniti, Zmago (2019): 44.437 zabeleženih ogledov. Dostopno prek <https://www.youtube.com/channel/UCR1egWFjn0NJbBoaZjJlkRw>, 6. 11. 2019.
- Youtube stran – TOP TV SLOVENIJA (2006): Drnovšek: »...dajmo vsaj toliko pomagati, kot ljudje. A ste vi ljudje ali kaj ste?«. Dostopno prek https://www.youtube.com/watch?v=5Z_6xINDuVY, 28. 7. 2019.
- Zapik (2009): Zmago Jelinčič Plemeniti, intervju, januar, str. 11–12. Dostopno prek <http://www.zapik.si/files/Zapik0901.pdf>, 22. 9. 2019.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (2015): Mladi in trg dela. Ljubljana, oktober 2015. Dostopno prek https://www.ess.gov.si/_files/7755/Analiza_Mladi_in_trg_dela_2015.pdf, 25. 5. 2019.
- Zveze prijateljev mladine (2019–2020): Štipendijski sklad dr. Janeza Drnovška podelil štipendije za 2019/2020. Dostopno prek <http://www.zpms.si/o-zpms/ustanova-fundacija-zpms-za-otroke-in-druzine-v-sloveniji/>, 28. 12. 2019.
- 24 ur (2019): Jelinčič o poslanki, ki je SNS zamenjala za SDS: Vezni člen je bil Marijan Pojbič. Ljubljana, 20. 12. 2019. Dostopno prek <https://www.24ur.com/novice/slovenija/poslanka-lidija-ivanusa-iz-sns-prestopila-v-poslansko-skupino-sds.html>, 22. 12. 2019.
- 24ur.com (2007): Klepet z Zmagom Jelinčičem, 14. 10. 2007. Dostopno prek <https://www.24ur.com/servisi/klepetalnice/klepet-z-zmagom-jelincicem.html>, 2. 11. 2019.

Index

A

Aalberg, T. 16, 111, 113
 Adam, F. 34, 40, 111, 119, 120
 Aidoo, R. 34, 40, 111, 119, 120
 Alamdari, K. 3, 111
 Albertazzi, D. 111
 Allcock, J. B. 9, 111
 Apter, D. E. 111
 Aslanidis, P. 21, 111

B

Bahna, M. 41, 112
 Bale, T. 35, 112
 Barr, R. 9, 43, 112
 Beck 112
 Beck, U. 6, 29, 112
 Bell, D. 27, 112
 Berlin, I. 3, 6, 13, 17, 30, 33, 112
 Bernik, I. 3, 6, 13, 17, 30, 33, 112
 Bobbio, N. 19, 112
 Bozóki, A. 3, 112
 Braunstein, R. 22, 113
 Bunnage, L. 22, 122
 Burbach, R. 35, 113

C

Canovan, M. 11, 12, 13, 15, 17,
 18, 113
 Courser, Z. 22, 113
 Crook, S. 6, 25, 26, 27, 28, 35, 37,
 87, 113

Č

Črnič, A. 89, 113

D

Dalton 29
 Dalton, R. 29, 113
 Deegan-Krause, K. 3, 4, 17, 113
 de la Torre, C. 4, 10, 113, 120
 de Vreese, C. H. 21, 113
 Drahekoupil, J. 3, 10, 113
 Drnovšek, J. 46, 47, 48, 83, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93,
 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102,
 103, 104, 105, 125, 126, 127,
 129, 131, 132, 135

E

Eatwell, R. 10, 113
 Eisenstadt, S. N. 6, 13, 14, 25,
 26, 28, 30, 33, 34, 113, 114,
 123
 elita 11, 12, 13, 29, 34, 36, 39,
 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 53,
 58, 73, 74, 87, 94, 99, 102,
 103, 107
 Ellner, S. 20, 114
 Espejo, P. O. 11, 114, 117, 120,
 123
 Evropska unija; EU 7, 20, 21, 42,
 43, 44, 45, 70, 71, 72, 74, 75,
 77, 95, 101, 103, 138

F

- Fella, S. 3, 114
 Ferkiss, V. C. 9, 114
 Fink Hafner, D. 1, 4, 35, 39, 40,
 41, 42, 43, 66, 69, 112, 114,
 115, 116, 118, 119, 120
 Fischer, J. 39, 115
 Frankland, E. G. 34, 115
 Freedon, M. 18, 115

G

- Galston, W. 12, 13, 15, 115
 Gellner, E. 3, 25, 32, 34, 117, 123,
 125
 Germani, G. 28, 34, 116
 Ghergina, S. 4, 116
 Grdina, I. 39, 116
 Greskovits, B. 4, 9, 10, 116
 Gurtner, B. 31, 116

H

- Hafner Fink, M. 7, 40, 41, 43, 44,
 48, 94, 116, 129
 Hajer 116
 Hajer, M. 31, 116
 Hameleers, M. 108, 117
 Haughton, T. 3, 4, 17, 42, 66,
 113, 119
 Hawkins, K. A. 20, 117, 129
 Held, D. 6, 117
 Hellmann, O. 3, 117
 Hess, S. 109, 117
 Hetland, G. 20, 117
 Higgott, R. 31, 117, 121
 Hlebec, V. 118
 Hoffmann, R. A. 20, 117
 Hollanders, D. 122
 Howard, M. M. 18, 117

I

- ideologija 3, 4, 11, 13, 17, 18, 26,
 36, 68, 69, 70, 99, 100, 107
 Inglehart, R. 6, 27, 117
 Ionescu, G. 3, 25, 32, 34, 117,
 123, 125

J

- Jaffrelot, C. 3, 117
 Jelinčič Plemeniti, Z. 63, 73, 76,
 80, 82, 98, 99, 102, 103, 104,
 127, 129, 131, 133, 135
 Jodzinski, W. 41, 118

K

- Kaltwasser, C. R. 3, 4, 10, 17, 21,
 111, 114, 117, 118, 120, 121,
 123
 karizma 8, 13, 14, 32, 45, 46, 47,
 59, 65, 84, 94, 97, 98, 104,
 108
 Katsambekis, G. 20, 21, 118, 123
 Keylor, W. 109, 118
 Kioupkiolis, A. 20, 21, 118
 Klavora, J. 81, 118
 Knep, M. 43, 115
 Knight, A. 9, 118
 Knopff, R. 9, 118
 Knowles, E. D. 22, 118
 Knutsen, O. 20, 118
 komuniciranje 16, 46, 57, 78, 80,
 82, 91, 92, 101, 102
 Kramberger, I. 47, 49, 50, 51,
 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
 60, 97, 98, 99, 101, 102, 103,
 104, 105, 119, 120, 125, 128,
 131
 Kramberger, M. 51, 119
 Krašovec, A. 42, 43, 66, 77, 82,
 115, 116, 119

Kropivnik, S. 43, 72, 81, 84, 115,
118, 119
Krouwel, A. 35, 112, 122
Kumar, K. 27, 120
Kustec Lipicer, S. 72, 119
Kuzmanić, T. 70, 120

L

Lajh, D. 77, 119
Lang, K. 46, 120
ljudstvo 11, 12, 13, 15, 16, 21,
36, 46, 51, 54, 58, 60, 69, 87,
103, 107
Lloyd, J. 31, 120
Lowery, B. S. 118
Lucardie, P. 18, 120
Luke, T. 28, 120
Luthar, B. 69, 120

M

Malnar, B. 41, 112, 116
Manabe, K. 41, 118
March, L. 3, 120
McDonnell, D. 35, 111
McGrew, A. G. 6, 117
mediji 16, 27, 35, 39, 46, 59, 64,
80, 91, 92, 101, 102, 108
Miheljak, V. 57, 59, 60, 120
Moffitt, B. 3, 6, 10, 16, 120
Mouzelis, N. 9, 120
Mudde, C. 3, 4, 9, 10, 17, 18, 21,
46, 121
Musella, F. 105, 121

N

Newell, J. L. 35, 121
Novak, M. 43, 115

O

Offe, C. 6, 27, 29, 34, 121
Ougaard, M. 6, 31, 117, 121

P

Pajnik, M. 16, 121
Panebianco, A. 14, 65, 121
Pappas, T. S. 3, 121
paradigma 4, 6, 8, 13, 28, 29, 33,
43, 84, 99
Pavlović, V. 40, 122
Petković, B. 71, 122
Postel, C. 32, 122
Prizel, I. 3, 122
Prunk, J. 39, 122

R

Raadt, J. de 3, 9, 122
Rizman, R. M. 43, 47, 59, 68, 71,
122
Roberts, K. 10, 122
Rohlinger, D. A. 22, 122
Rose, R. 18, 122
Ruzza, C. 3, 114
Rydgren, J. 10, 18, 29, 122, 123

S

Sachsenmaier, D. 109, 123
Sartori, G. 11, 27, 123
Sauer, B. 16, 121
Schaumberg, R. L. 118
Shaw, M. 6, 31, 123
Shulman, E. P. 118
Smrke, M. 41, 123
So, A. Y. 6, 16, 123
Stanley, B. 3, 9, 17, 18, 123
Stanojević, M. 39, 45, 123
Stavrakakis, Y. 21, 123
Steward, A. 30, 123
Stiglitz, J. E. 31, 123, 124

stranka 7, 14, 15, 18, 19, 21, 22,
26, 29, 32, 34, 35, 36, 39, 40,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
51, 52, 53, 56, 58, 59, 63, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
84, 85, 94, 96, 97, 99, 100,
101, 102, 104, 105, 114, 118,
126, 133

Š

Šiber, I. 40, 124

T

Taggart, P. 9, 35, 114, 117, 120,
123, 124
Tarchi, M. 9, 124
Taylor, M. 22, 112, 113, 118
Tiran, J. 81, 124
Tismaneanu, V. 9, 10, 124
Toš, N. 41, 42, 48, 112, 114, 116,
124
Turner, B. S. 6, 25, 29, 32, 34,
124

U

Učeň, P. 3, 21, 124
Uhan, S. 44, 116, 129
Ule, M. 40, 124

V

van Bergeijk, P. 124
van Holsteyn, J. 18, 123
Veliz, C. 34, 124
Vercesi, M. 14, 105, 121
Vliegenthart, R. 108, 117
voditelj 7, 9, 11, 13, 14, 15, 45,
46, 48, 53, 63, 66, 82, 84, 85,
91, 97, 99, 102
volitve 26, 39, 40, 47, 53, 64, 68,
71, 80, 81, 83, 93, 105, 119,
127, 131

W

Wahby, N. 15, 125
Weber, M. 6, 14, 25, 125
Weyland, K. 9, 125
Wiles, P. 32, 125
Williamson, V. 22, 125

Z

Zatler, R. 84, 119
Združene države Amerike; ZDA
3, 16, 20, 21, 22, 30, 48, 77,
87, 103, 122

Ž

Županov, J. 45, 125